SADRŽAJ. — САДРЖАЈ.

I. Arheologija i povijest. — I. Археологија и повијест.

A. Izvještaji i rasprave. — A. Извјештаји и расправе.

B. Bilješke. — Б. Биљешке.

II. Nauka o narodu. — II. Наука о народу.

A. Izvještaji i rasprave. — A. Извјештаји и расправе.

B. Bilješke. — Б. Биљешке.

*

III. Nauka o prirodi. — III. Наука о природи.

A. Izvještaji i rasprave. — A. Извјештаји и расправе.

Strana — Страна

Imenik spisatelja. — Именик списатеља.

Sarajevo, januar—mart. **1898.** Сарајево, јануар—март.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

Franjo Fiala,

kustos bos.-herc. zem. muzeja, umro 28. januara 1898.

Neumitna smrt otela je rano i nenadano našem muzeju odlična radnika, prijateljima vjerna druga, a znanosti uopće revna i trudoljubiva pregaoca.

Fiala rodio se 14. aprila god. 1861. u Brnu, gdje mu bijaše otac profesorom u srednjim školama. Tu svrši osnovnu školu i realku, u kojoj

bijaše uvijek prvi gjak. Pošto svrši s odličnim uspjehom ispit zrelosti, upisa se u tehničku školu u Brnu, te učaše hemiju. Već prije toga bavio se vrlo rado botanikom, pa bi i tada revno sakupljao biline, putujući po raznim krajevima Moravske. No profesor Makowsky pobudi u njem ljubav i interes za prehistorijsku struku. I ne potraja dugo, te Fiala na tome polju iznese toliko krasnih plodova svoga rada, da se tome uzradovaše svi prijatelji prehistorije, a naročito stručnjaci, koje on iznenadi svojim nalazima.

O napretku njegovu na polju hemije svjedoče mnoge vrijedne rasprave, što su priopćene u izvještajima c. i kr. akademije znanosti u Beču.

Početkom god. 1886. dobi Fiala činovničko mjesto kod duhanske režije u Sarajevu.

Slučaj htjede, te je došao u Sarajevo baš na onaj dan — 28. januara — na koji će on iza dvanaestgodišnjega rada ostaviti zauvijek ovaj svijet. U duhanskoj tvornici radio je u hemijskom laboratoriju, koji iza kratkog vremena budne posve i povjeren njegovijem rukama.

Tu se u njem opet probudi stara želja za botaniziranjem i za iskapanjem, te bi svaki slobodni čas, nedjelju i blagdan upotrebio za izlete u okolicu, a osobito na Trebević. Pored toga on bi svake jeseni na svom putu u Hercegovinu, kuda je polazio zbog otkupljivanja duhana, revno sabirao biljke i prehistorijske nalaze, kojih bijaše pun mali laboratorij duhanske tvornice, odakle su poslije, pošto ih je Fiala obradio, dospjeli u zemaljski muzej.

Njegova pregledno uregjena zbirka prehistorijskih iskopina sa Sobunara i Zlatišta kod Sarajeva stekla je veliko priznanje stručnjaka Hampela iz Budimpešte i Hoernesa iz Beča, koje odasla god. 1889. ministarstvo u ove krajeve i koji slučajno zaviriše prigodom svoga posjeta duhanske tvornice i u njezin laboratorij.

Taj posjet bijaše odlučan po Fialinu budućnost, jer je od toga časa sve to više radio za muzej, kod kojega budne napokon god. 1892. stalno namješten. Sada se mogaše mladi istraživač sasvijem baviti svojim omiljenim prijedmetom. Tu imagjaše i sredstava i vremena, da u obadva pravca uspješno poradi, a da se je on tijem obilno poslužio, svjedokom su njegove rasprave u ovom „Glasniku" i u našem njemačkom izdanju „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina".

Naskoro nastavi Fiala iskopavanje prehistorijskih gromila na glasinačkoj visoravni u rogatičkom kotaru.

Iz bliza i iz daleka dolažahu posjetnici na Glasinac, da svojim očima vide iskopavanje dragocjenih prehistorijskih starina i da upoznadu taj zanimljivi i osobiti predio.

No Fiala je radio i u drugim krajevima, kako se to vidi iz njegovih izvještaja i rasprava, a naročito u kotaru stolačkom i ljubuškom.

Pa makar da se je najviše bavio prehistorijom, ipak nikad ne zaboravi svog herbarija, već nastojaše da ga što većma upotpuni. Na svojim ekskurzijama po Bosni i Hercegovini sakupljao bi revno biljke a u drugu ruku zamjenjivao ih sa onijem iz Austro-Ugarske i Njemačke. Fiala se je popeo na najznatnije planine u našim krajevima, ne bi li naišao na rijetke endemijske biljevne vrste. On je pretražio Bjelašnicu, Treskavicu i Golu Jahorinu kraj Sarajeva, Klek kod Prače, Prenj, Muharnicu, Čvrsnicu, Sniježnicu (kod Rakitnoga), Osječenicu, Klekovaču, Grmeć-planinu i dr.

Nakon naprasne smrti nezaboravnoga Radimskoga proširen bi odjednom naglo program Fialin, koji je naročito imao da prouči ripačke sojenice na Uni, a osim toga valjalo je pretražiti prostrano grobište u Sanskom mostu, i otpočeti iskopavanje u ribničkoj nekropoli blizu Bihaća.

Pored toga bi mu povjereno, da izradi drugi dio radnje, u kojoj se prikazuju uspjesi iskopavanja neolitske stanice u Butmiru kod Ilidža. Ovom pošljednom teškom radnjom bavila se njegova misao pošljednjih mjeseci njegovoga života, pa je čeznutljivo očekivao čas, kad će moći da kraju privede ovu svoju zadaću. Ali on ne doživi te radosti.

12. januara oko podneva pozli mu u njegovoj pisaćoj sobi, baš kada je pisao zadnje poglavlje svoje radnje o Butmiru, uslijed silne navale krvi u mozak. K njemu dotrči odmah njegov drug i prijatelj kustos Reiser, koji ga uz pomoć muzealnog osoblja od pisaćeg stola otpremi u zemaljsku bolnicu, u kojoj je on usprkos velikoj pažnji i njezi umro dne 28. januara. Fiala bijaše neženja, a za sobom ostavlja od roda tek jedinoga brata.

Koliko je pokojnik bio cijenjen ne samo od svojih prijatelja, već i u drugova svoga zvanja u dalekom svijetu, najboljim su svjedočanstvom mnogobrojne usmene i pismene sažalnice, što su stigle prigodom njegove smrti ravnateljstvu zemaljskog muzeja.

Fiala bijaše vjeran i odan prijatelj i drug, u društvu drag i mio značaj, a u znanosti revan i trudoljubiv radnik.

Viječna mu spomen!

Женидба и удадба у Босни и Херцеговини.

Приопћио

проф. **Ем. Лилек.**

О женидбеним, односно о свадбеним обичајима у Срба и Хрвата писали су већ многи (Вук Караџић, Медаковић, Врчевић, Богишић, Илић, Миличевић Мил., Југосл. академ. у свом „Зборнику за живот и обичаје у ј. Слав.“ и др.), но описи овијех писаца вриједе из разумљивог разлога већим дијелом за приморске и оне крајеве, који су били приступнији туђему упливу.

Ко жели наћи најстарије женидбене обичаје нашег народа и Словјена уопће, мораће их тражити у оним земљама, које су због географског положаја до у најновије доба најмање изложене биле страним утјецајима, гдје је народ због своје политичке потчињености конзервативном турско-мухамеданском елементу најлакше и најдуље могао сачувати свој засебан старински живот, — а то је народ у Босни и Херцеговини, који је стопрв од аустро-угарске окупације у већој мјери изложен свеопћој нивелизацији друштвеног живота. Но баш из овијех земаља имадемо најмање сакупљене грађе за горе споменути предмет. Најопширније и најпотпуније описали су досад свадбу у Босни и Херцеговини Богољуб Петрановић у Гласнику срп. уч. друштва г. 1870., и Лука Грђић Бјелокосић у посебној књизи, којој је наслов: „Из народа и о народу“, Мостар (1895.). Но обојица описаше само православну свадбу; први тобоже једну испод Јахорине планине, а други два херцеговачка типа, и то један са села из горње Херцеговине, а други из Мостара. Једну католичку свадбу у јајачком котару описао је опширније Ливадић у својим Босанчицама, а Иван Кларић писао је о свадбеним обичајима у римо-католика око Варцар-Вакуфа у овом „Гласнику“ (год. 1897., св. 4., стр. 696.—703.). Ко је осим горе споменуте четворице још штогод писао о том предмету, у колико се тиче наших земаља, то се може видјети у подлистку Богишићеве расправе „Правни обичаји код Словена“ (у Књижевнику од г. 1866.), онда у његову „Зборнику правних обичаја у јужних Словена“ и у Краусовој књизи „Sitte und Brauch der Südslaven“.

Јер имаду сви досадашњи описи свадбених обичаја у Босни и у Херцеговини само конфесионалну и локалну вриједност, сакупио сам прво женидбене обичаје у овдашњих православних, католика и мухамеданаца; друго из свију крајева Босне и Херцеговине, из којих још нема повјерљивих и потпуних описа; треће са села и вароши, — да се може овако просудити, у колико су поједине вјере и духовне области, у колико туђи народи, туђе право и туђе културне струје утицале на развитак женидбених обичаја у ондашњег народа; даље да се може овако разабрати, шта је народни, шта само мјесни обичај. Да ово пошљедње још лакше просудимо, придодао сам кратак опис женидбених обичаја у Словенаца.

Сакупљајући грађу нијесам толико пазио на сватовске пјесме, здравице и ине ствари, које су већ други преда мном доста опширно описали и забиљежили, него сам особиту пажњу обратио на правне и вјерске обреде, символичке чине и ине обичаје етнолошке вриједности, да би се овако могла саставити чим вјернија и потпунија слика о правном и вјерском мишљењу и чувствовању, о моралном и културном стању овог народа.

Да сакупљање народних правних обичаја није само важно по компаративну етнолошку правну науку и по културну повијест, него да је оно такођер од велике практичне важности по све оне, који имаду обављати послове законодавства, суда и управе, јер ови кројећи народу право и правду морају на првоме мјесту тачно познавати његово правно мишљење, његове правне појмове, установе и обичаје, значење народних изрека и т. д., да му не наметну закон, који се противи обичајном праву, да му не суде против његовог правног схваћања и т. д. — ову је мисао већ изразио славни јуриста В. Богишић у „Приступу“ своме Зборнику правних обичаја у јужних Словена.

При сакупљању грађе потпомагали су ме свештеници, учитељи, моји другови, грађани, сељаци и особито ученици сарајевске вел. гимназије, који су по мојем напутку испитивали, биљежили и приповиједали[1]). Сâм сам путовао ове године у Херцеговину и у Крајину, да се на лицу мјеста увјерим о истинитости добивених занимљивих вијести, да сâм по селима испитујем. Разумије се, да човјек сакупљајући народне обичаје није у стању, да све сâм, непосредно испитује. То није могуће прво због запрјека часних и просторних, друго јер испитач без потпуног повјерења не ће свега дознати, особито не од женскијех. Нити домаћему сину не ће мати или сестра све испричати, камо ли туђинцу! Женске не ће да ти причају или јер се пред тобом стиде, или јер сматрају трицама обичаје, за које их питаш. Но овај стид не

[1]) Имена помагача, којима се овдје свима најтоплије захваљујем, забиљежићу на свом мјесту у примједбама.

влада само у женскијех, него такођер у мушкијех. Двојица извјеститеља молили су ме, нека ништа не приказујем овако, да би по народ ружно изишло. То ми није ни на крај памети! При сакупљању женидбених обичаја водио ме је једино знанствени интерес. Приказао сам све вијерно, што сам дознао, али нигдје ништа том намјером, да би тиме који обичај руглу изложио.

Сакупљену грађу разврстао сам овако:

I. Начини *(formae)*, по којима се може овдје женидбена свеза склопити.
II. Опис свадбених обичаја:
А. у православних,
Б. у католика,
В. у мухамеданаца,
Г. у Словенаца.
III. Разматрања о појединим женидбеним обредима и о другим обичајима.
IV. Кратко испоређивање овдашњих женидбених обичаја са женидбеним обичајима у старих Јевреја, Грка, Римљана и Германа.

I. Начини, како се склапа брак у овим земљама.

Женидбена свеза може се овдје склопити прво тако, да момак дјевојку отме, „потегне“, украде, заслужи или испроси; друго, да дјевојка сама момку пребјегне.

1. Отмица.

У овдашњег народа треба разликовати двије врсте отмице:

а) праву отмицу *(raptus violentiae,* Mädchenraub), гдје момак отме дјевојку преко њене воље и против воље њезиних родитеља или старатеља;

б) отмицу, гдје се дјевојка отме уз њезино пристајање, али против воље њезиних родитеља или старатеља *(raptus seductionis,* Entführung).

До прве отмице дође, када се који момак заљуби у какву дјевојку, а она њега не воли, нити њезини родитељи нијесу „кајил“ да му је даду. Дешава се и то, да дјевојка даде обећање двојици момака, примивши од сваког обиљежје[1]). Тако један момак, не знајући да се она обећала и другоме, пошаље своје просце, да је запросе од њезиних родитеља или старатеља. Ако је ови не даду, јер су је већ другому

[1]) У народној пјесми „Женидба Сењанина Ивана“ каже се такођер, да је Ана, кћер од Благаја бана, узела „од злата јабуку“ и „уз јабуку стотину дуката“ од Сењанина Ивана и од Новљанина Алије. Јер се лијепа „влахиња“ обећаје Ивану, отме је Алија на силу, а њему опет Иван. Из збирке јуначких пјесама Мате Стиповић-Бошкића.

обећали, онда момак сазове неколико својих другова, па с њима вреба на више ноћи ову дјевојку, док је саму не увреба. Ако дјевојка није рада поћи с њима, те се стане изговарати, онда момак и његови другови потегну нож или пушку на њу, па јој запријете, да ће је бити, ако одмах не пође с њима. Догоди се, да дјевојку вреба и други момак, кому се је такођер обећала, па тако вребајући потуку се обје странке између себе; који су јачи одведу дјевојку[1]).

Ја ћу сада навести и описати неколико конкретних случајева посве насилне отмице, и то најприје оне, за које сам дознао приватним путем, па онда оне, које ми је сл. управитељство централне казнионице за Босну и Херцеговину у Зеници на моју молбу у посебном попису благонаклоно доставило на употребу[2]).

У фочанском котару догодила се 1893. једна отмица на овај начин: Дјевојка је жела у њиви са својим братом, а момак који ју је волио, вребао је у близини све дотле, док брат није отишао кући, а она остала сасвим сама. Момак је позове најприје на лијеп начин да иде с њиме, а пошто она није хтјела, одвуче ју завезавши јој уста на силу у оближњу шуму, гдје се је састао са својом дружином. Њезина браћа оду за отмичарем у потјеру, али није било користи, јер је он већ далеко одмакао. Тако је доведе сретно у своју кућу, па се онда одмах с њом вјенча[3]).

У мухамеданаца није обичај, да у кућу отету дјевојку њезин отац или њезина браћа поврате.

У селу Н. у Крајини живио један момак, кога дјевојке баш не гледаху најсклонијим очима. Али његово је срце ипак одабрало једну, за којом је потајно венуо. Понајприје открије ову своју наклоност свом рођаку, овај матери својој, а ова опет његовој. Сродници његови кушаху куцати код дјевојке, али се ова чињаше невјешта, а њена својта бијаше сасвим противна удаји њеној за тог несретног момка. Сад овај сноваше други начин, како би се добавио предмета живе своје љубави. Договори се с неколико својијех другова и пријатеља, да ће једну вечер отићи к тору оне дјевојке па је силом одвести, кад ће она мусти стоку. Како договорено онако учињено. Оду дакле једно вече пред тор и сакрију се у грм. Опазивши дјевојку са снахом, испану њих петорица, зграбе дјевојку па бјежи главом без обзира. Снаха дигне галаму, повиче укућане, а ови за њима у потјеру. Кад су отмичаре пристигли, упусте се с њима у прави бој с пушкама и каменицама. Али видећи да су преслаби и да им је један друг већ рањен,

---

1) Савић, богословац.

2) Сл. управитељству зеничке казнионице захваљујем се и овим путем за његов труд.

3) Шахиновић.

врате се натраг, те један одлети у жандарску касарну, а други скупи још неколико комшија. Али све то ништа не помаже. Отмичари измакоше потјери те одведоше дјевојку не кући, у којој обично становаху, него у једну колибу у шуми, која је била од куће удаљена више од два сахата хода. Још путем, кад су се ослободили потјере, сврате се у некакву сјенару и ту момак уз припомоћ својих другова силује дјевојку. Исто учини и у колиби, гдје је дјевојка остала три дана, све док није дошла жандарска патрола те момка и његове помагаче свезане одвела. Пред судом тврдио је момак, да му је дјевојка на збору код цркве обећала поћи за њега и да му је уједно урекла дан, кад је може одвести. Но од њега назначени свједоци нијесу потврдили његових навода.

Суд је осудио момка на 6 година робије, а његове помагаче на мање казне [1]).

Прије двије године одвео је у Ст.... (у Херцеговини) један мухамедански чиновник једну дјевојку преко њене воље, како је она кашње пред кадијом исказала, али њезини родитељи су је опет силом вратили. Чиновника су казне ради премјестили.

У ова задња два случаја није дошло до женидбене свезе, јер је државна област посредовала. Али у турско доба било је то једноставније: отмичари или су сами или помоћу аге, којему су добро платили, свештеника брже боље на силу натјерали, да дјевојку вјенча за момка отмичара.

Попис

онијех кажњеника, који су због отмице кажњени били или су још ухапшени у зеничкој централној казнионици од постанка ове казнионице, т. ј. од год. 1882. па све до данас.

Име отмичара	Мјесто чина	Мјера казне	Кратак опис чина
Иво J...... [2])	Бистрица, кот. бањалучки.	6 година тешке тамнице.	10. октобра 1882. отео и силовао је Иво са више другова 14-годишњу Смиљу ....
Хусо З....	Сликовача, кот. цазински.	2 године тешке тамнице.	11. новембра 1886. отео је Хусо кћер Мехе К...., кад је она на *потоку хаљине* прала.
Никола М......	Крнета, кот. бањалучки.	2 године тешке тамнице.	15. аугуста 1886., на дан Вел. Госпојине, покушао је Никола, да с Остојем Ск... на силу одведе 17-годишњу Стефанију ...

[1]) Госп. Лапчевић, катехета на овд. препарандији, прије катехета у зеничкој казнионици.

[2]) *Презимена нијесам хтио да испишем.*

Име отмичара	Мјесто чина	Мјера казне	Кратак опис чина
Аган Д......	Опћина Кнежина, кот. власенички.	2 године тешке тамнице.	У вечер 25. аугуста 1886. кушао је Аган са хоџом Дураком Д...... и са Махмудом С. .... да Хасмију Г. на силу одведе из очинске куће у кућу хоџе Дурака Д. Сва тројица бијаху пушкама наоружани.
Јован А.....	Козице, кот. Санскимост.	2 године и 6 хефти тешке тамнице. Другови са 2 године.	16. аугуста 1886. уграбио је Јован са два друга дјевојку Анђу на путу у Козарац из бусије, па је онда силом одвео.
Бећир и Јакуб Р.....	Поље, кот. цазински.	2 године тешке тамнице.	Уграбили су 18. новембра 1887. кћер Ибре К... на зденцу, па је онда силом одвели том намјером, да буде жена Јакубу.
Петорица Стој...., онда Јован Д.., Пејо Ј.... и Пане Л....	Кмећани, кот. бањалучки.	1—4 године тешке тамнице.	Навалили су 2. јуна 1886. на Михајла и Пану Б..., који су ишли са кћерком Михајла из цркве, па су њима отели дјевојку том намјером, да је вјенчају за Марка Стој....
Алија Ч....	Приспа, кот. ливањски.	3 године тамнице.	14. марта 1888. уграбио је Алија Фату П...., кад је она прошла мимо његове куће, па је вукао у своју кућу и ту силовао том намјером, да буде његова жена.
Џебо, Црни и Хасан М.....	Острожац. кот. цазински.	1 годину тешке тамнице.	Уграбише у вечер 12. октобра 1889. дјевојку Злату Р...., кад она са својим братом враћала са кукурузног поља, те ју на силу одведоше том намјером, да је вјенчају за Хасана.
Никола и Раде Д....	Дујаковци, кот. бањалучки.	Никола $2\frac{1}{2}$ године, Раде 6 година тамнице.	Отеше 29. аугуста 1894. дјевојку Милицу В.... на зденцу том намјером, да буде жена Ради. Овај ју је такођер силовао.
Симеон М...... и Стојан Д......	Слатина, кот. бањалучки.	Симеон 5 година, Стојан 3 године тешке тамнице.	Навалише са више другова 7. јануара 1896. на дјевојку Миљу Б...., кад је у друштву своје родбине кући ишла, па је отеше том намјером, да буде жена Симеонова.
Зејнил Д....	Врапчићи, кот. сарајевски.	$2\frac{1}{2}$ године тешке тамнице.	Силовао је 18. новембра 1895. у шуми дјевојку Есманију К...., па је онда под пријетњом одвео у своју кућу, да се с њом вјенча.

Већ из набројених случајева може се разабрати, да је посве насилно отимање дјевојака у овдашњег народа још доста обичајно. Но колико је било отмичара кажњених у хапсанама окружних судова, то се не зна, јер се о томе још не води никаква штатистика. А треба имати и то на уму, да народ не пријављује радо отмице; с тога шири свијет не може дознати за сваку отмицу.

б) Отимање дјевојака уз њихово пристајање. Овакво је отимање по читавој Босни и Херцеговини у обичају, највише пако у

православних и мухамеданаца. Сасвим обичне су овакве отмице у вишеградском котару. Ту се зову житељи с ове стране Дрине Бошњаци, а они с оне стране Оностранци. Ови се дијеле: 1. у Жупљане, који станују све до српске границе, која се протеже гором Стôцем; 2. на Бјелобрђане, Вардиштане и Добруњане, који станују уз рјечицу Рзав, а зову се по имену села. Житељи с лијеве стране Лима зову се Херцеговци.

С пошљедњим слажу се Оностранци сасвим добро, тако да се они из соколовачке опћине доста пута жене с Херцеговкама, а Херцеговци опет из соколовачке опћине, гдје се и почесто насељавају. Али Оностранци не ће да се жене од Бошњака, а такођер ни они од ових и то с тога, што се Оностранци носе као Шумадинци у Србији, а Бошњаци као народ по Босни, те се ношња једнијех не допада другима. Оностранце веже са Србијанцима и повијест, јер они су ове увијек потпомагали у ратовима против Турака. С тога, што једни не дају другима дјевојака, догађају се често отмице, особито о Великој Госпојини на збору у Добруну. Тада се скупи више Бошњака те отму Оностранцима дјевојку, која се њима допадне, па онда с њом побјегну. Дјевојчини рођаци пођу за њима у потјеру, али ријетко их стигну, јер Бошњаци имаду боље коње. Послије их свештеници мире или се они сами између себе измире[1]).

Но такве отмице не догађају се само између Бошњака и Оностранаца, него и међу самим Бошњацима или Оностранцима, кад је дјевојка из друге парохије.

Момак који намјерава да се жени, иде на збору од кола до кола те бира дјевојку. Ако му се која допадне, онда каже женама из свог рода и даде им кутију[2]) с обиљежјем. Ове сада заокупе дјевојку и стану је наговарати, да узме обиљежје. Ако јој се момак допадне, онда ће примити кутију. Сада жене поведу дјевојку међу се, а момак је дотлен већ спремио коња, на кога ће посадити дјевојку и с њом побјећи. Дјевојчин род чувши да им је отета дјевојка, пође у потјеру, но ријетко се кад деси, да је поврати. До два три дана јави отмичар мјесном свештенику, да је отео дјевојку и да се жели с њом вјенчати. Пошто свештеник сада више не смије вјенчати прије него је добио писмени обавјештај од свештеника из парохије дјевојчине, да њезини

---

[1]) Те су се отмице често догађале до прије двије године, каткада по три о једном збору. Но пошто су се Бошњаци преклани побили с Турцима и њих добро истукли, забранила је влада Бошњацима, да прелазе о збору у онострански крај. Поповић, богословац.

[2]) Под кутијом се овдје разумијева мало округло огледало с капком, у које се може метнути доста ситних ствари као н. пр. прстења, новаца и др. Ове се кутије добављају највише из Ужица у Србији. Степановић, гимназ.

родитељи пристају на то, заповиједи отмичару, да иде на мир. Ријетко се кад догоди, да се дјевојчини родитељи не ће помирити.

Код нуђења кутије дешава се каткад, да одведу дјевојку за момка, кога није ни видјела, нити га познаје по чувењу. Жене наиме салијећу са кутијом дјевојку, ова се у почетку „затеже“, но коначно се ипак даде преварити, те прими кутију, а жене је одмах почну шчепати, па онда с њом побјегну.

Догоди се и то, да дјевојку, која не ће да прими кутију, на силу одведу.

Сличан обичај као у вишеградском постоји и у фочанском котару. Ту се зову житељи, који обитавају уз Дрину од сутока Пиве и Таре све до ушћа Колине Дрињаци, а они иза брда између Дрине и Чехотине Завршани, који имаду своје средиште у селу Завршу. Кад је какав састанак, н. пр. на Илин-дан, онда отимају једни од других дјевојке. То бива овако: Какав Дрињак отме у договору са својом родбином коју Завршку. На то ће који Завршанин успркос Дрињацима говорити и ашиковати са Дрињком, која му се допада, па ће јој коначно нудити обиљежје, ако би пошла за њега. Рекне ли дјевојка да хоће, онда је он повуче из кола и одведе је са својом родбином својој кући.

У оваквим отмицама буде их доста пута пуно пребијених, каткада и убијених.

Пô године или годину дана иза свадбе помире и погоде се за два или три вола. Ново пријатељство утврђује се међусобним походима; најприје иду из дјевојчине, онда из момкове куће[1]).

Једна крвава отмица догодила се прије 4—5 година у котару Санском мосту, у селу Миљевцима, и то овако: Момак Спасоје — — заљубио се у неку дјевојку, па ју искао од њених родитеља, али ови му је не хтједоше дати. Он пође сада једне вечери њеној кући, те је поведе са собом. Намах похите њезини укућани за њим у потјеру, па кад га стигну, почну га тући кољем, а он не остане лијен, него извади нож па их неколико рани, али ипак дјевојчини рођаци одржаше побједу и вратише дјевојку кући, а њега туже на суд, како је хтио отети дјевојку и како их је изранио. Момак је подлегао казни, те је тобоже одлежао близу једну годину у бихаћкој кули[2]).

У селу Загорју (близу Калиновика) десио се прије десетак година случај, гдје су људи ишли под оружјем да отму дјевојку. Ова је додуше љубила момка, али њезини родитељи нијесу хтјели нити чути

[1]) Влад. Поповић. [2]) Марјановић.

за то, још мање да би је дали за дотичног момка. Овај је више пута ишао да је испроси, али узалуд. Пошто је увидио, да од прошње нема никакве користи, наоружа се с неколико другова и пође с њима дјевојци. Кад су тамо дошли и хтјели дјевојку да одведу, излети дјевојчина мати, те вичући и држећи кћер за руку, не допусти да је одведу. Момак испали пушку на мајку па је рани, а дјевојку посади на коња и побјегне с њом. Мало за тим вјенча је против воље њезиних родитеља[1]).

У Коњицу отео је слуга породице А...... беговску кћер и то овако: Кад су А...... отишли на два дана у виноград, оде њихов слуга око 9 сати изјутра пред дјевојчину кућу, те ју по уговору одведе у А....ину кућу. Дјевојка понијела је са собом три велика свежња. Чим су јој браћа то сазнала, одмах оду на А...... врата, па почну тамо лупати. Слуга чувши то сакрије дјевојку у хамбар. Јер су браћа све даље лупала и галамила, излети заповједник оближње оружничке постаје те их запита, зашто они ту пред кућом толико вичу и галаме. Они му одговоре, да им је слуга отео сестру и однио ствари у вриједности од 1000 фор. На то зовне заповједник оружничке постаје слугу да му отвори. На захтјев браће и оружника избацио је слуга она три свежња, али дјевојку је сјутрадан вјенчао, па је онда одмах жељезницом одвео у Сарајево[2]).

Дешава се, да родитељи отму своју кћер натраг, прије него је вјенчана. Такав један случај десио се мјесеца јула 1896. у селу Липнику (котар Сански мост) и то овако: Дјевојка православна вољела се са двојицом момака. Један од ове двојице дао јој је „јабуку", али дјевојка отишла је за другог момка. Чувши то други, отишао је најприје њену оцу те је искао од њега своје новце, што их је дао његовој кћерци у име јабуке или прстена. Пошто отац за то није ништа знао, није му дао никаква одговора. Момак оде сада дјевојци, и она њему врати новце. Када су на дан свадбе сватови већ дошли са свештеником у цркву да ју вјенчају, дошли су и дјевојчин отац и њезина мати пред цркву, те мајка изазове кћерку из цркве, тобоже да јој нешто каже, а отац ју ухвати за руку и поведе је својој кући. Кад су неки од сватова хтјели, да оцу отму дјевојку, извади он нож и пушку, те овако му је они не смједну отети. Већ сјутра дан поручи дјевојчин отац једном пријатељу, да дође одмах и да води његову кћерку за свог сина, акопрем се дјевојка и момак нијесу познавали. Позвани збиља дође, одведе дјевојку, па је послије неколико дана вјенча за свога сина[3]).

---

[1]) Ризаефендић. [2]) Алагић. [3]) Глушац.

Сличан случај догодио се лањске године у рогатичком котару. Момак договорио се с дјевојком, да се она украде од својих родитеља, а он да је причека на одређеном мјесту. Заиста дође момак са својим родитељима и пријатељима па одведе дјевојку својој кући. Иза тродневног весеља одлучише, да пођу сјутра дан, у недјељу, на вјенчање у варош. Кад је било око пола ноћи, дођоше родитељи дјевојчини, обише сјекиром кућна врата па одведоше своју кћер на силу. Пошто је она отишла у одијелу, које јој је купио младожења, затражи овај, да му дјевојка поврати одијело. Јер ова није хтјела то учинити, потужи се он суду, али овај му каже, да дјевојка не треба вратити одијела, што га је добила на дар у његовој кући.

Како се из наведених случајева разабире, укупни су узроци отимању дјевојака:

1. страствена љубав момка, која не нађе никаква одзива ни у дјевојке ни у њезиних родитеља или старатеља;

2. каткад проста путена пожудност;

3. осветљивост, ако је дјевојка момка преварила;

4. осветљивост и нужда, ако се сусједна племена не воле, те једни не ће да се жене од других;

5. да се свадба јефтиније проведе;

6. јуначко доба овдашњег народа, у којем се још многим славније чини дјевојку отети, у борби је с њезиним укућанима присвојити, него ју испросити;

7. што још није у народ посвема продро смисао за правни друштвени поредак, који не може опстојати уз силу и самовољу појединаца, него се има оснивати на međусобним уговорима, на праву и закону.

Главни је биљег отмице тјелесна сила, која се употребљује или против дјевојке и њезиних укућана, или само против пошљедњих.

Али у овдашњег мухамеданског народа могуће је склопити женидбену свезу такођер на темељу мораличног силовања изабране дјевојке и њезиних родитеља или старатеља.

Тај се начин зове:

2. „Потегне је“ (моралична отмица).

Мухамедански младић ће се дјевојци, која не ће да му узврати љубав за љубав, или њезиној својти, која не ће да се она удаје за њега, тиме осветити, да на јавном мјесту ухвати дјевојку за руку, себи потегне, па је два-три пут пољуби. Оваква дјевојка има сада у очима мухамеданског свијета „ману“, па је због тога нико не ће узети,

који за то знаде. Ако дјевојка или њезини родитељи не желе, да она остане неудата, онда им не преостаје друго, него се спријатељити са момковом кућом, да се овако спаси „чист образ“, да дјевојка не остане „под срамотом“.

Момак може на овакав начин родитеље морално присилити, да му обећају дјевојку, а њу саму, да на то пристаје, ако није већ прије била с њиме споразумна.

Ако дјевојчини родитељи не ће да пристану на понуђено измирење, могу га тужити суду због јавног насиља, као код отмице.

Кад „потегуша“ не ће да пође за онога, који ју је потегао, онда вели народ у фочанском котару: Што не иде за њега, кад је сама себи „подсјекла ноге“?

По форми „потегне је“ може само у мухамеданаца доћи до женидбене свезе.

Ако момак одведе дјевојку тајно, крадомице, без икаква физичног отпора, онда се каже:

3. „Украде је.“

Када се загледају момак и дјевојка, а родитељи дјевојчини не дају дјевојци да се уда за оног момка, онда се њих двоје договоре, како и када би било најзгодније да момак шаље двојицу тројицу, или да дође самтрећи, да ју у ноћи крадомице одведу. Пошто су се њих двојица о свему потанко договорили, дођу за крађу одабрани у одређено вријеме кући дјевојачкој. Тамо ће они кријући се чекати све дотлен, док се дјевојка не промоли из куће. Тада ће је одмах узети за руке, па је одвести момковој кући. Ту ће се сву ноћ веселити, а сјутра дан већ спремати за пир.

Неко вријеме послије свадбе оде млада у свој род, да се покори својим родитељима, молећи их за опроштење. Ови јој обично опросте и даду јој иза измирења све њезино рухо, те дођу кашње у ње, т. ј. они иду младожењиној кући у походе. Овако у фочанском котару [1]).

У горњем Бирчу (котар власенички) постоје слиједећи женидбени обичаји, кад се дјевојка украде:

Ако је момак о каквом празнику пред црквом коју дјевојку загледао, па ако му је она дала какав знак да га бегенише, онда јој он кашње на договореном мјесту тајно даде „паре“, т. ј. прстен и најмање три дуката. У одређено вријеме дође момак са два најближа сродника по њу, да је тајно својој кући одведе. Неко вријеме иза тога буде свадба. По прилици двије хефте послије свадбе пошаље младожења

[1]) Влад. Поповић.

људе у кућу дјевојчину, да га с њом измире. Ови људи зову се „мирџије“. Они понесу доста новаца, јела и пића са собом, онда воде још са собом коња, вола, краву или што друго. Дошавши у кућу дјевојчину поставе јела и пића на софру. Онда домаћин из младожењине куће проговори домаћину дјевојачке куће: „Пријатељу! дошли смо да се измиримо. Ишти, брате, штогод хоћеш; ево ти коња, ево ти новаца!“

На то рекне дјевојчин отац: „Што ћемо се мирити? Нијесмо се, браћо, ни крвили. Дајте ми оволико и оволико, па ћу вам спремити дјевојчине ствари.“

Тако наплати отац све што је потрошио око своје кћери. Кад су се измирили, госте и веселе се[1]).

У хаџићком џемату, три сата од Сарајева, одведу дјевојку два дјевера и још који пријатељ младожењин. Послије вјенчања пођу кум, младожењин отац и још који пријатељ кући дјевојачкој на мир. Дошавши 1—2 сата по акшаму пред кућу, стане кум лупати на врата вичући: „Отвори куме!“ И тако неколико пута викне, док му домаћин не отвори.

Догоди се, да им врата никако не ће отворити и да се младожењини изасланици морају без успјеха вратити.

Кад униђу у кућу посједају на столице око огњишта, а домаћин их погости ракијом и кавом. За тим поспу. Кад сјутрадан устану, зовне домаћин којег пријатеља из села, и сви сједну онда око постављене софре. Кум и младожењин отац изнесу своју ракију и питу, па поставе све на софру. На то стане младожењин отац нудити домаћина, да узме ракије; али овај му на ту понуду одговори: „Дај најприје мир!“ На то потегне младожењин отац новце (20—30 фор.) и баци их на софру. Дјевојчин отац или их прими или ишти више. Ако је пошљедње, онда их присутни људи мире.

Пошто су се дјевојчин и младожењин отац измирили, устану сви те се најприје изљубе ова двојица, онда сви остали редом. За тим се веселе једући, пијући и пјевајући све до акшама. Кад пријатељи пођу, однесу од младина ћеиза, колико је до тада дdenотовљено. Од плаћеног мира ће младина мати још накупити памука и остало, да младин ћеиз потпуни према своти, плаћеној на помирби. Када је ћеиз готов, иде се младожењиној кући у походе, обично иду 3—4 особе. И тако се завађене породице посвема спријатеље[2]).

У мухамеданаца, код којих саобраћај између мушког и женског спола није тако слободан као у православних и католика, игра код

---

[1]) Гимназ. Симић. [2]) Бабић.

крађе важну улогу проводаџиница. Украдену дјевојку одведу у њих обично жене. Н. пр.:

Мустафа еф. П . . . ., хоџа у П . . . . . ., заљубио се у једну дјевојку, која је и њега врло вољела. Пошто он није могао добити дјевојку од родитеља просидбом, подговори једну вјешту жену, нека она напути дјевојку шта има радити, да би се они ипак могли узети. По напутку ове жене украде се дјевојка најприје амиџиној кући, који се је добро држао с оним хоџом, а одавле је одведу момку оне жене, које је он сам послао. Мустафа еф. хтео се је иза тога одмах помирити те је послао дјевојчиној мајци за знак мира главу шећера. Мати се је одмах одљутила, али отац тек на многе молбе и уговоре послије мјесец дана[1]).

Деси се, да се дјевојка, заведена од проводаџинице, украде момку и с њим вјенча, акопрем га прије никад није видјела. Писац знаде сам за два овака случаја, која су се догодила овдје у једној мухамеданској кући. У ујака свога живјеле су двије одрасле сестре сироте. Кад је он отишао у Цариград, украле су се обје од своје тетке. Једна од њих била је одведена у кућу једног кириџије, који тада нити није био код куће. Дошавши два дана касње с пута, оде са шећером и кавом дјевојчиној тетки на мир. Пошто су се измирили, предала му је она дјевојчино рухо. Неколико дана иза тога бијаше вјенчање.

Три су узрока, с којих се може дјевојка украсти: или с тога, јер њезини родитељи (старатељи) не дају, да би се она за тог и тог момка удала, или уопће јој недају да би се већ удала; или за то, јер су је њезини родитељи превисоко уцијенили; или треће, јер момак жели, да би свадбу јефтиније провео. Ако се дјевојка украде, приштеде се наиме прво трошкови за састанке прије свадбе, који су по народном обичају доста велики, како ће се то моћи разабрати из описивања свадбених обичаја; друго, и свадба сама може се пуно јефтиније провести, јер не треба позвати толико сватова и гостију. С овијех разлога ће на првом мјесту сиромаси склопити женидбену свезу по начину крађе. И наображени људи служе се с економских разлога овом женидбеном формом. Познајем овдје једног мудериса, који је украо кћер грађанина Ф . . . . с тог разлога, да би свадбу јефтиније провео. На гозбу позвао је само десетак људи, ништа више.

Да би се свадба јефтиније провела, може крађа бити и уговорена између момка и дјевојчине куће.

За дјевојку, која се је дала крадомице одвести из куће родитељске или старатељске, кажу да се је „украла“, или да је „ускочила“ дотичном момку, те је називљу „ускочницом“.

[1]) Муфтић.

4. Бјегуница (Fluchtehe).

Када се која дјевојка јако заљуби у каквог момка, али јој родитељи не даду за њега поћи, онда она чека згоду, да сама момку пребјегне. Видећи н. пр. момка на води, изићи ће и она по воду и тамо понудити момка, да је води. Овај ће звати кога од својих другова, па ће је онда одвести онако босу и обично обучену, само што ће метнути на њу своју хаљину или кабаницу, да је не би распознали њени укућани, ако би је видјели гдје бјежи. Оваквој бјегуници њезини родитељи не ће дати ништа од њезина руха, док се момкова кућа не помири са дјевојачком. И тада јој (н. пр. у кључком котару) не ће дати свега руха, него само половицу, или мање или више, према томе, колико ће добити мира[1]).

Догодило се у котару фочанском год. 1893., да је мати дала дјевојку против њене воље, и њу затворила у собу под кључ. Кад су били сватови већ близу куће дјевојчине, провали њезин рођак демире на прозору и одведе дјевојку на њезин захтијев у шуму. Сватови чувши од растужене мајке, да дјевојке нема у соби, оду је тражити по оближњим селима, — али узалуд. Осрамоћени распу се на противне стране. За то је вријеме дјевојка живјела у шуми, док се није нашао онај, кога је она љубила. Овај је узме и оврши свадбу у најљепшем весељу. Мати је кушала да се судом младенцима освети, али није успјела[2]).

Поред љубави има и других узрока дјевојчину бјегу. Н. пр. једна дјевојка на удају има много браће или сестара, па је ови подражују, ако не би хтјела одмах обавити какав посао (н. пр. изићи на њиву), те би јој говорили: „Ми ћемо за те радити и трошити, кад се станеш удавати, па за то треба да ти сада највише радиш и нас најбоље слушаш.“ Да у будуће избјегне овакву припрскивању, дјевојка сама побјегне момку, који се с њом заљубио, само да њезини укућани не троше око њезине свадбе[3]).

О оваквој дјевојци каже се у момковој кући: „сама је дошла“, „самодошла“, „самодошлица“, „добјеглица“ или „прибјеглица“. Њезин момак казаће као супруг њен поругљиво: „дошла ми је на ноге“. Правни положај бјегунице у момковој кући није најбољи. Ако се као жена икако потужи, одмах ће јој казати: „Сама си дошла, можеш и сама поћи!“

Често се зове бјегуницом и она дјевојка, која се је по претходном договору са својим момком украла од куће. — —

---

[1]) Марјановић. [2]) Шахиновић. [3]) Ђорђе Марјановић.

Кад је момак отео или потегао дјевојку против воље њезине и њезиних родитеља или старатеља, онда је он сам нарушио мир у дјевојачкој кући, те има он сам ићи на „помирбу" у дјевојчину кућу. Када се дјевојка самовољно даде отети или украсти, када се она сама украде или пребјегне момку, онда су обојица нарушили мир, те се морају и обојица мирити са дјевојчиним укућанима, а младожења мора се још к тому новчано намирити, ако дјевојчини родитељи или њезини старатељи нијесу били споразумни са дотичним чином. С тога ниједан од овијех начина склапања женидбене свезе не одговара сасвим правном мишљењу овдашњег народа. Ако ћеш ступити у женидбену свезу по народном обичајном праву, онда мораш дјевојку заслужити или је испросити, т. ј. уговарати с родитељима дјевојчиним или њезиним старатељима, кад желиш да се жениш.

5. Заслужи је (Dienstehe).

У селу Штрпцима код Прњавора обичај је, да сиромашни најемник, који се није кадар оженити, отиђе у службу коме господару и наредн се с њиме, да га служи толико и толико година, а овај да га ожени[1]) (са својом кћерком или којом другом дјевојком). У истом селу догодило се баш ове године, да се један млад слуга заашиковао с кћерком другог господара, па с њиме уговорио, да он ступи у његову службу, а господар нека му даде дјевојку. Пошто се је момак с њом вјенчао, наступио је своју службу без икакве плаће, него само за храну и одијело. Господар је с тога пристао на ову женидбу, јер му је једини син још малодобан, а иначе није имао у кући ниједне мушке радничке силе. И на другим мјестима обичај је, да млад слуга служи без икакве плаће, само за храну и одијело; а пошто је ислужио једно 5—10 година, ожене га са којом дјевојком из куће[2]).

6. Испроси је.

Најобичнија форма ступања у женидбену свезу је та, да момкова кућа испроси дјевојку у њезиних родитеља или старатеља. Но прије него ли карактеришемо овај начин женидбе и удадбе, описаћемо свадбене обичаје, па онда из овијех обичаја потражити све, што говори за то, да овај начин склапања брака има још све трагове купње.

---

[1]) Испореди овај обичај са сличним обичајем у старих Јевреја, о којему се приповиједа у првој књизи Мојсијевој у глави 29., гдје се каже, да се је Јаков погодио са својим ујаком Лабаном, да ће му служити за кћерку Рахиљу седам година и за Лију седам година.

У истом селу има обичај, да се момак нареди с господаром, да му овај служи крсно име и да му дадне још неколико готова новца, кад ислужи уречени рок. Има примјер, да господар и сад служи крсно име слугино, који је већ умро прије десет година.

[2]) Школник и Ковачевић Ђоко.

II. Свадбени обичаји.

А. У православних.

У Љубову (котар требињски).

а) Прошња. Када момак загледа дјевојку, јави својим родитељима да се хоће женити. Сви из породице тада се искупе па вијећају, да ли би примили ту дјевојку у кућу. Ако се одлуче да хоће, онда иде отац, брат или који ближњи пријатељ да је проси. Просиоц понесе са собом новаца, јабуку и прстен за случај, да би дјевојку још исти дан испросио. Ако је дјевојчина кућа далеко, иде просиоц њој на конак. У вечер ништа не казује, зашто је дошао; а у јутру, када пију кафу, рече старјешини: „Синоћ сам био мусафир (гост), а јутрос сам стари сват. Твоја нам је кућа и твоје пријатељство омиљело те би с тога ради били, да будемо већи пријатељи.“ Домаћин, ако му не ће дати дјевојке, одговори: „Хвала ти, брате, који си се потежио и до моје куће дошао; али не можемо бити бољи пријатељи него што смо већ.“ Или се иначе изговара, н. пр. да је дјевојка још нејака и т. д. Ако је мисли дати рече: „Хвала ти, који си дошао и ономе, ко те је спремио! Причекај док ја упитам за твоју кућу и док се договорим са својим укућанима. Дођи опет у тај и тај дан.“

У одређени дан дође просиоц самдруги или самтрећи опет на прошњу и евентуално и на уговор. Иза повољног одговора заиште стари сват (главни просац), да изађе дјевојка пред њих. Ова се лијепо обуче, па се онда прикаже. Стари сват устане сада на ноге и рече њој: „Ја данас пред тобом, а ти преда мном од данас до вијека,“ пољуби је у чело и дарује јој јабуку, прстен и дукат. Дјевојка љуби га у руку, прими дарове па одлази поклонивши се. Са домаћином уговоре сада просци, када ће бити свадба и колико ће бити сватова; погоде се такођер, шта ће домаћин момкове куће донијети у кућу дјевојачку. Прије бијаше обичај, да донесе оцу дјевојке чизме, најстаријему брату ћемадан, свакој жени у кући по папуче, мушкој дјеци по капу. Сада се даје то обично у новцу од 20—30 фор., како се већ нареде.

б) Црквени проглас. Послије уговора јаве попу, да учини проглас на три службе и да испита, да ли међу младенцима нема сродства, које би њиховој женидбеној свези сметало.

в) Свадба. На осам дана пред свадбу иде младожења или ко други из његове куће, да позове на свадбу и у сватове. У очи свадбе

искупе се сватови у кући младожењиној и сваки донесе по могућности свој прилог: неко овцу, неко говече, неко буре вина и т. д. Кад се искупе, домаћин развије барјак. На вечери изаберу се свадбени функционари. Прво изабере кућни домаћин старога свата, па онда обојица остале сватове.

Треба да буду: стари сват и старога свата момак, кум и прикумак, дјевер и дјевер-баша, првјенац, барјактар и момак барјактарев (јамак), домаћин, чауш, војвода и коморџија. Стари сват је онај из племена (у Љубибратића), који знаде најбоље наздрављати; ако немају никога у племену, узму кога од својих пријатеља из другог племена. Стари је сват старјешина и сви му се морају покоравати; за то је обично најстарији и по годинама. — Старога свата момак има бити побочник старому свату. — Кум је при женидби свједок те има највише посла око младенаца. За вјенчаног кума узима се обично крштени кум.

Прикумак је кумов помоћник. — Дјевер има преузети младу из руку њезиног брата, па је водити кући ђувегијиној, те је све дотлен чувати, док је не предаје у *ложници* ђувегији. С тог разлога дјевер је на првом мјесту млађи, неожењени брат ђувегијин; ако њега нема, онда ближњи неожењени рођак. — Ако су два дјевера, старији се зове дјевер-баша. Дјевер треба да остаје увијек уз дјевојку, да је води пјеше, а дјевер-баша може се слободније кретати и јаше. За дјевер-башу узима се и који ближњи рођак, па макар и стар био. — Првјенац има, како већ име каже, сватове на путу водити и први ићи дјевојачкој кући да јави долазак сватова. Ако младожења има ујака, његово је да буде првјенац; али овај може бити и из другог племена. — Барјактар мора бити од истог племена. У Љубибратића вазда је исти, који је био већ у војсци барјактар. — Јамак помаже барјактару носити барјак. Он може бити и од другог племена. — Војвода нема посебног звања. Ако је мало сватова, може он замјенити старога свата момка и чауша. Војвода је најмлађи зет од куће младожењине. — Домаћин је, како већ име каже, заступник младожењине куће испред куће дјевојачке. Он има н. пр. платити, кад се дјевојци сандуци товаре, кад се дјевојка предаје и т. д. За домаћина узима се с тога отац или брат ђувегијин; ако нема ниједног, онда ближњи рођак. — Чауш има се бринути за опскрбу и опрему сватова на путу, за јело, пиће, коњску опрему и т. д., а има се такођер побринути за развесељавање сватова на путу, на обједу у дјевојачкој и на гозби у младожењиној кући. На путу носи батину, па лупа њом по кућним вратима, а жене га мите и даривају, да

не чини штете. — Коморџија гони дјевојачко рухо. Он може бити и странац; у Љубибратића је обично какав Далматинац, који на својим мазгама гони товаре. За то се коморџија не рачуна увијек у праве сватове.

Ови треба да се владају чим пристојније и достојније. И у говору треба да на то пазе; с тога н. пр. стари сват не ће казати „хајдите!“ него „напредујте!“ не „полако!“ него „јаваш!“ Сватови су господа те се морају и према томе владати.

Сјутри дан ките се сватови цвијећем и марамама, а такођер коње наките марамама. У хаљинку забадају црнога трна, особито млади момци, да им вјештице или зли духови не нахуде.

Онда их уреди сват: на прво мјесто одреди првјенца и барјактара; за овијем обично себе и кума, дјевера и домаћина, чауша, војводу и коморџију. Када полазе, први треба да узјаше стари сват. Сад он викне осталим сватовима: „Напредујте!“ Ови појашу коње те се постави сваки на своје мјесто. Тако иду пјевајући, пушкарајући и коње играјући.

Из ближњих села им износе буклије; напивши се међу сватови новаца у буклије. Када дођу близу дјевојачке куће, иду на муштулук првјенац и старог свата момак; мушки их дочекају са бардацима, а жене их оките марамама. Ова двојица опет се врате к сватовима па дођу онда с њима заједно. Старији укућани из куће дјевојачке изађу сватовима на сусрет, поздраве их најусрдније те се с њима ижљубе, а момци њима ухвате коње. Пред кућом дочекује их коло дјевојака и младих невјеста, припјевајући им разне сватовске пјесме, а сватови их гађају јабукама, у којима су новци забодени. Снаша или која друга жена кити их разноврсним цвијећем, па гледа да им украде цвијеће, донешено од куће, али сватови се добро чувају, вјерујући да би био удес, ако би се коме цвијеће украло; н. пр. да би који сват пао с коња, да би му коњ посрнуо или он сам умро. Пошто су уљегли у кућу, почасте их најпрво ракијом и кавом, а за тим ручком, на коме се напијају разне напитке.

Долибаша и стари сват јагме се ко би знао боље и љепше напијати. Особито стари сват треба да пуно наздравља, лијепо и примјерно одздравља здравицама долибашиним; ако тога не би знао, дјевојачка кућа не би ни предала дјевојку сватовима. Кад посједају за софру, предаје најпрво долибаша, сједећи у врх софре, предсједништво староме свату са ријечима:

„Е стари свате! богме ја орах до мргања (границе), про мргања не смједох. Ако су брзи волови, дијељено је поље.“

На то му одговори стари сват:

„Фала, мој часни долибаша, на твојим лијепим бесједама. Кад си правио досад, нико не вели да је ружно, него свак вели да је добро и лијепо. Кад си гонио досад, гони и одсад!“

Долибаша меће сада пред старог свата три бардака, на један од њих јабуку, макне се онда с мјеста, препуштајући врх стола старомe свату, па сједне покрај њега. Стари сват заузимајући врх софре рече:

„Фала, мој часни долко, на твојој части и здравици! Ја овдје видјех младих невјеста и китних дјевојака, бијела оглавја и цвијетна образа. Није ли Бог дао, да су оне рано урaнилe, студене воде захитиле те какав цвијет одгојиле, да ово моје друштво окитe? Вала је окићено и закићено, али би рад био, да ми је окићеније.“

Долибаша: „Напредуј, биће!“

Сада млада невјеста доноси по чевру и по киту цвијећа те закити сватове. Стари сват за тим помакне један бардак преда се и рече:

„*И овом ћемо здравицом у добри час.* Ја видјех овдје младијех јунака, брзијех соколова под овом хумнином, под овом планином. Нијесу ли рано уранили те какав лов уловили? Ја ли утву, ја ли копуту, или какву лијепу птицу препелицу, да ово моје друштво почасте и погосте? Вала је почашћено и погошћено, али би рад био, да ми је још почашћеније.“

Долибаша: „Напредуј, биће!“

Двојица доносе сада на ражњу кокош вичући: „Пустите нас да пређемо, тешко нам је!“ те метну кокош на дно софре. Ту је скину с ражња, положе је на дрвену тепсију, па је онда метну пред првјенца, да је он расијече. Себи остави шију, крила даде дјеверима, а остало осталим сватовима.

За тим каже стари сват долибаши: „Мој долибаша! Вино се пије сједећи, а Бог се моли стојећи“, па се дигне, скине капу и изрече здравицу у славу божју, у славу хришћанске вјере и цркве. Иза тога напија домаћину дјевојачког дома овако:

„За дома и домаћина и његове среће и ћесе,
За његовог племена и сјемена,
Стада и рала, живота и доброга здравља!
Стадо му у широко, а рало му у дубоко!
За његова тврдога и високога шљемена,
Брат домаћин на више подизао,
Под њим доста чуда и весеља учинио,
Да Бог да и мајка божја!
Испод њега носио плодна сјемена,
Па ишао на дуге и широке њиве,

Мануо десном, Бог му дао срећом;
Рекао: помози Боже, Бог му дао и помогао!
Ријетко га туро, често му ницало!
У трсу му трсато, у класу му класато;
Све му клас од земље отезао
Од рода земаљског и благослова божјег!
У гумну му много, у кући му споро!
Брат домаћин на своје сјеме под своје племе
Дочекивао на лијепу просуру многе добре и изабране
Кумове и пријатеље на част и на поштени глас!
Неимуште на удјелак, он пружио једном руком, они прихватили са обје!
За здравље му молили, лијепе му гласе носили
По свијету као пчела по медену цвијету!
Браћа га миловала, чаршија га вјеровала!
Највиша му мисао била од пшенице просуру мијесити,
А од вина пуње точити, цркви ходити, божју литургију служити,
Своје крсно име славити, своје пређе спомињати,
Да га Бог спомене у царство небесно!
Шта ћемо даље? Бог нам дао здравље!
Здрав си домаћине! У твоје здравље све ћемо јунак и бардак!"

Иза ове здравице стари сват наздрави долибаши, додајући му бардак, којим се онда сви сватови обреде. Кад бардак опет дође пред старога свата, говори овај слиједеће ријечи:

„Фала теби, мој часни долко, који си послушао мене и пјесме моје. Ако су брзи волови, поље је дијељено, про мргања не смијем." Долибаша прихваћа сада сва три бардака, а стари сват му меће на средњи јабуку, па онда преда све бардаке. Долибаша га на то упита: „Стари свате, шта немаш овдје још каква мејданџију?" Стари сват показујући на војводу, што сједи у дно софре, каже: „Види га, мој долко, како једнога бана!" Долибаша меће сва три бардака пред војводу. Овај размакне бардаке па рече: „Фала Богу, чуднијех, лијепијех, везенијех градова! Ама бане долибаша, мени је чудо: оваки лијепи везени градови, а на њима покрова нема! Да су у мога господина старога свата, он би их златнијем покровом покрио." Долибаша одговори: „Напредуј, биће!" Донесу сада војводи печено плеће, саставе му бардаке, па их поклопе плећем. Војвода на то: „Бит не може, три града под један покров, него сваки град под свој покров!" Сада донесу чевру и погачу, па метну на сваки бардак по једно. За тим наздрави војвода ову здравицу: „Фала два бана, два господара, који писте овако од јесенас до вечерас! Часна ви здравица, а поштена бесједа! За нашега срећнога устанка, а за домаћинова останка! Наша снаша што се придружила под наше крило и под наш бардак,

да Бог да, придружила се у велики добри час! Да она буде свијетла и племенита као у јутро звијезда даница! Да Бог да! Здрав си стари свате! Ето једне здравице теби и долибаши. Здрав си барјактару! Ето и теби једне. Богме ћу једну оставити и мени.“ Коначно рече стари сват: „Здрав си, чајо! Узми сједећи вино, попи стојећи! Ко је сват, на ноге свак!“ Домаћин из сватова мора се сада намирити са дјевојачким оцем, којему има дати 15—30 фор., како су се прије погодили, онда има даривати свако чељаде из пријатељске куће; треба такођер откупити дјевојачки сандук, на коме сједи дјевојчин брат. Прије поласка настоји сваки сват да штогод украде у дјевојачком дому. Пошто су се лијепо опростили и ижљубили, метну дјевојку на коња, на коме је дојашио дјевер, а њезино рухо на коња, на коме је дојашио коморџија. Ако је киша, загрну дјевојку у црвену кабаницу. За тим се поредају овим редом: првјенац и старог свата момак, барјактар, стари сват и кум, дјевојка са дјевером, а за њом дјевер-баша, за овим домаћин. Страга иду зетови по старости, т. ј. који се је прије оженио и прије иде. Најмлађи и најстражњи је војвода. Од дјевојчина дома крену сватови у цркву на вјенчање и то пут истока, тако да се врате наопослен кући младожењиној. Сва родбина дјевојчина испрати их неколико корачаја; само њезин брат или који други ближи рођак испрати је даље, па је онда препоручи дјеверовима. Идући кроз село дјевојчино настоје сватови да чине њезину роду чим више квара: обарају зидове, гоне коње преко жита и т. д. Уз пут износе сватовима по селима, кроз која пролазе буклије, т. ј. вина или ракије у бардаку те их понуде, а они напивши се мећу у бардак нешто новаца. Пред црквом састану се млада и младожења. Послије вјенчања иде младожења сам са својом пратњом својој кући. Пошто се младини сватови примакну његовој кући, трчи војвода напријед, да јави њен долазак. Укућани му даду бардак вина и загрну га кошуљом. На то се сакупи коло дјевојака и младих невјеста пред кућом, па дочекују разним сватовским пјесмама младу и сватове. И ово коло дарују сватови јабукама и новцима.

Када су дошли пред кућу, изнесу младој на коњу најприје мушко дијете, да би рађала мушку дјецу. Она ово дијете трипут преокрене од десне на лијеву страну (наопослен) па га онда опет врати. За тим јој донесу решето и у њему сирац. Жито у решету баци најприје преко десног, онда преко лијевог рамена, на то преко главе и коначно све преко куће. Иза овијех обреда скину је с коња. Млада пријеђе сада бурилу, напуњену са свјежом водом, што стоји пред вратима, извади с устима странски чеп, да вода до странске рупице

истече, па оставља ту форинту. Пред кућним прагом чини три поклона, метне онда на прагове и довратнике унакрст нешто новаца, или удари само десном руком на десни довратник и на горњи праг. Унишавши у кућу пријеђе огњишту те и ту дарује.

За тим љуби свекра, свекрву и остале старије укућане у руку, а младеж у лице.

На то слиједи гозба, која траје обично три дана. За сва три дана млада је увијек уз дјевера те двори сватове. Пред сваким сватом, који запјева или наздрави као и пред оним, којим се наздрави, има се млада преклонити[1]) и љубити га у руку[2]). Ко год дође на гозбу, љуби га у руку ако је старији, а са ближњима и млађима љуби се у образ.

Други дан свадбе прије ручка изведу дјевери младу пред сватове и госте, да им она воду на руке полијева, а они да ју том приликом дарују. Млада држи ибрик с водом, један дјевер леген, а други киту цвијећа и пешкир. Најприје полијева сватовима да се умију, онда свим осталим по реду. Свак се мора умити и нешто новаца у леген бацити; неки дарује дукат, неки круну. Овај дар зове се „пољевачина“ те иде младу. Ко год дође за вријеме гозбе, треба да се умије овом водом и да дарује снашу, која му је полијевала. Стари говоре, да се умивају младином водом да се помладе, момци да се прије жене, а дјевојке да се прије удају. — Трећи дан, кад сватови полазе, дарива их млада: некога кошуљом, некога гаћама, чарапама, назуцима, подвезама или везеним марамама, љубећи их при томе у руку; а сватови опет њу дарују новцима.

До неколико дана иза свадбе иде она у госте свим сватовима. Но женска свадба траје само дан и нема весеља као на мушкој.

г) Походи. Иза свадбе похађају се пријатељске куће. Најприје морају ићи у походе за младом из њезине куће. Обично иду њезин отац и њезина мајка; ако овијех нема, иду јој брат и невјеста. Увијек ће на неколико дана прије јавити, када ће доћи, да се могу пријатељи на дочек приправити. Ако у брзо иза свадбе долази крсно име у дому младином, онда ће доћи у походе на крсно име, да не нагоне пријатеља на посебан трошак, него да учини обоје о једном

---

[1]) Ово клањање на свадби и послије свадбе су у требињском котару ваљда већ сасвим напустили. Једна Херцеговка *ми је приповиједала*, да је *била сасвим испребијена од непрестаног клањања* на свадби. Назад 20 година морале су се клањати до земље.

[2]) И то овако: једном пољуби у руку, онда метне руку дотичнога на своје чело, па ју опет пољуби. Прије су младе у ногу љубиле. Сада мјесто клањања и љубљења у ногу љубе одрасле мушке у руку, а са женскињем љубе се у лице. Да млада изува сватове, госте и одрасле мушке укућане, да њима потрља опанке и ноге, да њима и ноге умије ако је потреба, — овај обичај постоји још данданас.

трошку, како веле. Ако је родитељима младе брзо крсно име, онда похите с походима, да би им могла доћи кћер с новим пријатељима „на пиће“, т. ј. на крсно име.

Када иду из родне куће младине у походе, носе са собом: брава, пршуте, сираца, сира, погача, пиринча, соли[1]), мјешину вина и ракије. Од хаљина носе женским по кошуљу и крпу[2]), јаглука и сапуна; а мушким неком по кошуљу, неком по чарапе и назуке. Када из младиног дома иду њезиним родитељима у походе, носе и они неких дарова, али не у оноликој мјери. С младом иде у њезину родбину свекар или дјевер, а нипошто њезин човјек. Зет не иде у тазбину за годину дана, а када оде, мора обилато даривати све у тазбини, особито пуницу. У походима остају обично 4—5 дана.

*

У Херцеговини догоди се, да двојица одведу дјевојку чим је испросе. Тада се њима припјевајући ругају:

„Два свата кусата
И дјевојка репата!“

Исту пјесму пјевају ругајући се, кад само два свата воде дјевојку на вјенчање.

*

Навешћемо још неколико свадбених пјесама, што их пјевају у требињском котару.

У очи онога дана, када се дјевојка удаје, пјевају дјевојке ову пјесму:

1.

„Што у двору жубор стоји?
Што но говоре?
Оно *бабо шћер удаје*,
Те се веселе.
Весеље им у час добар!
Амин, да Бог да!

2.

Што у двору жубор стоји?
Што но говоре?
Оно *мајка шћер удаје*,
Те се веселе.

3.

Што у двору жубор стоји?
Што но говоре?
Оно *братац сек' удаје*,
Те се веселе.
Весеље им у час добар!
Амин, да Бог да!

---

[1]) Данас маленкости, као со и пиринач, обично више не носе.

[2]) Оно што се при капи припиња.

Кад се износи дјевојачки сандук пјевају:

1.

„У наше ćеке бир сандуци,
Мало непуни.
Молила је свога *баба,* да јој припуни.
Хајде с Богом моја шћери, доста ти је то.
Видиш, шта је за тобом!

2.

У наше секе бир сандуци,
Мало непуни.
Молила је *мајку* своју, да јој припуни.
Хајде с Богом шћери моја, доста ти је то.
Видиш, шта је за тобом.

3.

У наше секе бир сандуци,
Мало непуни.
Молила је свога *брата* и т. д.

Када поведу дјевојку:

„Хој невене, мој невене!
Благо томе, кој' те бере!
И ја би те млада брала,
Али сада немам када.
Ја се спремам у туђину,
Туђа баба бабом звати,
Свога баба спомињати;
Туђу мајку мајком звати,
Своју мајку спомињати;
Туђа брата братом звати,
Свога брата спомињати;
Туђу секу секом звати,
Своју секу поздрављати!“

Кад доведу дјевојку пјева се:

„Расла јела и борика,
Обје једнаке;
Од рода се савијале
До црне земљице“ и т. д.[1]).

У селу Медној и у околици.

Прошња. Када хоће родитељи дјевојку просити за сина, тада пошаљу најприје једног рођака да пита, хоће ли дјевојчини родитељи и дјевојка на то пристати. Ако дјевојка и родитељи не пристану, онда се тако разметне; а ако пристану, то се онда спреми отац, а још иде с њим један од рођака и компија. Кад pођу понесу печено бравче, мјешину ракије и још што боље јело. Идући тако крију се, да их ко не би опазио, јер се боје, да ко други не би одвео дјевојке или да ко не би скудио момка дјевојци. Пошто дођу родитељима дјевојчиним, испросе дјевојку и прстенују је. Дадну јој јабуку и још уз јабуку 10—15 форинти. Надаре такођер сву дјецу и све жене у кући. Иза прошње се провеселе што боље могу.

Свадба. Пошто је прошња свршена, родитељи младожењини спремају се за свадбу, како ће ју што сјајније провести. Прво позову

---

[1]) По казивању Љубибратића, особито гимназ. Саве Љубибратића.

сватове и то: кума, прикумка, старог свата, војводу, дјевера (ако нема младожења брата) и чауша. У очи одређеног дана скупе се сви горе наведени код куће младожењина оца. Сјутра дан пођe младожењин отац са „кићеним сватовима“ на коњима по дјевојку.

У Медној и околици ките се сватови овако: задију за сарук (пешкир) мали пешкирић (риду), три прамена вунице и то један прамен црвен, други модар и трећи бијел. Преко ушију објесе вјешалицу кукуруза, преко десног рамена и испод лијевог пазуха превјесе радиш од ораха или од лешњика или вијенац од сухих крушака или јабука. И свакоме се коњу свеже за узду по рида.

Сватови поведу са собом још два коња: једног за дјевојку, а другог да носи рухо дјевојачко. Отац младожењин понесе тада цијело одијело да дјевојку преобуче, а исто тако понесе — као и на прошњу — брава и више јела и ракије него ли на прошњу. Идући тако путем веселе се, пјевајући разне пјесме, док не дођу кући родитеља дјевојчинијех. Ту се цијелу ноћ веселе, једући и пијући. Кад сјутрадан буде свануће, дјевојка се опреми и опрости с родитељима и осталом родбином, а пријатељи се помире, т. ј. младожењин отац дадне дјевојчином од 40—100 фор. (према руху дјевојчином и према могућности), за тим се изљубе и опросте. Отац младожењин надари и сада, као на прошњи, сву дјецу и жене у кући. На то изведе младу обично најстарији брат или онај брат, кога она највољи; а за то добије рушвета 5—10 фор. Рушвет може добити и онај, који цуру презове. Када се хоће рухо дјевојчино товарити, сједне њезина сестра на сандуке, па не да товарити, док јој штогод не дадну, бар форинт; када натоваре, ухвати за улар, те јој се и тада мора дати бар неколико сексера. Ако дјевојка нема сестре, то чини дјевојчица, која је од својте најближа. Пошто су се сватови и младожењин отац са дјевојчином кућом пајљепше опростили, крену с дјевојком младожењиној кући. Уз пут иду од куће до куће те кога год нађу, поје га ракијом, исто тако кога сретну на путу. Када доведу дјевојку кући, тада јој донесу на коња мушко дијете; ако не би било мушкога, онда се износи женско. Млада прими дијете, обује га или га ма чим надари. Овакво, младој на коња донешено дијете зове се „накоњче“. Чим сјаше метне у јабуку по неколико сексера, те баци јабуку с утакнутим новцима преко куће; а с друге стране куће скупи се много свијета, те се јагме за ону јабуку. Ко ујагми, тога је и јабука и новци. Послије тога изнесе свекрва дјевојци решето јечма; млада мало прореди, а за тим баци све преко себе. Ако се јечам проспе, сматрају је за несретну. За тим дјевојка метне

три метаније, пољуби кућни праг те дарује ту неколико сексера; ови су онога, који их дигне. Чим дјевојка ступи у кућу, приђе кућном огњишту, гдје је дочека свекрва; млада је пољуби те јој дадне неколико сексера из уста. Сада одмах доведу попа кући, или ако не ће поп да дође кући, одведу дјевојку и момка цркви на вјенчање. Вијенце праве у Медној и у оближњим селима од лијеске и то тако, да младицу савију као обруч, који се свеже црвеном свилом или вуницом. Иза вјенчања врате се кући младожењиној. Ту се сада постави сто̂, а сваки од сватова донесе што боље јело и пиће: бравче, бардак или плоску ракије и т. д. Бардак ракије, што га донесе кум на свадбу, има на себи вијенац јабука или смокава, а к тому још шиљак од шећерне главе (Zuckerhut). На сто̂ постави се најприје домаћиново јело и пиће. Чим су се два три пута обредили пићем домаћиновим, донесе се јело и пиће кумовско, за тим јело и пиће старога свата, прикумка, војводе и свију осталијех сватова, што је ко донио. Сада устане чауш, узме кумовски хљеб и почне говорити здравицу:

„Ево дошо поштени кум — помого га Бог! — и донио чуруке печене, буклије наливене. Широкијем путем дошо, а ширијем отишо! Колико му било у овоме бијеломе хљебу зрна шенице, толико му дао Бог овнова вилаша, јараца рогаша, вранијех коња и плавијех волова! Изоро своје плаве воке рано ранећи и Богу се молећи, орући дуге и широке луке! Родила му шеница бјелица, по дну била бусата, а по врху класата, по сриједи модра, а по врху родна! Била му стрњика колик подрашка врљика, снопина колик попина, а зрно колик брдо! Колико му било на овоме хљебу писова, толико му било синова; а колико му било шара, толико му било снаха, па се с њима поносио као жарко сунце на истоку љетном врућином, као мјесец зимном ведрином, као јунак на равну пољу а на врану коњу! Златнијем се штитом заштитио, на плећима му ћурак а на глави калпак! Што ће њему ћурак и калпак? кад му треба плоска и наџак; плоску пити и наџаком се бити.

У двору му била два пута. С које му стране долазили кумови и пријатељи, с оне му стране било блато до кољена; а с које му стране долазили злотвори и душмани, они пути порастали црнијем трњем, па се по њем шалаџале срне и легла се папрад и дивија прасад!

Ко нам био злотвор, убио га Господ својом стријелом кроз кост, одлетио на отур као коло на котур низа санске лугове да покупи дугове! Ни дугова наплатио, ни се амо повратио, већ га срела вода и незгода: оздо Сана а озго Страна, капа му лојава, глава му ћелава!

Нити мого доље од Сане, нити горе од Стране, ни у земљу од плоче, ни у небо од драче, већ се попео на један велики храст, па уломио врат; низ храст слетио, па у камиш улетио и у лули ноге прекрстио и ту му широко мјесто било!

Помози Боже! Четири четврти осам комада часа, колико је дао Бог!

Што је у десној руци,
Између браће повуци;
Што је у лијевој руци,
Оно кувачици
И поповој дјечици!“

Чим је изговорио ову здравицу, изломи хљеб те једну четврт хљеба и пола здјеле (чанка) колачића поврати куми, другу четврт домаћици (обично однесе ову четврт поп), а остале двије четврти изломи на софру. Одмах иза кумова јела изломи исто тако свију осталијех сватова јело, огласивши најприје чије је дотично јело. Пошто је чауш све то учинио, узме хљеб, који је на сриједи издубљен као чанак, те купи пољевачину и све меће на онај хљеб. Пољевачину дају најприје сватови, за тим сви који присуствују на свадби.

Послије пољевачине износи се дар, што га је млада донијела те чауш дијели, што је коме одређено. Ако је који мало дао на пољевачини, а дошло му је дара више него што се је надао, онда он још метне новаца у чашу пићем напуњену. Млада пиће попије или га дадне коме ближњему, а новце узме себи. Пошто су се ови обреди извршили, пије се и једе и весели се до касне вечери, а тада се сви разиђу осим главних сватова. Ови се веселе до сјутрадан до подне. Тада се и они разиђу и тако је свадба свршена.

Походи. Неколико дана послије свадбе иде млада са свекрвом у походе својим родитељима. Свекрва носи тада дар и најмлађему дјетету у кући, а уз то још јело и плоску ракије. На исти начин долази иза тога и мати са још једном женом из куће у походе својој кћери и пријатељима. Послије овијех похода иде млада у походе своме куму и куми, носећи јело и плоску ракије и дар, ако може свој чељади у кући кумовој, ако не, онда бар кумовој породици. Исто тако и кума одврати поход младој. Ишла млада куми, или кума младој, свака ће ићи у пратњи једне жене из куће. Своме куму, гдјегод га срела, дадне кума по натикаче (наглавке) или приглавке или обућу, разумије се ако је у стању. Тако се ради бар једну годину.

У Герзову зет не иде прве године пуници[1]).

---

[1]) А. Јерковић, богословац и прота Шп. Бубњевић.

У селу Бастасима (котар петровачки).

а) Ићи „на заглед“. Ако момкова кућа не познаје поближе дјевојку и њезину кућу, онда иде момак са својим оцем „на заглед“.

б) Прошња. Отац иде сам, да проси дјевојку за свог сина. Обично иде у вече, да дође послије вечере кући дјевојачкој. Ако отац дјевојчин није „кајил“ (задовољан), онда не пије од понуђене ракије, а ако је кајил, онда рекне да треба упитати матер и дјевојку. Домаћин зовне матер, па ако и она пристане, почну пити ракију. Већином ипак отац сам одлучује о удадби. Дјевојка је увијек готова послушати своје родитеље. А има и овакијех случајева, да она пред просцем каже да хоће поћи за дотичног момка, а још исто вечер се приправља да побјегне другому.

в) Свадба. Сватови су: кум, стари сват, дјевер и барјактар. Овдје игра барјактар уједно и улогу војводе и чауша; с тога изаберу за барјактара одабраног шаљивчину. Сватови пођу од младожењине куће кад смркне. У дјевојачкој кући дочекају их са постављеном столицом. Ова је увијек пуна јела, већином донесено од младожењине куће. Ту се веселе једући, пијући, пјевајући, наздрављајући и играјући до неко доба ноћи, онда полијегају па се дижу сјутрадан чим сване. Док сватови доручкују, опремају дјевојку: раздјељују јој косе, уплету јој у плетенице укошњаке, мећу јој на главу бошчу а поврх ње капу. На полазак опомиње сватове барјактар лупајући и вичући. Уз пут се утркују, осим дјевера, који не смије оставити дјевојку. Дошавши пред младожењину кућу сјашу сви, осим дјевојке, прекривене кабаницом; њу дочека свекрва те јој донесе решето са житом. Дјевојка мало продрма решетом, па онда пребаци и жито и решето преко себе. Онда пребаци преко куће јабуку, коју је са собом донијела заједно са новцима. На пошљетку донесу јој још машу на коња, да и њу пребаци преко куће. За тим јој дјевер припомогне, да с коња сађе. Пред прагом поклони се три пута, па уђе онда у кућу. Прешавши праг десном ногом опет се поклони три пута и назове Бога, па се онда упути огњишту. Дјевер је води три пута око огњишта, а она се увијек клања. За тим је води укућанима и сватовима; старије љуби у руку, а млађе у образ, при чем се увијек пред мушким (од 7. године напријед) и старим женама клања; поклони се, мећући десну руку на прса, прије него их љуби, и поклони се опет, кад их је љубила. Међутим су се сватови поставили за столицу и то по старини: у врху столице стари сват, до њега на десно кум, до кума младожења, који мора увијек уза њ бити; до младожење сједи барјактар. Дјевер са

младом оде у зграду и тамо сједи с њом док не иду у цркву на вјенчање. Око 9—10 сати из јутра поставе се столице (трпезе) за ручак; једна се постави за сватове, друга за жене — сваки сват, ако је ожењен, доведе и своју жену, — трећа за сусједе и рођаке.

Прије ручка извиче један шаљивчина дарове, што су их донијели сватови и позваници, па их меће на главну столицу; што је одвише, оно се раздијели на остале столице. Сада дође дјевер са снахом и њезиним даровима међу сватове. Он узме таву, а она букару те полијева све по реду да умивају руке, а дјевер отире их пешкиром. Извикач сватовских дарова узме на то један велики крух, издубљен у сриједи, па купи за дјевојку пољевачину; неко даде 5 фор., неко и 10 фор., како ко може. Млада узме на то са коца дарове и раздијели их међу сватове, како је већ прије распоредила. Иза свега тога почну ручати, а млада и дјевер увијек стоје крај столице. Млада се мора поклонити када ко запјева, када ко Бога спомене; старије мора и у руку пољубити. Младожења напротив сједи за столицом с кумом. То траје тако све до подне. Тада изађу ван на лијепе ледине; ту играју, утркивају се и збијају сваковрсне шале. Дјевер са снахом игра у колу с другим дјевојкама и женама. Утркивају се најприје пјешице и то прво момци, онда дјевојке, жене и дјевојчице до 12 година. Ко утече од момака, ономе се даје пешкир са 2—5 умотаних сексера; женама даје се бошча, дјевојкама рубац, а дјевојчицама прегача. Иза пјешачке утрке слиједи коњаничка. Након тога поставе једно плеће на колац, да у њ камењем гађају, или да се утркују.

Кад су се овако провеселили, врате се опет у кућу и посједају како су и прије сједили. Барјактар изађе, па ухвати кују за уши и доведе је међу сватове, па иште да му свак дадне новаца, управо као да је дјевер кући. Кашње доведе јуне, крмче, јарца, овна или теле, па га повали крај огњишта и закоље га, само ако га је воља. Сватови уопће дигну се, па стану клати кокоши, туке и патке, па макар и оне из села биле; нико им то не ће замјерити. Исто тако убијају и пчеле те ваде мед. Сада опет једу, пију, пјевају.... до по ноћи. Младу и ђувегију сведу већ око 9—10 сати. Тада стане сеоска младеж лупати по крову да све шимла пуца. Ту младеж зову „вуковима“. Сјутрадан око 9 сати дође млада с дјевером па чешља све по реду, а они јој дају новаца.

На селу у котару приједорском.

a) Заглед. Догоди се, да се младенци нијесу никад видјели, него само по чувењу дознали једно за друго. У том случају узме момак,

који се мисли женити, плоску ракије и једног друга из комшилука (а може бити и оца да поведе) па хајде дјевојци „на заглед“. Кад је дошао кући њеној, погледа се с њом шутке, испије с укућанима ракију па се за тим врати са својим другом, не говорећи ништа о женидби. Дошавши кући, јави своме оцу, да ли бегенише дјевојку или не. У првом случају пође отац да „пита“, он иде *б)* на п р о ш њ у. Ако дјевојка приволи, даде јој „о б и љ е ж ј е“ (5, 10 или више форинти), а дјевојка сама одреди колико јој има донијети за „јабуку“. Пошто су посједили сат два, врати се просац кући и стане се спремати за *в)* „ј а б у к у“. Иза неколико дана дође опет дјевојчиној кући па даде дјевојци онолико новаца, колико је већ одредила (обично 20, 30, 40 па и до 100 фор.). Ту већ пију и часте се до неко доба ноћи. Уједно одреде рок, кад да дођу по дјевојку. *г)* С в а д б а. Кад је рок изашао, пођу сватови — и младожења може ићи — дјевојчином дому, гдје се часте до сунчаног порађаја. Сад домаћин каже оцу младожењину овако: „Са сунцем нама свако добро дошло! Сунце излази, момчадија спремна на полазак, а ми се „помирили“ нијесмо!“ „„Па колико би ти мира?““ Домаћин заиште „мира“ по прилици колико је дјевојка узела „јабуке“. Кад су се помирили, у с т а н у, п о љ у б е с е и о с л о в е с е п р в и п у т р и ј е ч и м а: „Како си, пријатељу?“ За тим се сватови крену кући младожењиној, гдје већ чека позвани свештеник, да младенце *д)* в ј е н ч а. Иза вјенчања слиједи *е)* п и р. Петнаест дана послије тога обилази родбина младу или иде њој *ж)* у п о х о д е. Родбина младина приреди свега доста за част, па се крене на вечеру пријатељима. Док се сунце не роди, пије се и једе домаћиново пиће и јело; а кад сунце излази, поставе софру они, што су дошли у походе. На софри сада не смије бити ништа домаћиново. Домаћи посједају, а дошљаци их дворе. Ту се госте до захода сунца. На пошљетку се раздају дарови. Све што је живо у тој кући, мора добити какав дар (обично дијеле се чизме,ципеле, опанци, кошуље, гуњеви, јелеци и т. д.), па и самим к о к о ш и м а, п с и м а и о с т а л о ј ж и в и н и м о р а м л а д и н а р о д б и н а и л и з а м и ј е с и т и м е ћ у и л и п о л о ж и т и с и ј е н а. Исто тако и домаћи раздају дарове дошљацима[1]).

Доњи Бирач (у Савића, у власеничком котару).

а) Прошња. И у власеничком котару иде отац за свог сина на прошњу, узевши са собом плоску ракије и неколико дуката. Момков отац оговори дјевојчина оца или ако нема оца њезиног старатеља:

[1]) Њежић.

„Вала брате! ти имаш кћер на удају, а ја сина на женидбу; треба да се пријатељимо!“ Ако отац дјевојчин није рад дати своју кћер, онда се више времена „цјенкају“; коначно ипак дјевојчин отац приволи с ријечима: „Јер не налазим никакве мане ни момку ни пријатељима, ја је дајем с помоћу Бога; упитај још дјевојку.“ На упит момкова оца, је ли она хоће поћи за момка, одговориће му, да је рада гдјегод је отац даде. На то јој даде момков отац неколико дуката (3—15) као „обиљежје“. За тим изваде просиоци своју плоску ракије и даду је дјевојчину оцу да наздрави. Сада пију и наздрављају сви редом, благосиљајући будући живот младенаца. Ако дјевојка познаје момка, онда одмах уговарају за сватове, а ако га не познаје, онда кажу да ће *прије доћи „на заглед“*, па ако *момка не бегенишу*, врате дукате.

б) Свадба. Сватова скупе око 10—50, по том, како је која кућа имућнија. Поглавице сватова јесу: „првљенац“, кум, стари сват, барјактар, дјевер и чајо. Прва четворица буду обично стари људи, који воде још по једног момка, обично своје синове, да им седлају коње и т. д. Дошавши близу куће дјевојчине стану сватови, а тројица одлете на коњима кући да јаве долазак сватова, носећи сваки по јабуку и у њој понешто новаца, да надаре коло дјевојака, које их ту чека играјући и пјевајући. За уздарје навежу њима дјевојке по једну мараму. За тим викну домаћина, назову му Бога, па га питају, да ли могу са својом дружином у њега ноћити. Кад им он каже да могу, онда ободу своје коње па трче натраг сватовима, с којима се онда опет врате. Момчад из дјевојачке куће распремају сватовима коње, а дјевојчин брат узме узде сватовске па их сакрије.

Кад је вријеме вечери, вечерају најприје сватови, па онда остали свијет. Иза вечере ухвате момци и цуре коло па играју и пјевају до зоре. Млада распрема међутим у каквој згради дарове, што ће их сјутра дијелити сватовима и укућанима из куће младожењине.

Кад у јутру сватови сједну за ручак, изваде своје јело и пиће. Младин отац, који сједи такођер за ручком, захтијева сада од оца младожењина једну своту новаца за своју кћер (30—100 фор.), онда још пафте, узбашлије и т. д. Чим су се нагодили, устану њих двојица па се пољубе; за момковим оцем ижљубе се и сви сватови с оцем дјевојчиним. Онда сваки дарује софру и опреми се на пут. Момчад изведу коње, а брат дјевојчин не да узда, које је синоћ сакрио, док му сваки сват не даде барем 10 новч. Отац младин отвори сад зграду, гдје је дјевојка и рухо њезино у сандуцима, а чајо натовари сандуке на коње, али како узме сандуке с мјеста не смије их пометати, него

их мора онакве на коња метнути. Кад приведу младој коња, узме кум сто и метне своју капу на сто, а млада стане на капу и узјаше на коња. Отац младожењин дарује још пријатељице па онда крену на пут. Коња дјевојчина води дјевер, а дјевојка не смије до куће одјашити. У путу се сватови веселе пјевајући и коње играјући, а чајо виче:

„Еј, еј! Машала, машала,
Кита и сватови!“

Кад наљегну на прву ћуприју или воду, мора млада на првом крају ћуприје оставити мараму и јабуку, а у средини бацити једну мараму низ воду, — да јој нечастиви не би нахудили. На цијелом путу не смије се млада обазријети, — да не би оставила мужа. Из сваког села, кроз које или испод којег сватови прођу, изнесе им свака кућа ракије и мало мезета. Приближавајући се своме селу зауставе се, а тројица одлете кући младожењиној на муштулук. Жене привежу муштулукџијама по мараму на коње, а они се врате натраг те дођу опет заједно с осталим сватовима. Младој изнесу најпрво решето са зоби; она махне двапут њиме а трећи пут га баци на кућу. Онда јој изнесу мало дијете; она га преврне преко руку па га дарује кошуљом. За тим сјаше с коња и ступи најприје десном, онда лијевом ногом преко прага, окрене се па пољуби праг и дарује га. Онда је дјевер трипут обаведе око огњишта; млада пољуби и дарује такођер огњиште. За тим ижљуби се са свекром, свекрвом и с осталом кућном чељади. Пошто је све то свршено, одведе је дјевер у коју зграду, гдје се вјенча са младожењом.

У вече слегне се свјетина из оближњих села. Кад сједну за вечеру, изведе дјевер младу, носећи ибрик воде и леђен, пак је води најприје домаћину за софру. Чајо ухвати леђен, а дјевер поспе домаћину воде на руке да се умије. Умивши се баци домаћин новаца у леђен, обично дукат. Млада му се поклони и пољуби га у руку. Овако иду редом свакоме, и сваки баци понешто новаца у леђен.

За тим иду три дјевојке с једне а три с друге стране софре, свака држећи јабуку у рукама, те припјевају за вечером свакоме редом, почевши од домаћина:

„*Ој ти Стево* (н. пр.) *господине, лијепо се сјаш,*
Даруј нама наше коло нек се боље сја.“

Домаћин извади неколико новаца па их забоде у јабуке, а оне му захвале пјесмом:

Фала теби господине!
И ти опет сина оженио
Са дјевојком којом хтио.

Ако је момак, онда му кажу:

„Фала теби господине!
Ти се скоро оженио
Са дјевојком којом хтио.“

Свођење. Кад воде младу у ложницу, узме свекрва мушко дијете, па га на постељи трипут потаља, да би се младој све мушка дјеца дала.

Поход. И у власеничком котару не иде младожења прве године у поход, него само млада са свекрвом, носећи са собом дјеци колача. Младин поход траје обично само два дана. Кад се враћа у свој нови дом, родбина јој напуни торбу опет с колачима, да их сада раздијели дјеци у кући младожењиној [1]).

У Поповића (у власеничком котару).

Заглед. Кад се момак загледа, даде дјевојци прстен (обиљежје), да га она не би преварила.

Прошња. Прије јавне прошње пошљу једну жену или једног човјека на питање. На формалну прошњу иду тројица: момков отац, стриц и још један сусјед. Просци дођу кући дјевојчиној у вече. Прије вечере поспе једна дјевојка из куће просцима воде на руке да се умију. Послије вечере простру им у кући, гдје ће спавати, а иста дјевојка, која је њима полијевала, сада ће сваког изути. За што су дошли, споменуће просци тек сјутри дан, кад сједну за ручак. Тада устане жеников отац и пита домаћина и дјевојчина оца, да ли се желе с њима спријатељити. Домаћин позове сада дјевојчину матер и остале одраслије укућане и пита их, да ли су и они кајил? Ако сви пристану, онда жеников отац пружи домаћину или дјевојчину оцу своју плоску, па отиђе онда с матером дјевојци, да још њу пита. Кад ова обрече да хоће, онда јој даде „јабуку“, т. ј. онолико дуката, колико она заиште, те ју пољуби у образ као своју снаху, а она њега као свога свекра у образ и у руку.

На поласку дјевојка испрати просце и пољуби на растанку свакога у образ и у руке, те даде свакоме по неку милост, а они опет њу дарују.

Свадба. Главни сватови јесу: прваенац, стари сват, кум, барјактар, дјевер, домаћин и војвода. Сваки од овијех има уза се по два три

---

1) Савић, богословац и Симић, гимназ.

момка, који се зову „прављенчев сват“, „кумовски сват“ и т. д. За чауша изаберу највећег шаљивчију. Њега обуку у чим смјешније хаљине, даду му најгорег коња и један нацак, да с њиме на врата лупа и т. д. Са сватовима иде и једна сватица, наиме „јенђибула“. Кад сватови иду по дјевојку, нити ко у путу њих части, нити они кога, нити се гдје сврађају, него непрестано иду пјевајући, ијући и пушкарајући.

На муштулук одреде овдје по десеторицу или дванаесторицу.

У дјевојчину кућу долазе сватови пред вече. Главне сватове води домаћин дјевојачке куће себи на вечеру и конак, а друге воде његови сусједи.

Кад буде вријеме вечери, онда дођу двије дјевојке, те им поспу воду на руке. Кад су се умили, онда устану сви и моле се Богу. За вечеру не износи се ништа од сватовске спреме. Послије вечере одведу поспане пријатеље у своје „хаљине“ т. ј. зграде.

Сјутри дан, кад су се сви по трипут ракијом обредили, устане чајо и носи на синији сватовску спрему ојчући, вичући, пјевајући и збијајући свакојаке шале. За тим извади жеников отац неколико петица или десетица, метне их на синију па повиче онда пријатељу: „Је си ли задовољан?“ Овај преброји новце, па ако буде премало, иште још више. Колико се плати, то овиси о згоди обију породица, о трошковима за женидбу, и о вриједности дјевојчина руха. Преко 200 ријетко се плати. На свадби у Поповића прије 4 године узело се 14 десетица, а сватова било је 96. Новце, што су на миру добили за дјевојку, узме њезин отац те даде од тога 1—2 дуката домаћину за његов труд и трошак.

Кад се нареде за дјевојку, онда устану, пољубе се и попију плоску.

Прије него се сватови и гости дигну са синије, донесе стопаница кутлачу на синију, у коју има сваки бацити нешто новаца. Ове новце раздијели она с осталим стопаницама и куварицама, које су јој припомагале.

Кад се изнесу дјевојчини сандуци, сједне на њих или њезин брат или њезина сестра, а пријатељ (жеников отац) мора на сваки сандук бацити барем 2 форинте. Даровати мора све жене и дјевојке у тој кући, онда сву њезину женску својат и неке дјевојчине комшинице, које му прија именује.

Дјевојку изведе из њезине зграде њен стриц, ако тога нема, онда њезин најближи рођак, те је одведе у кућу па је ту обведе трипут око огњишта; пошто га млада трипут обиђе, сагне се трипут, пољуби га и баци на њ нешто новаца. Онда је води за њу приправљену коњу те је дигне са столице на њ. Братична опростивши се с њиме огрне га кошуљом, а коња јој држи за узду њезин брат све дотлен, док се год с њим не опрости.

Прије него сватови пођу, напуни им домаћин њихове плоске, а жене и цуре изнесу им марама и кашика; прве вежу коњима за узду, а задње задију им за капе са цвијећем (босиоком, миродијом и др.). Кад сватови полазе, дјевојке се јагме око њихових коња, да их онда на растанку надаре. Најдаље испрате дјевојку домаћин и њезин брат. Кад се с њом растану, онда она сваког огрне кошуљом. Кад брат предаје сестру њезину дјеверу, добије од пријатеља један дукат.

Дошавши младожењиној кући води дјевер младу иза свршених обреда пред кућом и у кући у хуџеру, приправљену за њу, гдје јој жене донесу мједених колача или уштипака.

Сјутра дан иза вјенчања и полијевања двори млада са дјевером више прве синије.

Четрдесет дана послије вјенчања преклоња се млада пред сваким, и пред дјететом које је истом проходало; постарије људе и жене љуби уједно и у руке[1]).

По селима маглајског и грачаничког котара.

а) Прошња. На прошњу иде обично отац, а ако он не би могао, то се пошаље ко из куће или ближње родбине; може се послати и когод други, особито они људи, који су вјешти испросити дјевојку. Просац мора се лијепо обући, понијети са собом „поштење“ (пиће) и јабуку (прстен) за дјевојку. Ако дјевојка прими прстен, то се одмах постави софра с разним јествинама и за њу сједну најпрво домаћин и просилац, па онда још неки од старијих укућана. Просац изнесе своје поштење, а такођер домаћин своје, те се ту пије и пјева мал не цијелу ноћ. При свом поласку просац уговори с оцем дјевојчиним, колико ће повести сватова и дан, кога ће доћи по дјевојку.

При просидби овдје је као и на другим мјестима обичај, да родитељи, ако нијесу вољни дати своје кћери, не ће то просцу у очи казати, него ће му рећи, да дјевојка још није спремна, да је још луда и т. д. У том случају они не ће ништа узети од просца: ни ракије, ни духана чак ни шибица, а он опет не ће код њих ни вечерати ни ноћити.

б) Свадба. Сватови пођу у дјевојчину кућу, ако је она далеко од младожењине, већ у очи свадбеног дана. Најпрви иде чајо, за њим ручни дјевер и војвода, а остали иду за овим без реда. Кад дођу кући дјевојчиној, ту их укућани лијепо дочекају. У вечер дјевојчини рођаци из истога села обичавају њима прикрити све коњске ствари и њихову обућу. То раде за то, да би сватови сјутра и

[1]) Поповић Цвијетин.

њих што уцијенили за њихову родицу. За ову мора се дати при ручку колико њезин отац заиште; обично се даје 6—12 петица. Срамота је много искати. Прије поласка узме дјевер дјевојку за руку па је трипут обаведе око огњишта, гдје она остави нешто новаца. За тим је изведе, посади на коња па је заогрне кабаницом, да се скоро ни мало не види.

При поласку дарују свати све укућане и остале сељане. Путем непрестано се пушке избацују и сватовске пјесме пјевају. Сељани из села, покрај којих сватови пролазе, излазе пред њих да их часте својим поштењем, а свати опет њима своја узвраћају. Када се свати прикуче близу куће младожењине, одлети чајо напријед оцу по муштулук, а ако могне и младожењу улови те и њега добро уцијени. Чим су свати дошли пред кућу, изнесе се дјевојци кашика меда и она ту кашику пребаци преко куће. За тим ручни дјевер одведе дјевојку у хуџеру младожењину и тамо је чува и за њу се стара, док се вјенчање не сврши. Истога или слиједећега дана дозову свештеника и вјенчају младенце. При вјенчању стоји кум између дјевојке и момка, те по заповиједи свештениковој скине натакнут прстен са руке момка, па га метне на прст дјевојчин и обратно; то чини трипут. За вјенчање сплету се два вијенца од шљивовијех грана па се обмотају мафезом. Ове на вјенчању освештане вијенце морају новобрачни добро чувати, јер ако би се они изгубили, могло би се и њих двоје једно од другога раставити. Оставе их у згради, гдје спавају.

Послије вјенчања млада полијева на руке свима сватима, попу и другијем позванијем на свадбу; тада мора сваки дати дар у леген, а такођер по ручку, кад се умивају руке. За ручка извикују се дарови, што их је кому млада донијела.

Прије ручка отиђе чајо у село свакој кући, па ишће кокоши или их сам похвата; нико му не смије то замјерити.

Иза вјенчања поклања се млада пред сваким мушким, који је прешао преко дванаест година, кад га први пут сретне или види; тада мора је свако надарити.

Звање пријатеља на част. Два, три мјесеца послије свадбе зовне младожењин отац младина оца и њезину матер на гозбу. Ту се весеље и пију по дан, два.

Свадба у фочанском котару.

На свадбу позову све своје сроднике и пријатеље. Сваки позвани донесе са собом јела и пића и другијех дарова н. пр. сафуна, рубаца

и т. д., сваки како може; кум и дјевер обично највише донесу. Гости се сакупе у очи вјенчања на вечеру у кући младожењиној. Кум сједне у прочеље, а остали редом до њега. Млада не излази у вечер никако ни пред кога. Послије вечере затуре се разне пјесме и игре међу младежи, а стари људи пију и пјевају уз гусле све до зоре. Кад се је лијепо расвануло, дође свештеник да младенце вјенча. Послије вјенчања ижљуби млада све старије редом у руку, у прса и у кољено.

Исто ради кад се куму или којему другоме старијему госту напије, кад опази да кум стоји или да пређе с једног мјеста на друго.

На ручку купи онда „пољевачину". И пјевачице туре на софру јабуку, да их сваки надари, којега су у пјесми припјевале. Послије ручка изнесе се кава и сваки тури 10—20 новч. у финџан; то иде оној жени, која је јело и каву приготовила. Госте, који полазе послије подне кући, испрати млада са дјевером и чаушем по далеко и сваки јој даде у име „испратње" по 1—2 фор., колико ко може. Како пољевачину тако предаје млада и испратњу своме свекру да чува тај новац. Од сватова и гостију отиђе из куће младожењине најзадњи кум. Њему иде кума неколико дана послије свадбе на „руке"; кум мора своју куму лијепо дочекати.

У Сарајеву.

I. Мала прошња или договор. На малу прошњу пошаље момков отац проводаџију или свог најближег рођака. Ако дјевојчин отац пристане на удадбу своје кћери, онда они одреде дан прстену, а овај обично буде у понедјељак или у четвртак.

II. Прстен или јавна прошња. Прстеновање обавља се у дјевојчиној кући, те се на њ позове цијела њезина родбина. Најприје приступе момков и дјевојчин отац иконама, помоле се Богу, цјеливају иконе, а онда се међу собом ижљубе. За тим извади момков отац прстен и друге дарове, те их даде дјевојчину оцу, да их он предаје испрошеној дјевојци. Ова примивши прстен и остале дарове[1]) ижљуби све старије у руке па се онда уклони, да спреми дарове родбини младожењиној.

III. Бокаруше. У недјељу прије вјенчања буде у дјевојчиној кући женско весеље, које се зове „бокаруше". Ово име потиче од бокара. Још прије 20—30 година постојао је у Сарајеву обичај, да су жене о бокарушама доносиле свака по бочицу вина, ракије или вина у дјевојчину кућу, те то излијевале у посебне велике бокаре, из којијех се је онда женама и другим гостима нудило пиће. — На

[1]) Прије су давали згоднији 11—51 дукат или „мађарију".

бокаруше не дођу само жене из дјевојчине својте, него такођер из комшилука. Али свака треба да донесе младој дар, који се онда читавом сабраном свијету показује. И дјевери дођу са даровима. Пред њима носи чауш на табаку фишек са шећером и дукатом, онда извезене папуче и наранче, — све покривено танком копреном. Сада брат изведе младу међу дјевере, да ју дарују дукатом и папучама; шећер и наранче обично подијеле женама, да поспу своју дјецу. У вечер долазе и људи на бокаруше и тако траје онда ово весеље до ноћи.

IV. Вјенчање. У Сарајеву бива вјенчање још каткад ноћи, држећи се обичаја из турског вакта. Свате дочека на кућним вратима дјевојчин отац са својом браћом, а у соби дочека их коло дјевојака и младих жена, пјевајући сватовске пјесме. Када буде око два сата у ноћи, устану сви на ноге, а десни дјевер узме дјевојку преда се, склопи јој руке, узме вјенчани прстен те јој трипут прекрсти руке; онда јој проспе из фишека шећер помијешан с новцима. Чим је тај обред свршен, уреде се по два, па пођу цркви на вјенчање. Напријед иде свекар младин са кумом и другим сватима, а за њима дјевери са младом и остали. Млада иде према истоку у цркву, а младожења са својим друговима према западу те се састану код цркве. Иза вјенчања иду младожењиној кући, гдје млада огњиште цјелива и дарива.

Свадбени ручак зове се ту „пилав“.

V. Зет у пунице. Неколико дана иза свадбе пође зет с младом у своје пунице и то на њезин позив, те понесе са собом дарова за све укућане. Кашње позове младожењин отац дјевојчину родбину у походе[1]).

Б. У католика.

На далматинској међи[2]).

Мала прошња. Кад родитељима дорасте син до женидбе, упитају га, хоће ли се женити, и да ли је коју цуру замирио и чија је. Ако њима момак одговори, да има жељу женити се и да је дјевојку већ изабрао, онда родитељи, ако не познају ни дјевојку ни њезину кућу, понајприје испитају од пријатеља и знанаца, је ли цура вриједна, је ли од поштена оца и мајке и је ли из часне куће. Ако им све буде по вољи, подигне се једне вечери на прошњу отац или његов брат или ко други од старијих људи из родбине, те понесе са собом петшест ока ракије, погачу, један сир и пршуту. Дошавши у дјевојчину

---

[1]) Гимназ. Милан Бесаровић и Н. Ршкић, трговац.

[2]) Испореди уз ово чланак Антуна Илије Царића у „Гласнику зем. музеја“ IX. (1897., стр. 685—696.).

кућу назове Бога и име Исусово па сједне с домаћином и женом му око огњишта. Просац (уговорник) извади из торбе што је донио од јела, повуче плоску с ракијом, па отпочну јести и пити. Кад се мало угрију, онда уговорник почне по мало околишати и дјевојку спомињати прије него је запита у родитеља. Прави родитељи не ће дати ни обећати дјевојке, док је не упитају. Ако дјевојка пристане, то јој уговорник даде аманет или јабуку. Дјевојка пољуби уговорника, оца и мајку у руку, узме јабуку па је метне у њедра. Сада донесе и она свој дар па даде просцу или гаће и кошуљу, или лијепо извезену мараму или што друго. За тим почну уговарати велику, јавну прошњу. Дјевојчини родитељи одреде уговорнику дан, прву или другу недјељу у вечер, а уговорник пита: „Шта ћу понијети? Најбоље је, да се одмах погодимо и да све уредимо. Или волиш да ти дадем у *готову новцу што треба за прошњу, или волиш да пошаљем од своје* куће све што треба?“ Отац дјевојчин одговара: „Дај ми толико и толико дуката или форинти.“ Или: „Понеси двадесет ока ракије, барило вина, печена овна, погачу сира, толико ока јабука, ораха, смокава, свијећу, луча, шуверина, кашике, уопће све, што ћеш јест и на што ћеш сјест.“ Кад су све уговорили, попију још коју чашицу у здравље и онда се растају. Дјевојка испрати уговорника комадић пута па се онда с њиме опрости пољубивши га. „С Богом душо,“ рекне јој уговорник, „ради и Богу се моли; чувај поштење и добар глас и не осрамоти ни моје ни своје.“

Ако родитељи дјевојчини нијесу ради дати кћер момку, то се онда изговарају, да је још луда, млада, да не зна кућанства водити и т. д. Увијек гледају да просца лијепо и уљудно отправе. У овом случају остане цијело уговарање тајном и нити родитељи дјевојчини нити момкови не воде једни на друге пизму.

Велика прошња. На велику прошњу иде обично отац момков, или ако нема овога, то онда његов тутор. Просац обуче се на велику прошњу у сјајно рухо, за пас метне мале пушке и ханџар. Кад је дошао пред дјевојчину кућу, повади мале пушке, опали их и завиче домаћину: „Хеј домаћине, ево ти дошао пријатељ пред врата!“ Сви излете из куће. Дјевојка прихвати коња за узду, а просца пољуби у руку. Домаћин и домаћица уведу просца у кућу па ту простру синију. Просац рекне дјевојци, да му донесе бисаге. Из ње извади свијећу те је запали, извади луч, шуверине, уопће све, што је отац дјевојчин тражио на малој прошњи. Сад заредају здравице.

Најприје пију ракију, а кад су мало заложили, окрену у вино. Дјевојка дотле стоји и држи у руци свијећу. Кад се мало угрију,

почне просац задиркивати дјевојку и напокон направи јој мјесто код себе. „Ходидер, душо, сједи до мене, а свијећу подај кому млађему!“ Сад она пољуби оца и мајку у руку, за тим просца у чело или у прса, па сједне код њега. Кад су се иза тога још мало провеселили, дигне домаћин све са синије, а на њу метне чист пјат (тањур). Просац се сада маши руком у њедра, потегне јабуку, прстен и неколико дуката (или форинти), па све то метне на пјат и окренувши се дјевојци рече јој: „Е мала, видиш, то је све твоје, ако ти будеш моја!“ Дјевојка пољуби старога у руку, узме ствари са пјата, па натакне прстен на прст, а новце и јабуку метне у њедра. Сада оде да отвори сандук и повади дарове. Просцу даде гаће и кошуљу, да се сутра пресвуче. Овај му дар, завезан у марами, метне преко крила. „За стару мају имам једну лијепо извезену кошуљу, али ја ћу то њој шјутра дати“ рекне дјевојка и сједне опет уз просца. Домаћица метне опет вино и присмок на синију и тако пију, док им пиће не помути главе, а сан очи.

„Навиштење“. Пароку кажу да су се млади загледали и да хоће једно друго. Сада парок испита да ли млади нијесу својад. На поласку пришапне старцима: „Е нек вам буде сретно, само немојте оно моје заборавити: 2—3 фор. у новцу, плећку, погачу, буређу вина, једну печену кокош или макар и печено одојче.“ — Просац враћа се са дјевојчиним оцем к његовој кући, гдје се опет одмах синија простре за ручак. Пошто су све уговорили што треба за свадбу, опрости се просац с ријечима: „Чувајте ми дијете ко очи у глави“ па узјаше коња, потегне пушке, опали их и натјера коња и трк.

Вјенчање и пир. Прва је сада брига момкову оцу, да одабере и сазове сватове и припреми јела и пића за пир. „Узми штап у руке,“ каже којему мушком укућанину, па купи и позивљи сватове: тај треба да је кум, тај чауш, тај стари сват, тај барјактар и т. д.“ Другим опет каже: „Дјецо, изаберите два три вола па продајте, да можемо поштено младу и сватове дочекати.“ Сад се стану изабрани сватови на све стране припремати за свадбу: припређују хаљине и коње, чисте пушке и токе и т. д. Кад су се овако опремили, дођу сви у очи вјенчања, обично у недјељу под вечер младожењину двору. Сви изиђу из куће у сусрет сватовима. „Добра вечер, домаћине!“ поздрављају сватови, а он им одздравља: „Добро ми дошли, господо сватови!“ па их онда по имену реда: „Добро ми дошао стари свате, куме“ и т. д. Онда их уводи у кућу и посађује их за припремљене столове: старога свата у прочеље, до њега кума, а иза овога друге сватове како који стигне. Помоле се Богу, по том стари сват узме кашику, зграби први

из здјеле, а сви за њим. Кад су мало заложили, заредају и здравице: домаћину наздравља стари сват, домаћин куму, кум дјеверу и тако букара редом хода од руке до руке, док не иду спавати. Сјутрадан зора забијелила, а чауш од свата до свата па их буди вичући: „На ноге, на коње! Ваља нам ићи по дјевојку!“ Сватови се дижу и опремају, а чауш пригледа да ли се све справља како ваља, је ли сексана у реду, јесу ли плоске наливене, па даје онда свакому свату по једну у зобницу. Када су се обукли и наоружали, појашу коње; дјевер поведе и једнога празна за младу. Путем пуцају и пјевају, нек свак знаде, да свати иду. Барјактар напред подигао барјак, а чауш облијеће, удара кевом у врата и виче као помаман. Кад дођу пред дјевојчине дворе, затворе им пред носом врата. Кум и дјевер сада разјашу, узму куцати на врата питајући дјевојку. „Шта ви тражите?“ питају из куће. „Изгубили смо једну овцу, па смо чули да је код вас у кући“ одговара кум. „Ми богме не знамо која је ваша; а били је ви познали?“ „Како не би!“ „Добро, ама немојте у туђу утворити. Ево, је ли то?“ Изведу какву стару, грубу бабу. „То наша није; дајте другу!“ Они изведу сада другу, али ни та није права. Тек трећи пут изведу праву дјевојку. „Ето, то је наша!“ повиче кум. „Све то је лијепо, ама дајдер ти плати чобанију, што смо је толико чували,“ одговоре укућани, изведу младу па је даду куму, а он опет дјеверу, а укућанима добаци неколико плета. Сада пушке запуцају, пјесма се вине из грла, а свати потегну матере нудећи ракију. И дјевојчин отац изнесе ракију па нуди и части свакога. За тим метну дјевојку на коња па појашу и сами своје коње. Неко од дјевојчина рода (брат или рођак) одлети пуцајући напред на коњу, да јави сватове фратру и младожењи, који од јутра већ чека у цркви. Пошто намире фратра, вјенчају младенце. Иза вјенчања врате се пушкарајући у кућу дјевојчину на ручак.

Чим су дошли пред дјевојчину кућу, отиђе младожења својој кући те се поврати у пунице, кад је вријеме да се млада одведе. Један од сватова дочека га с пуном букаром. Ако може, ваља му је попити, а ако не може, то се само дотакне вина, па све баци преко себе. Сада оде пуници, пољуби је у руку и говори јој: „Хвала мајци на дјевојци, а дјевојци на јабуци. Ако буде љута, не ће жалит прута, ако буде добра, не ће бити модра.“ За тим извади из њедара јабуку, а у њој неколико плета, даде је пуници, а пуница њему пребаци преко деснога рамена црвени пас или пешкир, па га свеже под лијево пазухо. Свасти и другарице дјевојчине посипљу га цвијећем, а он их дарива новцем. Брат дјевојчин спрема њезине сандуке, товари их

на коње и покрива црвеном или модром чохом. Младожења мора му коју пару даровати, а тако и младиној другарици, која јој је рухо помагала спремати и слагати. Сада пјевајући и пушкарајући пођу младожењиној кући, настојећи да тамо стигну прије захода сунца. Ту их чека коло дјевојака и циганин с бубњем. Дјевојке поздраве младу са „добро дошла неко наша!“ Млада узме ораха, љешњака, смокава и баци у коло, а младожења новаца. Дјевер и други сватови сјашу с коња. Дјевер поведе младу на коњу пред кућна врата. Ту је дочека жена са дјететом у руци и даде га младој; ова га узме у руке и три пута га пред собом на опосум окрене. За тим јој даду три јабуке, у којима су позадјевене плете или бановци (10 новч.) и она их редом пребаци преко куће. Сада љуби горњи кућни праг, сјаши с коња па пољуби и дôњи праг, униђе са дјевером у кућу, пољуби домаћина и домаћицу у руку, а они њу у чело. Сад посједају сви за трпезу да вечерају. Око неко доба ноћи рећи ће стари сват: „Домаћине, ми можемо још пити и веселити се, али дјеца нека иду почиват.“ „Добро си рекао,“ одговори му домаћин, а кум и дјевер одмах скоче да поведу младе у њихову одају. Прије него пођу, иду редом по сватовима, љубе их и питају благослов. Чауш завуче се пред њима у одају, закрачуна врата, узме какву тенећку или котао па лупа у њ само да не чује, како кум и дјевер пред вратима вичу. Кад је било доста лупе, он престане, а кум зове: „Отвори нам, чао!“ „Ко си ти?“ одазове се чауш. „Да ти почем нијеси наш млинар?“ Кум нема куд ни камо него одговара: „Јесам.“ „А имаш ли парипче са собом?“ „Имам,“ одговара кум. Тако се шале и чауш им не ће да отвори, док му домаћин не да откупа. Младожењу испрате његови јарани све до врата шакама и ударцима. И на вратима од ложнице стоје који час, лупајући у какав котао и ругајући се младожењи.

Сјутрадан чекају младенци стару мајку, да им донесе масленицу. (Ова је увијек прво јутро облигатно јело.) Стара дође и назове им: „Добро јутро, драга дјецо! Ево вам маренда (зајутрак).“ „Хвала ти, добра мајко,“ одговоре младенци и љубе је у руку. Кад су тако мало заложили, узме млада чисте воде и чист пешкир па иде умивати сватове. Како се који умије, сваки јој баци у воду ко плету, ко форинту. Онда оде и по комшилуку па умива и поји ракијом, а њу опет сваки дарује новцем. Пошљедњи дан, када ће се разилазити, позове домаћин комшије и све рођаке и пријатеље, који нијесу у свате били позвани, на задњи ручак. За овај се ручак доноси обично нешто и из сватовских кућа, па је тај ручак на заједнички трошак. Као

пошљедње јело донесе домаћица попригану џигерицу или пиринач, скухан на густо. Кад је сваки мало окусио, дигне се софра. Сада донесе млада дарове и дарује најприје старога свата, онда кума и по реду све друге, како је ко одличнији и старији. Свакому свату метне дар на раме, а гостима у руке. Кад су дарови подијељени, донесе се на стол пјат, а на њем јабука. Први метне уздарје домаћин, за њим стари сват, а за овима други редом. Пошто је све свршено дигну се на ноге, а млада испрати свакога на врата и дарује га или пошаље по њему штогод дјеци, а овај њој враћа уздарје.

Сјутрадан дигну се укућани, погледају око себе, али све празно и тужно: на тавану нема ни куса пршута, нигдје труна брашна, ни капи вина. „Јао и помагај,“ стане кукати домаћица, а стари око снаше: „Дај драга, дај душо оно свога новца, да купимо брашна и зачина, јер ми смо све потрошили до голе коже!“ [1])

Тако се започне весело, а сврши са кукањем.

У Варцар-Вакуфу [2]).

„Проводаџиница испипа.“ Кад је момак већ загледао дјевојку, очитује својој мајци да би се рад женити. Ако родитељи бегенишу дјевојку и њезину кућу, послаће момкова мајка „проводаџиницу“ да „испипа“ у дјевојчине мајке, да ли би дала своју кћер за њезина сина. Ако дјевојчина мајка на то пристане, „провући ће кроз уши“ и мужу ову ствар, па ако је и он споразуман, долазиће:

Уговорник. То је момков отац сам или један из његове родбине. Он понесе са собом плоску ракије и златан прстен. Ако дјевојчини родитељи пристану на његову прошњу, части их ракијом, а дјевојци даде прстен.

Прошња. Дан просидбе уговорио је већ уговорник. На просидбу иде отац (ако га момак нема, његов старији брат) са још неколико пријатеља те понесе са собом ракије 10—20 ока (каткад и више), печено бравче, погачу, чаше и кашике, онда још јабуку, у коју су задјевени сребрени новци. Прије него пођу просци дјевојчиној кући, иду жупнику, да им даде „цедуљу“. На овој има жупник записати, да од црквене области нема никакве запрјеке женидби између дотичних младенаца. Ова цедуља потребна је с тога, јер иза заруке постоји већ душевно сродство између дјевојчине и момкове браће, тако да се они без бискупске диспензе не би могли узети.

[1]) Бошкић.

[2]) *Испореди уз ово чланак г. Ивана Кларића у „Гласнику зем. музеја“, год. IX. (1897.), св. 4., стр. 696.—703.*

Кад дођу просци кући дјевојчиној, чине се укућани, као да не знају зашто су они дошли, те их приме као обичне госте. Домаћин их части ракијом све до вечере. Кад је чорба већ изнесена, пријђу просци на позив домаћинов софри. Најстарији просац поклопи чорбу са погачом, а на погачу метне цедуљу и јабуку па почне говорити: „Ја просим у име божије вашу дјевојку (Н.) за мога (сина, рођака Н.). Ако је божија воља и ваша, нека дјевојка узме аманет.“ Сад родитељи позову дјевојку па је питају, да ли је њезина воља да пође за тога Н.... Ако је вољна љуби у руку родитеље своје и просце по реду, па узме онда аманет. Иза тога једе се и пије и наздравља у здравље новог пријатељства.

Прстеновање. Након два дана иза просидбе иде дјевојка с једном женом из родбине жупнику, носећи са собом чеврму или мараму. У исто вријеме дође и момак носећи са собом прстен. Код жупника положи дјевојка цедуљу и мараму, а момак прстен на сто. Жупник на то пита дјевојку: „Узимаш ли ти овога момка драге воље и без икакве силе?“ На дјевојчин одговор, да га узима без икаквог силовања рече жупник: „Узми, дјевојко, од ове двије ствари што хоћеш!“ Дјевојка узме прстен, а момак мараму. Сад жупник ово себи забиљежи у протокол.

Ако би се која странка послије прстеновања покајала и хоће да одустане, то она мора носити све трошкове, које је друга странка потрошила у ту сврху. Ствари, које су „у четири ока“ и „без свједока“ давате и трошене (н. пр. за вријеме ашиковања), не узимају се у рачун.

Навјештење, уговорници и свиларице. Обично прве недјеље послије прстеновања навјести жупник с олтара, да ће се тај и тај с том и том женити. Истог дана дођу комшије и познаници у младожењину кућу на „шербе“. Друге недјеље навјештења дођу „уговорници“ и „свиларице“ у кућу дјевојчину. Уговорници носе са собом хаљине и накит за дјевојку, наиме антерију, ћурак, копаран, јелек (јечерму), самурију (већа марама што се омота око главе), чарапе, јеменије или чизме (црвене или жуте), свилен шал, сребрни или позлаћени пивац (пас), решмета и халхале, криж, менђуше и огрлицу од дуката (ако је могуће). Дјевојка мора обући све ове хаљине и накитити се накитом, па изаћи пред уговорнике, који се зову овако с тога, јер имаду уговорити дан свадбе. С њима долазе истог дана „свиларице“, т. ј. дјевојке и жене, које носе са собом свиле и неколико драма злата дјевојци на дар, па се зато зову свиларице. Ту се сад све весели пјевајући и играјући. Кад уговорници пођу, даје се њима бошчалук (гаће, два свитњака, кошуља, два пешкира и двије чеврме). Свиларице добију

кошуљу или ногавице. Сваки који што добије, дарује опет дјевојку новцем.

Свадба. Иза уговора иде један мушки из младожењине куће са чутуром, па позива у сватове. Већином се бирају људи веселе ћуди. Треба да буду: стари сват, кум, два дјевера, војвода или барјактар, чауш, домаћин, прикумак и јенга (једна или двије). Домаћин је и овдје обично момков отац. Војвода или барјактар носи барјак те иде пред сватовима. Чауш има шале збијати и носи буздован, с којим туче на свака врата.

Сватови се обуку што боље и љепше могу, те се у одређено вријеме купе у младожењиној кући. Ако је дјевојка далеко, иду на коњима, ако је у истом мјесту, пјешице.

Дошавши пред дјевојчину кућу викне стари сват, кум или домаћин: „Дајте нам нашу дјевојку на „адет!“ Укућани им доведу другу дјевојку, а сватови им веле: „Фала вам, добра је и кршна, али није наша!“, па надаривши изведену дјевојку с нешто новаца, почну опет захтијевати праву дјевојку. Најпослије изведе је сестра или невјеста, те дјевојка изљуби све сватове у руку и стане покрај кума, који сада завиче: „Добили смо, што смо хтјели!“ На то отпочне весеље. Кад су јенге опремиле дјевојку, узму је испод руке па је воде међу сватове, да иду на вјенчање. На поласку даривају сватове укућани, а и компшије им даду кокоши, пилића и т. д. Младожења иде из своје куће цркви на вјенчање. Из цркве иду у младожењину кућу. Пред њом дочекају сватове дјевојке играјући коло; а свекрва чека младу на кућњем прагу па је пошкропи светом водом говорећи: „Добро дошла и сретно у мој дом корачила!“ Дјевојка пољуби најприје праг, за тим свекрву у руку и улази у кућу. Ако није пољубила прага, иде огњишту, пољуби га и остави на њему мараму. Иза тога поставе младу у буџак од собе да тамо стоји. Послије неког времена сједну младу и доведу јој мушко дијете, па јој га метну у крило.

На пир пошаље и овдје сваки позвани свој прилог: бравче или питу и „чурек“ (крух шеничан, уквасит), боцу ракије, а томе још мараму или што од одијела. Када долазе компшије и пријатељи на пир, дочекује их млада са дјевером те старије љуби у руке, а млађе у образ. Старјешина даје свакоме мјесто. Млада стоји у прочељу близу кума. Кад се изнесе кујрук, метне се пред кума, а овај има бацити највише новаца. Кујрук иде редом од једног до другог и сваки меће новаца. Сви ови новци дају се стопаници. Као задње јело изнесе се купусна чорба. Сад узме млада ибрик, а дјевер леген и пешкир, па иду сватовима и гостима, да ови руке перу. Сваки баци нешто новаца

у леген; то је дјевојачка пољевачина. И дјевојке, што при вечери сватове редом припјевају, буду од сваког надарене. Најпослије се кава изнесе. У финџане баца се новаца те и то добију дјевојке.

Сводња. Јенге доведу дјевојку у собу, а дјеверови момка. Кад се сведу, пукне неколико пушака за знак, да су се свели. Дјевојке пјевају пред вратима, а момци око куће те траже масленицу. Ову је дјевојка са собом донијела те је даде младожењи, а овај момцима кроз прозор. И од укућана буду момци почашћени. — Сјутрадан, кад младенци устану, прва дође у собу јенга да дигне душек тражећи знак — —. Под душеком нађе пешкир што га је млада њој оставила.

Рухо. Кад се вјенчање свршило, врате се дјеверови по рухо дјевојачко. На сандуке сједну дјевојке и дјеца захтијевајући откупнину.

Походи. Најприје походе око 15 дана послије свадбе младожењини укућани с младом и младожењом родбину младину, носећи са собом колача и разних дарова. Родитељи дјевојачки врате ове походе, носећи такођер са собом јела и дарова[1]).

У Доцу.

Послије загледа иде једна жена у кућу дјевојачку и пита укућане, хоће ли дати ту и ту дјевојку томе и томе момку. Пошто је узела „ријеч", иде момак жупнику по цедуљу. Добивену цедуљу носи иста жена (кодош) кући дјевојачкој, гдје је дочекају срдачно и сјајно, не само укућани него и дјевојке с момцима из сусједства, пошто се је већ прије јавило, у који ће дан кодош са цедуљом доћи. У вечер долазе просци: отац момков са старијим сином и са врло вјештим говорником из комшилука, носећи бардак ракије, печенице, погачу и јабуку са утакнутим дукатом. Укућани нуде просце ракијом, али они не примају већ кажу, да нијесу за то дошли, него по нешто друго. Сада заредају питања с једне и друге стране, а просци околишају с правим одговором. Пошто су се дуље времена тако натезали, искаже напокон главни говорник у просаца, да су дошли просити дјевојку. Сада заповједи дјевојчин отац да му доведу кћер, која већ спремна чека на вратима и на позив одмах униђе у пратњи кодоше. Пошто је пољубила у руку све просце и старије укућане своје, дарује ју отац момков јабуком, а ако је богат извади и ђердан, пафте или обоце (минђуше).

Истом сада гости узимају ракије па ту и вечерају, веселећи се с осталим друштвом до касне ноћи. Сјутрадан иде момак с дјевојком жупнику на прстеновање. Уз дјевојку иде и кодош.

---

[1]) Никола Ђурић, управитељ основне школе у Варцар-Вакуфу.

Прве недјеље навијешћења иде млада к миси у одијелу удате жене, праћена од једне јенге (обично је кодош и јенга). Ова остане тај дан на ручку у младе. Послије подне долазе гости, носећи дарове младој, за тим дјевојке и момци. Ту се пјева и игра до мрака. Ова слава зове се прстенска ужина. У вечер дође момак са својим друштвом, па поведе дјевојчине госте у своју кућу. Уз пут пјевају пред гостима по улицама дјевојке и момци, а најмљени људи носе пред њима машале. У младожењиној кући траје весеље до зоре. Млада дијели ту ноћ дарове свим часнијим и угледнијим гостима; а сваки од њих њу дарује.

На дан вјенчања иду сватови пред зору по младу. Дошавши тамо, младина кућа послужује њима ракијом, ну они не ће да пију, већ се стану препирати и натезати с укућанима као код просидбе. Напокон изјави стари сват, да су дошли по младу. Сада она одмах униђе у пратњи јенге и пољуби сватове у руку. На то почну момци и дјевојке пјевати, а свирачи (тамбураши, ћеманеџије) свирати. Сватови оду пјевајући у цркву, а сусједи трче пред кућна врата и послужују их јелом и пићем. Пред сватовима иду у дугом низу дјевојке. У цркви чека на њих младожења. Послије свршеног вјенчања лети он брже боље кући и послужује свијет ракијом на улици и авлијским вратима. Сватови водећи младу из цркве, попостану на три четири мјеста па поведу коло. У сватовима су: стари сват и старосватица, кум и кума, два дјевера (десни и лијеви) са дјеверушама. Сватове прате машкаре, а њим на челу сојтарија, који остане и на ручку, да забавља госте. Дошавши пред младожењину кућу пољуби млада најприје кућни праг, онда свекра и свекрву у руку, који је пошкропе благословљеном водом. За тим иде у собу, па се ту постави у буџак.

Старосватица или кума донесе јој дјетешце своје, а она га, примивши га у наручај, покрије златном чеврмом.

За ручка наздравља највише стари сват. С његовом дозволом могу и други наздрављати. На крају ручка донесе се пилав у већем и мањем сахану. Тада се сватови начине, као да га не могу јести, јер да није мастан. Стари сват заповиједи, да дође ашчија и да помасти пилав. Ова заиста дође с питњаком, па кад га је помастила, задију сватови у пилав мањег саханчића по коју пару; овај дар иде ашчији (кухарици). Иза ручка полијева млада сватовима на руке, а ови је дарују новцима. За тим води се коло и играчица (дубров. танц). У колу играју и жене, а у играчици само дјевојке. Сваки момак надари лијепо дјевојку, с којом је играо

Пир траје до по ноћи. Прије него ће младенце свести у ложницу, оде дјевер с двјема дјевојкама, да простре младенцима душек; а млада мора сада даровати дјевера, да откупи постељу. Оне двије дјевојке пјевају младенцима пред вратима, а младожења изађе, да их дарује.

Сјутрадан у вечер дођу опет сватови и остану до по ноћи. Те ноћи дијели млада свакоме свату дарове, а они опет њу награђују.

Први дан иза вјенчања иде младожења с дјевером пуници у походе, носећи са собом ракије и печенице. Зет дарује пуницу с новцима. Слиједеће недјеље иде пуница с најстаријом кћерком (скочиполицом) зету у походе, носећи са собом дар у јествинама.

У Варешу.

Пошто је момак неко вријеме ашиковао с дјевојком, даде јој обиљежје без икаквих свједока. На прошњу иде овдје и момак са једним или двојицом старијих људи. Иза прошње буде „прстен“ пред фратром. За вријеме навјешћивања иду ближње рођакиње дјевојчине и „свекрве“ т. ј. жене, које ће носити дјевојчино рухо, будућој младој у посјету, понесавши са собом џуслеме (урмашице), пића и свакојаких женских дарова, те буде тамо као неки мали женски пир. Овај састанак зове се такођер „свекрве“. Каже се: идемо у свекрве. Сваки пут, кад се навијесте, љуби се момкова родбина са дјевојком пред црквом, дајући јој дарове. Прије вјенчања дужан је дјевер купити невјести: огледало, чешаљ, сапун, чарапе и ципеле, а невјеста опет њему даде на дар гаће и кошуљу. Вјенчање буде обично сриједом. На дан вјенчања иду дјевер и двије јенђије прије зоре у невјестину кућу, гдје их дочекају дјевојке на кућним вратима са сахaном пиринча, те им припјевају, да им дарују пиринач. Пошто су им дали мали дар, унiђу у кућу, гдје ће бити „буклија“, т. ј. мали пир до 10 сати, док се не пође на вјенчање. Идући у цркву пјевају дјевојке све до цркве. Иза вјенчања иду момковој кући. Прије него уђе у кућу, пољуби млада кућни праг, а домаћица је пошкропи светом водицом; за тим се изљубе. У соби донесу младој дијете у наручај. Пир траје 2—3 дана. Други дан пира иде младожења са слатком ракијом пуници, а дјевер иде с невјестом на воду, гдје му она најприје полије из ибрика, да се умије, а онда му даде дар; исто тако и дјевер дарује невјесту, али у новцу.

Прву суботу послије пира иде млада с дјевером старом свату и куму, да им опере ноге и ту се опет даривају узајамно. Послије тога буду похођани. Најприје иде најближа родбина младожењина

родбини младиној, онда ова овој. То бива обично у вечер и ту се опет погосте, надаре и позабаве.

У Крешеву.

I. Прошња. Просци зову се овдје сватови. Они се скупе код момка, па пођу одавле кући дјевојачкој, сваки носећи јела и пића из куће момкове, а сватовски старјешина к тому још прстен и златних новаца, најмање један дукат. Дошавши у кућу дјевојачку, положи сватовски старјешина прстен и новце на покривену синију говорећи: „Ја сам послан од Н. Н. момка, да ми дате за њега вашу дјевојку Н., ако је воља божија и њезина.“ Тада жене двапут изведу по коју другу дјевојку, истом трећи пут доведу запрошену. Ова клекне и прекрсти се пред сватовима, пољуби своје старије и узме прстен. Чим је узела прстен, почне дјевер точити од момкове ракије, а једно дијете одлети њему на муштулук. Једна жена изнесе сада на наћвицама дјевојачко рухо те га показује просцима. Испрошеница пошаље по дјеверовима сваком од родбине момкове по мараму, које дјевери припну себи на рамена. К тому их још дјевојке наките цвијећем. Кад сватови пођу, плате дјевери испрошеници мараме, а дјевојкама цвијеће. Просце испрате дјевојке пјевајући, обично до пола пута, а одавле прате их дјевојке, што су им дошле у сусрет од момкове куће; са дјевојкама иде и жењеник, који дошавши до сватова пољуби сватовског старјешину у чело; онда поји сватове ракијом.

II. Свиларице. Послије неколико времена пошаље мати момкова по дјевојкама испрошеници свиле, чешаљ, огледало и јабуку, у коју задије нешто новаца, за тим још погачу и плоску ракије. Испрошеница најприје погости свиларице својим јелом и пићем, онда задије свакој за појас по мараму и по гротуљу ораха или љешњика или сухијех шљива. Сакупљене дјевојке наките их цвијећем, па их онда испрате у момкову кућу, гдје се весеље наставља.

III. Прстеновање. Ово обавља се као и на другим мјестима код жупника. Дјевојку води жена, рођакиња момкова, а момка његов који рођак или пријатељ. Иза прстеновања покупује момак дјевојци хаљине, а свој њезиној родбини по обућу, само њезин отац ништа не добије; дјевојка даје за уздарје момковој родбини по бошчалук.

IV. Вјенчање. Идући у цркву с кумом и кумицом на вјенчање, бацају младенци дјеци новце и шећер; исто раде кад иду из цркве. Дошавши пред момкову кућу клекне млада и пољуби праг, застрт марамом. Иза доведења младе иде дјевер с дјевојкама кући дјевојачкој по дјевојачко рухо, носећи са собом обућу.

Пир траје три дана. Прву вечер иза вечере унесе се букара вина, наоколо окићена цвијећем. Из те букаре сваки малко пине, онда је носи кум у ложницу, гдје дјевер намјести постељу. По том унићу момак и дјевојка, кум и кума. Пошто су се сви скупа Богу помолили, оставе кум и кума младенце на само. Сјутрадан устану рано цуре „пиринчлије" (т. ј. дјевојке, које служе при свадби), те пјевају пред вратима жењеника:

„Устани горе невјеста,
Устала ти је свекрва
И б'јеле дворе помела
И хладне воде дон'јела" и т. д.

Кад младенци желе да пођу из ложнице, запну им на врата наћвице и не даду им проћи, док не баце штогод новаца на наћвице. Жењеник дијели онда медену ракију својој и младиној родбини. Кад дође пунцу, пољуби њега и пуницу у руку. Од пунице добије пијевца, који је окићен цвијећем, у упима обоцима, а на ногама тозлуцима од црвене чохе.

Трећи дан буде на ручку „ужљевало". Послије ручка испрате дјевојке пјевајући најприје кума и куму, а онда дјевере[1]).

В. У мухамеданаца.

У вишеградском и чајничком котару[2]).

Прошња. Дјевојку просе људи или жене, обично они, који се тиме баве. Просиоци понесу са собом неколико дуката, по могућности младожење. Ако им срећа послужи те дјевојку од њезиних родитеља или скрбника испросе, уруче оне дукате дјевојци у име „биљеге" (амането), а сами од ње добију „бошчалук", т. ј. кошуљу, гаће, чеврму и т. д., што се све свеже у једну бошчу, те се с тога и зове бошчалуком За тим одреде вријеме, када ће доћи сватови по дјевојку и колико ће их бити, да се домаћин приправи, како ће их што сјајније дочекати. Просиоц испросивши дјевојку враћа се весео кући младожењиној, јер ће га овај лијепо наградити и почастити, дапаче дозволиће му да сједне на јастук, т. ј. да прође у прочеље не изувши опанака.

Свадба. На уречени дан пође младожења са својим кићеним сватовима по дјевојку. С њима иде такођер „јенђија", т. ј. жена, која ће с младом у друштву путовати и надзирати јој рухо. Они поведу

---

[1]) Николић. [2]) Кадриспахић, гимназиста.

са собом једнога коња за младу, а другога за „сејсану“, т. ј. за младино рухо; понесу са собом такођер „завитак“, т. ј. ферецу, печу и све остале ствари, које требају, кад се жене завијају. Међу сватовима главне су три особе: стари сват, који као њихов вођа напријед језди; дјевер, обично брат младожењин, но ако га овај случајно нема, његов рођак или који пријатељ; трећи је чауш, који игра улогу шаљивџије.

Сватови пале путем из пушака и пјевају обично ову пјесму:

Гором јашу кићени сватови,
Горица им с листа проговара:
Куд идете кићени сватови?
Куд идете, куд коње морите?
Умрла је кићена дјевојка,
На умору мајци говорила:
Добро мајко свате дочекајте,
Сваком свату по бошчалук дајте,
Мојем драгом девет бошчалука!

Кад буду близу дјевојчина мјеста, изађу им у сусрет њезини рођаци па их допрате до куће. Домаћин угости сватове што најбоље може. Пошто су сватови предануди код дјевојачких родитеља, ускликне чауш, лупнувши у бубањ:

„Хазур ола, кита и сватови!“

На то се сватови опраштају с домаћином те поведу дјевојку, с чије се главе блиста красни црвени „дувак“, да узјаше на коња. Том приликом обасипље је дјевер ситним новцима, за које се дјеца весело јагме. На сандуке, у којима је дјевојчино рухо, сједну њезине родице и мушка дјеца од њезина рода, па не устану с њих дотле, док их сватови не надаре. — Кад дођу близу младожењине куће, изађу им такођер његови рођаци у сусрет и допрате их до куће. Ту изнесу дјевојци, док је још на коњу, једно дијете, а то се дијете зове од тога „накоњче“. Чим је сјашила предаду јој куран и погачу, које она с великим страхопочитањем прими, и узевши куран у десну, а погачу у лијеву руку, униђе у кућу. — Прије него се могу млади вјенчати, мора се младожења побринути за „мураселу“, т. ј. за женидбену дозволу од оног шеријатског суда, којему припада котар, из ког је дјевојка одведена. Шеријатски судац не ће му дотле дати тражене дозволе, док не донесе исказ од своје котарске области, којом му потврђује иста област, да ли је подвржен војништву, или је већ одслужио. Ако буде подвржен војништву, не може добити женидбене дозволе, док не доведе поштена човјека, који ће му зајамчити пред дотичним шеријатским судом, да ће му жену хранити, ако би он случајно био примљен у војништво. Ако је већ одслужио или је разминуо војништво, може се по вољи женити.

Вјенчање обавља се обично у младожењиној кући у присуству обају младенаца и два „шахида“ (свједока; ако женске свједоче за

младу, онда вриједе два женска свједока толико колико један мушки). Ако је пак хоџа далеко од младожењине куће, онда може отићи хоџи мјесто младе њезин „векил“ (заступник).

Кад се сви састану, пита кадија (или хоџа, који вјенчава по кадиној мурасели) младожењу: „Да ли ти узе по божијој ријечи и свечеву шеријату ту и ту за своју жену, уз толику и толику своту брачне погодбе“? Овај му одврати: „Ја узех“, опетујући све остале ријечи, што их је кадија изговорио. Даље пита кадија (или хоџа) заступника младе: „Да ли ти као заступник те и те женске вјенчаш њу за тога и тога по божијој одредби и свечеву сунету, уз толику и толику своту брачне погодбе?“ Овај му одговори: „Ја вјенчах“, такођер опетујући остале ријечи кадијине (или хоџине). Ове ријечи, што су их обје странке изговориле, буду дословце записане у „никјах“ (уговор) те и имена свједока, који су морали бити присутни[1]). У брачном уговору одређена свота равна се обично по цијени, за коју су се удавале њезине родице, и по могућству младожењине куће. Ову своту, која не смије бити мања од 10 драма сребра, имао би младожења онда исплатити својој жени, кад би је пустио од себе. Но ријетко се догоди, да би се једна жена пустила од свог човјека, јер се то сматра највећом срамотом за дотичног мужа и његову жену.

Вјенчање се свршава довом, коју прочита кадија (или хоџа), а сви присутни вичу „амин“.

За тим слиједи прстеновање, које обављају дјеверови. У ту сврху донесе се једна ћаса (бакрена посуда) бистре воде у ону собу, гдје млада подвив руке двори, окружена многим женама и дјевојкама. Најприје приступе дјеверови те један држи ћасу, а други баци неколико прстенова у воду, које млада похвата и себи на прсте натакне. За тим је дјевер још обаспе шећером и ситним новцима, а дјеца се весело за то јагме.

Иза прстеновања слиједи „кна“ или „крна“, која обично бива у очи четвртка. Ту вечер скупи се код младожењине куће много дјевојака. Око поноћи простру душек и повале у њ младу. Четири дјевојке размуте прашак кну, па њим мажу руке и ноге младине, узевши свака по једну руку или ногу. Од дјевера узму дукат па га укнију младој на десни длан.

Док траје книјење држи двоје дјеце по свијећу виш младе, а за награду добију од ње по мараму. Книјући младу говоре јој дјевојке,

---

[1]) Проф. Ибрах. еф. Реповац и Хилми еф. Муфтић.

како већ оставља тако звано дјевичанско царство, а прелази у озбиљан живот, пјевајући јој обично ову пјесму:

„Нашој Фати кну поставише.
Наша Фато, је л' ти жао мајке?
А што ће ми бити жао мајке,
У мом двору бољу мајку кажу!
Наша Фато је л' ти жао баба?
А шта ће ми бити жао баба,
У мом двору бољег баба кажу!
Наша Фато, је л' ти жао секе?
А што ће ми бити жао секе,
У мом двору бољу секу кажу!
Наша Фато, је л' ти жао брата?
А што ће ми бити жао брата,
У мом двору бољег брата кажу!"

Овом пјесмом гану младу да она горко заплаче. Свршивши knијење завију младој руке и ноге вуном, дјеца угасе свијеће, а млада буде остављена на миру, да јој се кна осуши. Прије него је млада легла у душек, поваља се по њем мушко дијете, које добије такођер мараму.

Прстеновање и knијење могу се обавити и код родитељске куће по њиховој жељи, и то прије него што младу одведу у младожењину кућу.

„Ђердек" (сводење) бива обично у очи петка, али може бити и у очи понедјељка, но ово потоње бива рјеђе. Кад буде јација оду у џамију. Свршивши клањање јације поведу младожењу кући. Ту прочита хоџа дову у авлији, а на то приступи младожења те пољуби хоџу у руку, онда оца или старијег брата или онога, који му је на мјесту оца. За тим иде у спаваћу собу (ђердек), а дјеверови на то поведу младу, завиту и подуваћену у собу, гдје младожења стоји држећи руку изнад врата, тако да му млада мора испод руке проћи.

Гозба и весеље. На гозбу буду позвани сви рођаци и сусједи; мухамеданци већином у очи петка, а сусједни хришћани у петак. Сваки позвани гост понесе по нешто на свадбу; згодни шаљу живе овнове, дочим сиромаси донесу само по једну слатку питу. На вечери мећу се сахани редом, а кад најпослије дође у једном сахану „кујрук" (реп од брава), тад се лати сваки своје кесе; неко баци 10 новч., а неко и дукат. Ови новци иду оној жени, која је спремила јела.

Сјутрадан, т. ј. у петак настаје коњска или пјешачка трка[1]); прву полажу згодни људи те метну на „кошију" чоху и друге скупе ствари, другу сиромашнији. Истога дана скупи се код младожењине куће много жена, које млада најпонизније служи. Задњи дан свадбе дарују се наизмјенице млада и родбина њезиног мужа; она дарује неког бошчалуком, неког кошуљом и т. д., а сама добива дарове

[1]) Трку даје младожења, ако је иза свадбе, а стари сват, ако је трка код младине куће. Проф. Реповац.

у новцу. — Дуго послије тога остаје млада најмлађа у кући, а међутим прозове свекра „бабом“ а свекрву „мајком“.

Походи. Послије свадбе шаље најприје дјевојчина родбина дарове, тако зване „походе“, у кућу зета, а добије такођер натраг дарове од зета. За тим иде зет у пунице, пољуби пунца и пуницу у руке и надари пуницу златним дукатом. На то настане весела гозба, гдје, како народ приповиједа, пуница зета добро угледа, постављајући му добрих јела. Народ каже, да не стане меда и масла, кад зет оде од куће пуничине, јер она је све потрошила на зета.

У Посавини.

1. Просидба. На просидбу отиђе неколико жена од просиочеве стране родитељима загледане дјевојке, носећи уза се „аманет“, т. ј. прстен, а ако је просиоц богат, још уз то и диамантних грана и једну или двије струке (огре) дуката, које ће дати дјевојци, ако јој се родитељи допусте удати за дотичног момка. На прошњи одреде и вријеме, кад ће доћи по дјевојку.

2. Свадба. *а)* поход од младожењине куће. На одређени дан покупи младожења сватове. Ако је дјевојка у другој вароши, онда се иде на коњима или се вози у кочијама, а сватови се наоружају, као да ће у бој. Ако је дјевојка у истој вароши, онда младожења сакупи неколико сватица и момчадије, која понесу велике фењере да млада види ићи, јер се обично у вечер води. Уз то поведу још свираче и бубњаре, који ће их свирком на путу веселити. Кад се прикуче мјесту у коме је дјевојка, стану из пушака пуцати, а од дјевојчине стране пође им неколико људи у сусрет. У младиној кући дочекају их укућани веле-пријазно; мушкиње уведу у мушке одаје, а женскиње у харем. За тим домаћин изнесе сватима каву и шербе. Међутим младу опреме за пут. Мајка јој обуче на ноге папуче, што их је извадила из крила.

б) Поход од младине куће. Пошто се млада опростила са својим укућанима, љубећи старије у руке а млађе у лице, поведу је сватови, али не оним путем, којим су дошли, пјевајући ову пјесму:

„Узори драги равнине
Те посиј своје јадове!
Ако ти никне албабер,
Ишћи ме, драги, од бабе;
Ако ти никне жут невен,
Ишћи ме, драги, од нене;
Ако ти никне босиок,
Ето ме боса за тобом!“

Уз младу иде и „обикуша,“ т. ј. жена, коју она поведе са собом из родне куће у ту сврху, да би је обикла у младожењиној кући.

Прије него млада дође младожењиној кући, прибави овај два ибрика воде, стави их на двије стране код врата, кроз која ће млада

прођи, а сам стане код врата и дигне руку више себе. Кад млада ступи на врата, пролије десном ногом десни ибрик а лијевом лијеви; за тим прође млада испод младожењине руке, а овај је удари по глави; иза тога дадне јој под десно пазухо куран, а под лијево погачу, узме је овако опремљену под руке па је води у собу. Ту младожења развије младу, за тим разломе погачу па је изједу.

в) Вјенчање и *г)* книјење обавља се по горе описаном обреду. Пошто се млада окнише, утрну свијеће о греду, за тим повањују једно малено мушко дијете по душеку, а напокон повале и младу саму у тај душек. Сјутрадан оперу младој кну с руку и ногу. Ижљубивши жене у руку изнесе она свадбарушама доручак, обично растопљена меда и кајмака с хљебом. Пошто свадбаруше доручкују, морају одмах раном зором свака ићи својој кући.

г) Пилав (пир). Још прије свадбе позове младожења све своје познанике и сусједе на пир. Позвани морају нешто послати или понијети младожењиној кући; неко скуха питу, неко среже младој одијело или понесе главу шећера, а други опет купи овна па му на роге натакне по наранчу, на чело му метне огледало, полеђину покрије му црвеном чохом те га тако жива опреми на пир. Послије вечере почну цуре и момци пјевати и свакојаке шале измаћати; уз зурне, ћеманета, тамбуре и бубњеве стане се коло окретати, да се кућа дрма. При том остану цијелу ноћ. Тек сјутрадан, у петак, настаје право весеље. Коњи се стану јарачити за трку, добри нишанџије чистити пушке, како би кашње однијели трку, дотично нишан. Други одеру стара јарца и начине мијех, да могу на њ скакати; ко га први разбије, добије за то одређену награду. Трећи се пењу уз дирек, намазан зејтином и т. д. Тиме се обично у петак свадба свршује[1]).

Сеоска свадба у фочанском котару.

Жели ли која обитељ оженити свога сина, то најприје спреми стару жену у кућу дјевојке да тамо распита, да ли хоће цура за момка. Оваква жена зове се ту „кодош". Ако јој пођe за руком, да на само говори са цуром, то она хвали момка колико може, док не уграби ријеч од цуре, нека је момак запроси од оца и мајке. Обично дјевојка спреми момку уједно и какав дар, н. пр. мараму. Дознавши момкова обитељ, да је дјевојка „кајил", спреми момкова дједа, старијег брата или његова оца, да је запроси. Просци се и овдје крију с истог разлога као на другим мјестима. Дошавши до дјевојачке куће, зовну

---

[1]) Ризаефендић.

домаћина по имену. Овај их сврати у кућу као госте. Обично просци удесе тако, да дођу у вечер и да ноће у дјевојачкој кући. До вечере разговарају се, пијући каву и пушећи духан, са домаћином о свачем, само не говоре ништа за прошњу. А кад се метне синија за вечеру, па њима домаћин понуди да једу, тада извади један од просаца прстен и јабуку па каже домаћину, да нијесу дошли да пију и једу, него да просе дјевојку. Дјевојчин отац иде на то у кућу да пита жене. Ако нијесу вољни да дјевојку даду, он не ће то просцима одрјешито казати, већ да је још луда и т. д.; дочим ако ће ју дати, понуди их да једу и рече: „Нека буде хаирли (сретно) наше пријатељство!“ Послије вечере договарају се, када ће сватови доћи да воде дјевојку. Кад се сјутрадан просци спремају да пођу кући, изнесе слуга од дјевојке дар (бошчалук) за момка.

Послије тога спремају се обје куће за свадбу. Ђувегија одлучи с укућанима, кога ће звати у сватове, ко ће бити стари сват, ко дјевер, ко чауш, ко јенђија. По томе спреме једног из куће да позове у сватове. Позвани дарују позивача новцима.

У одређено вријеме сакупе се сватови у ђувегијиној кући, окићени оружјем (ко има дозволу да га носи), одјевени у најљепше хаљине, а јашући на добро оседланим коњима; само чауш прикаже се у подераним хаљинама, јашући на осамарену магарцу, са даулбазом на трбуху. Кад сватови пођу по дјевојку, запјевају два по два пјесму:

„Гором јашу кићени сватови,
Горица им с листа проговара и т. д.“

Кога год сретну, да јаше на коњу, силе га да сјаше; јер тога сватови не трпе да кроз њих пређе на коњу, ко није у њихову друштву. Кад приспију кући дјевојачкој, изиђу им сви у сусрет. Ту се веселе, пију и пјевају; чауш туче кокоши гдје само коју нађе, па хоће да је пече.

Кад јутро осване, чауш залупа на свој тамбур говорећи уз то ријечи: „Хазур ола, кићени сватови! Хазур нам је на коња дјевојка! Нама није више за сједења. Кратки данци а дуги конаци.“ Сад се отргне дјевојка од родбине па иде у пратњи јенђија до коња, за њу одређена, кога су лијепо марамама окитили. Чим су је подигли на коња, запуцају сватови из пушака, па запјевају једну сватовску пјесму. На путу изиђу пред њих кафеџије с кафом, па је пролију пред дјевојком. Пред кућом ђувегијином дочека их ђувегија, који мора скинути дјевојку с коња, и свекрва, која младој пружи погачу и мусаф. Дијете из младожењине куће пролије воде испред младе, а она му претури кошуљу преко рамена.

Кад пођe млада у кућу, ваља јој пољубити праг, а ђувегија постави се на врата па дигне десну руку, да млада прође испод ње. Унишавши у кућу пољуби огњиште те га и дарује; за тим пољуби свекрву у руку и кољено, а свекрва њу у лице те је, благословећи и називајући је већ снахом, уведе у собу.

Међутим иде стари сват у домаћинову стоку, па изабере најбољег брава, онда у уљаник да мед повади. И чауш не ће да остане гладан; он убије пијевца па с њим на ражањ. Послије ручка одреде сватови са домаћином, кад ће бити вјенчање и гозба.

Два дана иза тога буде кна. Кад се жене и дјевојке па и њекоји људи из комшилука у вечер сакупе, иде једна жена по кући с кном да јој кну „осоле“; сви дарују кну с новцима.

Иза прстеновања и вјенчања слиједи сведење младенаца у собу, за то приправљену. Ту им намјесте најприје јела, шећера и каве. Онда доведу прво младу у ту собу; с њом остаје главни дјевер и заова. Иза јацијског клањања доведу и ђувегију. На собним вратима опрости се он са свима; оца, матер и старијег брата пољуби у руку, а они плачући од весеља халале му сви. Његови га другови купну шаком по леђима, па се с њиме опросте с ријечима: „Нека ти буде сретно!“ Прије него младенци сами остану, доведу маленог дјечака, да се поваља по постељи, на којој ће младенци лежати. Кад су младенци сами остали, кушају да један другоме први стане ногом на прст, — ради господства у браку; промјене по једну хаљинку са себе, а коначно помоле се Богу за благослов. А други око куће ухвате одмах коло, пјевају и пушкарају ту 2—3 сата; онда се смјесте у собу, те се ту играју народних игара, и пјевају уз гусле до пола ноћи или сву ноћ.

Сјутрадан дигну се сви рано. Младожења пољуби опет све старије у руку као синоћ. Сваки му честита, а он изнесе марама и чеврма па их подијели сватовима и одличним званицама. Млада се преведе у женску собу; ту она све редом ижљуби у руку и ногу и стане онда у кут собе гдје остаје стојећи. По томе иде једна женска у собу, гдје су младенци спавали, да спреми постељу. Под постељом наћи ће новаца што их је младожења оставио баш оној, која ће дигнути постељу.

Сватови, званице и укућани веселе се читав дан једући, пијући, пјевајући, пушкарајући и играјући. И овдје ће приредити кошију те побједнику честитати, лијепо га надарити и почастити. За ручка дође и овдје на синију „кујрук“ као задње јело; и овдје ће се на то сваки латити своје кесе. Пред акшам, прије него се разиђу, дарује млада дјевере са бошчалуком, а они њу са дукатом.

Из младине родбине донесе једно чељаде на свадбу колаче, тако зване „гурабије“.

Походи. Слиједећег петка послије свадбе оде зет к пуници. Чим ступи у кућу, приступи пуници па је пољуби у руку. Обично остане само на ручку. Кад пође остави пуници под шиљтетом дукат. Но иначе дарује све слуге и дјецу онога, који му обућу уреди, коња изведе и т. д. Кашње иде млада са дјевером, свекром, свекрвом и још једном сиромашном женом својој родбини у посјету. Обично се прије дојави у младин род, да ће их посјетити нови пријатељи. Ови понесу дарова младиним родитељима, њезиној браћи и другим укућанима. Младин отац лијепо их дочека и погости. На гозбу позове и комшилук. Иза тога комшије, да се одуже, позову младу и њезине пратиоце сваки по реду на ручак, вечеру или конак. Пошто то све обредају, врате се младини пратиоци својој кући, а млада остаје још неко вријеме код своје родбине.

Коначно дође дјевојчин род младину дому у походе. И они понесу дарове својим новим пријатељима. Весеље траје и овдје неколико дана. И дјевојчин род буде од младожењених комшија позван на гозбу. Тако траје свадбено весеље по прилици 2 мјесеца[1]).

*

„Топ“ у Жупањцу. Прије него ће младенце свести у ђердек, скупе се момци са свиралама и бубњима под прозоре или пред врата младожењине куће. Пошто су испјевали неколико пјесама и добацили по коју крупну шалу младој и младожењи, подијели им се са сватовске софре меса, круха, посластица и ракије, и све то зове се „топ“. Ондје се вели: „Шта си добио топа?“ „Је ли топ био мастан?“

На топ не иду само момци из Жупањца, него такођер из блиске околице, особито ако је младожењина кућа обилатих руку[2]).

Г. Додатак: Женидбени обичаји у штајерских Словенаца.

Кућа, у којој је дјевојка на удају, лијепо се обоји, особито пâс око куће; ћошкови се свакојако нашарају: модро, зелено, жуто и др., а на прозоре међу лијепо цвијеће[3]).

Кад дођу просци да просе дјевојку, бацају најприје кукурузни клип на кров; остане ли клип на крову, онда је то знак, да ће ју

[1]) Шахиновић. [2]) Бошкић.

[3]) Овако је обичај у Побрежју близу Птуја. У Босни и Херцеговини не давају никаква знака, да је у кући дјевојка за удају. Али у Славонији, у Банату, онда међу Пољацима постоји сличан обичај као у штајерских Словенаца. Види Богишићеву расправу „Правни обичаји“ у Књижевнику III., стр. 186.

испросити. Дјевојци испрошеној даје се црвена јабука и дар од 5 до 100 фор.; кад је први пут „оклицана“, дарује јој се прстен.

Са сватовима (оче старешина = момков кум, старешина = дјевојчин кум, друг = дјевер, комедијаш = чауш) иде и младожења по младу, за коју је морао купити лијепо одијело. Дошавши пред њезину кућу, нађу врата затворена. Најприје им изведу гадну бабу са дјететом. С њом се мора оче старешина погађати; ако захтијева 100 фор., мора јој дати 1 фор., јер иначе би она мјесто дјевојке дошла к асталу. Младу морају и од њезина брата или од другог којег укућанина откупити (за 1 фор. или више). Кад се њезини сандуци товаре, сједне на њих њезина сестра или пријатељица, те захтијева такођер свој дар.

Сусједи младине куће донесу младој дарове (новаца, суђа и др.) и прилоге (сира, меса свињског, перади, вина) за погошћење сватова и гостију у њезиној кући; исто тако донесу женикови сусједи и своје прилоге у његову кућу.

Кад доведу младу пред младожењину кућу, донесу јој најприје од крпа начињено дијете; она има надарити онога, који јој је донио то дијете. За тим даду јој сито са житом, које баца на кров. Коначно донесу јој на даски или великом тањуру једну „штруцу“[1]) и чашу вина, коју она обнесе око главе, па онда пролије. На другим мјестима има сваки од тог вина мало ркнути, па онда нешто новаца на тањур положити. Пред прагом баци млада нешто новаца, онда иде свекрви, пољуби је на уста, у образе и у руке. Ступивши у кућу иде најприје огњишту, разгрне малко ватру па онда дарује огњиште и матер момкову. За тим иде свињаку те баци новаца у корито или у поми- њак; онда иде још у стају, гдје у јасле највише дарује. Коначно води је дјеверуша на зденац, гдје баци неколико новаца у воду. Што је млада жртвовала на прагу, на огњишту, у помињак и у јасле, то иде оној дјевојци, која прва те новце побере. Новце из зденца нико не вади, јер су зденци предубоки.

При гозби има се млада владати чедно и понизно, не смије се смијати, ни пуно говорити.

Прије поноћи свирају музиканти „ратарски плес“, опонашајући орање, влачење, сијање и опет влачење. Кад су с „орањем“ готови, иде дјевер (друг) да то јави куму (оцу старешини); овај му каже нека сада „повлаче“. Кад су први пут повлачили, т. ј. свирали и играли, опонашајући влачење, јави опет дјевер куму, да су доготовили и тај наређени посао. Овај му сада нареди, нека „посију“. Чим су поси-

[1]) То је дугачак, бијел хљеб, горе накићен са дјечацима од тијеста и шећера.

јали, мора млада скинути свој вијенац, прије него започну опет влачити, јер иначе метнуће јој сламнати вијенац или сламнату кошару без дна на главу; ако вијенац не би могла брзо скинути, мора га чиме покрити. Иза другог повлачења ишчезну младожења и млада у ложницу. Но прије младенаца сакрије се у њу комедијаш или чауш, те захтијева дар од младожење, прије него ће га упустити. Пред ложницом пјевају, играју, смијеше се и т. д. момци из оближњих села. Женик донесе им пића, а кухарица јела.

Прву недјељу иза свадбе позову младенци сватове и неке госте на „тањур". На овој гозби поједе и попије се оно, што је од сватовске гозбе преостало. Ако није ништа преостало, онда иде погошћење сасвим на трошак младенаца, јер ту нема никаквих прилога.

III. Разматрања о појединим женидбеним обредима и другим обичајима.

1. Заглед. Момци се и цуре загледају зими обично по сијелима, љети о Ђурђеву дану и у јесен о љуштењу кукуруза и на бестиљу, те по мобама и зборовима, на свадбама и молитвама, о проштењима и великим свецима. Пастири и пастирке загледају се на пашама. То бива овако: Када је какав светац, састане се доста женских и мушких код стоке. Кад се год крену цуре са својим стадом, крену се и момци са својим за њима; па гдје се стадо дјевојака заустави и легне да одмори, тамо и момци дотјерају своје, да полегне близу дјевојачког. Сада иду дјевојкама и назову им смијерно Бога, а ове га још смјерније одазову поклонивши се. Док су сви у близини, дјевојкама је срамота сједјети, него ако хоће сјести, морају се једно сто корака удаљити од момака; а ако им момци опет дођу, то оне морају одмах устати.

Највјештији ће сада уз двојнице засвирати или уз тамбуру (бугарију) закуцати. Па како двојнице свирају или тамбура куца, онако се игра, а има по 50 начина уз тамбуру, а 15 уз двојнице како се игра. Понегдје се игра и уз свиралу, као н. пр. у тузланском и грачаничком котару. Чим свирала или двојнице засвирају или тамбура закуца, ухвате се најприје женске у коло, па онда мушки. Ако се која дјевојка којему момку допане, то се он до ње ухвати; ако га драговољно пусти, то је онда обично знак, да га је завољела.

У маглајском и грачаничком котару обичај је, да момак дјевојци, коју је заволио, отме пешкир што га држи у руци, играјући коло; ако га дјевојка више од њега не устражи, сматра се, да је и она њега завољела.

У истим котарима је и тај обичај, да дјевојка пошаље момку у знак да га воли једну јабуку, свуда наоколо сваковрсно извезену. Ако момак и њу воли, онда јој пошаље какво уздарје[1]).

По Босни и Херцеговини имаде и оваквијех састанака, на којима се дјевојке с том намјером и у ту сврху сакупе, да би их момци огледавали, у њих се загледали, па онда испросили. Овако раде н. пр. православни сељаци око Трнова у сарајевском и у требињском котару, а католици на далматинској међи.

У Трнову састане се на какав велики светац много цура пред црквом, па се ту поставе у ред, да их момци огледавају. Тада се обично купује воће па се цурама даје; онда момци с цурама играју и пјевају[2]). И у Сарајеву поставе се на ускрсни понедјељак православне сељачке дјевојке код старе ист. православне цркве у ред на оглед, свака по могућству најљепше одјевена и накићена[3]).

У требињском котару дјевојке и момци радо се загледавају на глумну недјељу, т. ј. пете недјеље часнога поста. Ове недјеље иду дјевојке „на полици" (најстарија из куће зове се „дјевојка на полици") и момци, који су за женидбу, на причест.

Дјевојке се старају читаву годину, како ће се тај дан што љепше обући. Већином облаче одијело младих невјеста осим капе, јер се по капи највише и разликују удате и неудате. Пошто се оврши служба божија и причест, играју момци и дјевојке коло. Дјевојкама купују момци сухих смокава и јабука, а њихове мајке частћавају пићем.

У католика на далматинској међи накитe се дјевојке о проштењима или великим свецима што љепше могу, па се сакупе у једну, двије или више хрпа, па пјевају и припјевају момке. Момци опет облазе око њих па замјеравају, које би биле за њих. Допане ли се која кому, он само дође њој, па јој стане на ногу. Ако дјевојка то исто ради и њему, онда је вољна с њиме говорити, а ако не, то је онда знак, или да јој се момак не допада, или да има већ другога. У првом случају су се замјерили. Момак сада смије долазити у дјевојчину кућу и с њом „сједити". Ово је сједење (ашиковање) пред кућом у вечер, и увијек јавно. Да у касно доба ноћи затеку дјевојку са мушким изван куће, није ни мало срамотно. Дјевојка је према момку сасвим повјерљива, пољубиће га насред трга; али поштење чува. Оваква сједења трају најдуље годину дана, те се онда свршавају женидбом. Ко нема одмах намјере женити се, тому већ први мјесец сједење присједне.

---

[1]) Катанић. [2]) Максимовић.

[3]) Испореди сличан обичај у Руса, Русина, Словака и Мађара. Богишић „Правни обичаји у Словена", Књижевник III., стр. 187.

Мухамедански младићи ашикују особито петком и празником на вратима или пред прозором дјевојачке куће. Но у мухамеданаца саобраћај између дјевојке и младића није тако слободан као у православних и католика.

„На заглед" може ићи момак и дјевојка, ако једно друго не познаје. Момак ићи ће на заглед прије, а дјевојка послије прошње. (Види женидб. обичаје у приједорском, петровачком и власен. котару.) И у Словенаца иде дјевојка иза довршене прошње момковој кући на „оглед"; ако се пак момак жени у дјевојчину кућу, онда иде он њезиној кући на оглед.

2. Прошња (просидба). *а)* Тајна прошња. Кад се је момак загледао у коју дјевојку, или кад га желе женити с извјесном дјевојком, онда шаљу дјевојчиној кући кога год из породице или такођер туђинца, који се прошењем дјевојака бави, или који је особито рјечит да „испипа", „прокуша" родитеље и дјевојчине укућане, да ли су склони момку и његовој породици. Ако је просац овима све добро „провукао кроз уши", онда испитује још дјевојку, да ли је она вољна (кајил) поћи за момка, па ако је, онда јој просиоц пружи какво обиљежје (н. пр. прстен). У православних и католика иду на тајну прошњу често жене, у мухамеданаца је то обично. Тајни просиоц зове се „проводација", „проводациница" или „кодош".

У мухамеданаца у вишеградском и чајничком котару тајног ће просца, ако је успио, особитим начином почастити, дозволиће му наиме да не изује опанке, и да сједне у прочеље.

б) Мала прошња (уговор или договор). На малу прошњу иде у католика на далматинској међи и у Варцар-Вакуфу момков отац или који други старији мушки из момкове породице. Просиоц на малој прошњи зове се ту уговорник, јер има уговорити прво дан великој прошњи; друго, што има младожењина кућа све донијети на велику прошњу. Гледе тога кажу на далматинској међи укратко: „Све што ћеш јести и на што ћеш сјести."

И православни шаљу неког из породице у дјевојачку кућу на питање. У требињском котару кажу овакву просцу стари сват. И католици у Крешеву зову просце сватовима, а главном просцу кажу сватни старјешина.

Мала прошња може се обавити и на сокаку, на збору, у механи и т. д.

в) Велика, јавна или формална прошња. На формалну прошњу иде обично момков отац с још једним старијим рођаком и с којим угледнијим комшијом, носећи са собом јела, пића и дарова за дјевојку

и њезине укућане. Јавна је ова прошња само за момкову и дјевојчину кућу, онда још за онога, кога је момков отац са собом повео.

Просци крију се да свијет не знаде, да иду просити дјевојку, јер би се момку ругали, ако дјевојку не би испросили. Било је доприје у Сарајеву, да су одбијеном момку свезали на врата џигерицу или му запалили кучина[1]).

Народни је обичај, да просци долазе у вечер па да остану у дјевојачкој кући као гости на конаку, не говорећи у вечер ништа о прошњи, него тек сјутрадан на ручку. Тада ће главни просац понудити домаћину (дјевојчину оцу) плоску ракије; ако овај не ће да окуси од њихове ракије, онда је то знак, да њима не ће обећати дјевојку. Плоска ракије је наиме и за овдашње просце нуждан путни инвентар[2]).

У Сарајеву зове се јавна прошња „прстен".

3. Уговор (јабука). Послије прошње уговараће домаћин момачке куће са домаћином дјевојачке куће, шта ће му све донијети у кућу, шта њему, његовој жени и браћи, шта женама и мушкој дјеци, — женској дјеци се мјестимице ништа не даје. Мјесто џемадана, чизама, папуча и т. д. дају сада на неким мјестима већ новаца, 20—50 фор., како се нареде. Домаћини договоре се такођер, колико ће момков отац платити мира за дјевојку, колико ће она имати руха, кад ће бити свадба и колико ће бити сватова. Уговор о томе склопи се или одмах иза прошње, или неколико дана кашње. По правном мишљењу овдашњег народа је уговор најзнаменитији женидбени чин; без њега нема законите женидбе.

У приједорском котару зове се први састанак иза прошње „јабука", и то с тога, јер има на њем просац дати јабуку дјевојци. На јабуци часте се и одреде рок, када ће водити дјевојку. (Види женидбене обичаје у приједорском котару.)

„Повратак" и „уговор" у Медној и оближњим селима. Ако просци одведу дјевојку одмах чим је испросе, имаду у горе споменутом предјелу између прошње и свадбе два састанка: повратак и уговор.

Први буде овако: Трећу вече иза доведења дјевојке спреми се домаћин с једним рођаком, да иде пријатељима јавити, како су сретно довели дјевојку. Са собом понесу плоску ракије, те се с пријатељима часте по цијелу ноћ, договарајући се, када ће бити уговор и свадба. Кад се сјутрадан младожењин отац враћа, дарује пријатељску дјецу.

[1]) Миладиновић.

[2]) Испореди овај обичај с истим обичајем у Лапа, Еста, Ираца и др. у књизи „Hochzeitsbuch" од Дурингсфелда.

„Уговор“ буде обично трећу вечер послије повратка, а спреме се на њ исто тако као на повратак. На уговору казују дјевојчини родитељи, колико има дјевојка руха, а пријатељ им казује, кад ће бити пир (свадба), колико ће бити сватова и колико ће им донијети новаца[1]).

4. Прстеновање. Обред прстеновања познавају православни, католици и мухамеданци. Прстеновање спаја се или с прошњом и уговором, те се обавља одмах иза прошње и уговора, или са свадбом, те се врши у православних у дјевојачкој кући прије него што одведу младу на вјенчање. Но прстеновање врши се у православних и у католика и о свом року, неколико дана или хефта прије вјенчања. Мухамеданци у вишеградском и чајничком котару прстенују дјевојку иза вјенчања. На неким мјестима не познавају прстеновање, мјестимице се опет обавља сасвим једноставно, наиме тиме, да се дјевојци метне прстен на кажипрст или четврти прст десне руке без икаквих даљих церемонија. — У католика обавља се прстеновање у жупника; у православних ријетко да се младенци прстенују од свештеника, него већином од дјевера, а у мухамеданаца увијек од дјевера или од кума, гдје нема дјеверова, као н. пр. у Жепчу.

Особито свечано обављају овај обред православни у Ливну. Ту дођу младожењин отац, дјевер и кум на дан два пред вјенчање у кућу дјевојчину. Укућани изведу дјевојку пред њих. Дјевојка метанише и помоли се Богу, а кад молитву сврши, онда јој дјевер расплете косу и свеже јој један бич косе око паса свилом црвеном и златом. За тим узме је испод пазуха и окрене је трипут према истоку, а кад је окреће онда цврчи. Коначно јој проспе над главом шећера и новаца, извади прстен и јабуку и дарује ју. Млада их све пољуби у руку и оде у своју собу, те се више пред њих не показује до вјенчања[2]).

У Сарајеву врши се прстеновање у двапут: први пут на тако званом „прстену“, кад младожењин и младин отац у младиној кући заједно метанишу, па онда младожењин отац младу дарује прстеном; други пут, кад десни дјевер прије поласка на вјенчање младој вјенчаним прстеном трипут руке прекрсти и онда више ње проспе шећера и новаца. Иза тога има млада ићи према истоку у цркву. (Види опис женидбених обичаја у Сарајеву.)

Православни и мухамеданци лустрирају (чисте) дјевојчине руке и прстен у чаши воде, прије него га дјевојци натакну на прст. У православних спусти десни дјевер прстен у воду, склопи дјевојчине

---

[1]) Јерковић. [2]) Урош Јовановић, богословац.

руке, промијеша с њима воду, извади за тим прстен из воде, прекрсти њиме трипут дјевојчине руке или га обнесе трипут око њих, па га онда дјевојци натакне на прст. У Дôњој Тузли меће млада само онај прст у воду, на који ће се прстен натакнути. Тамо је и тај обичај, да иза прстеновања дјевер облачи младу пред ближњом родбином, мећући сваки комад одијела најприје на се[1]).

Око Сарајева млада каткад чара на прстеновању. Кад се млада трипут окрене према истоку и подигне у вис, метне она за пас толико прста, за колико година жели да не роди.

5. „Шербе", „уговорници" и „свиларице" („бокаруше" или „свекрве"). У католика у Варцар-Вакуфу долазе прве недјеље навјештења комшије и познаници у младожењину кућу на „шербе". Друге недјеље је весеље у младиној кући. Тада долазе уговорници, носећи са собом дјевојци хаљине и накит, и „свиларице", које носе свиле и другијех дарова. Уговорници имаду тај дан уговорити, кад ће бити свадба. И у Крешеву познавају „свиларице". У Варешу кажу „свекрве" женама, што носе јела и пића и дарова у младину кућу; а и састанак сам зове се свекрве. У Сарајеву кажу католици и православни женском весељу, могли бисмо казати женској свадби, што се врши у недјељу прије вјенчања „бокаруше"[2]).

6. Свадба (у ужем смислу = Hochzeit = *nuptiae*). *а)* Позивање сватова и гостију. Свате и госте позивље и купи или домаћин сам или младожења или који други мушки укућанин из куће младожењине.

Позивање у сватове и на гозбу врши се мјестимице свечаним начином. У католика на далматинској међи узме позивач окићен штап у руке. У власеничком котару иде у православних младожења са чајом и још којим момком, да сазове на пилав. Том приликом свежу жене из позваних кућа њиховим коњима по један пешкир на узде. Чајо туче кокоши чијој год кући дођу, па их товари на свог коња.

Православни познају по селима само сватове, а по варошима имаду већ и сватица, наиме дјеверуше и јенге, управо као мухамеданци. Католици у Дôцу имаду ове сватице: старосватицу, куму и двије дјеверуше. Највише сватова имаду у Херцеговини.

б) Сакупљање сватова у кући младожењиној. Главна је дужност сватовима, да младожењи доведу испрошену дјевојку,

---

[1]) Радоман.

[2]) И Словенци на Долењском у Крањској имаду у младиној кући за вријеме навјешћивања весеље, и то ону вечер, кад женик и његова родбина дођу по шкрињу (сандук).

да обојицу сведу. Ако је дјевојачка кућа далеко од младожењине, онда се сватови већ у очи одређеног рока сакупе у младожењиној кући, гдје их ту вечер добро почасте.

в) Полазак сватова од младожењине куће дјевојчиној кући. Ако је дјевојачка кућа далеко, иду сватови на коњима, иначе пјешке.

Није обичај да младожења иде са сватовима, особито по православним селима не. У требињском котару сматрало би се то великом срамотом.

Како се сватови идући по дјевојку поредају у Љубову, казано је већ сприједа. У Трнову иду овијем редом:

1. Кум и стари сват, 2. два дјевера, 3. отац и најстарији брат, 4. друга браћа и рођаци, 5. компије и чауш.

По селима је обичај: прво да сватови поје ракијом кога год сретну; друго да и њима из обл ижњих села доносе буклије, које они новцима дарују. У требињском котару н. пр. раде то кад иду по младу и кад је воде, а у власеничком котару само онда, кад је воде.

г) Долазак сватова пред дјевојачку кућу и њихов дочек; предаја младе и њезин опроштај са родном кућом. Обичај, да у дјевојчиној кући затворе врата, чим сватови дођу по младу, да њима отворивши врата изведу најприје свакојаке бабурине мјесто младе, постоји само у католика на западној страни Босне. На далматинској међи морају сватови платити укућанима откупнину, која се зове чобанија, а у Варцар-Вакуфу надаре само мјесто младе изведену жену или дјевојку.

У православних и мухамеданаца иду напротив из куће дјевојачке сватовима у сусрет, а пред кућом дочека их коло дјевојака и жена, пјевајући сватовске пјесме и играјући.

Јело и пиће, што се постави на сватовску софру, донесено је по селима већином из младожењине куће. У Љубињу је мјесто тога обичај, да сватови даривају новцима кокош[1]), што се њима пред полазак изнесе на софру.

Младу предаје дјеверу обично њезин брат, захтијевајући откупнину. У власеничком котару добива брат три откупнине: прву за предају сестре, другу кад се товаре њезини сандуци, трећу за сватовске узде, што их је синоћ сакрио.

У Сарајеву је обичај, да млада кад пође на вјенчање, обиђе цијелу кућу, а на огњишту остави дукат или колико која може. На огњишту остављени новци долазе оној жени, која тај дан готови јело.

---

[1]) Ћоровић, гимназ.

И у маглајском, грачаничком, власеничком и фочанском котару опрашта се млада с огњиштем своје родне куће те тамо жртвује. У Фочи цјелива праг, а дјевер поспе је бонбонима. Послије сазује папуче те их преметне с једне ноге на другу. У Посавини обичај је у мухамеданаца, да мајка извади папуче из свог крила, па да их кћери на поласку обуче — ради среће и лакшег порода[1]).

д) Полазак сватова с младом од њезине куће у цркву на вјенчање или управо кући младожењиној. Кад сватови поведу младу, обичај је код мухамеданаца у фочанском котару, да једно чељаде од укућана пролије за младом двије посуде воде. На другим мјестима даду мухамеданци младој једну погачу и мусаф под десну руку. То она све носи до младожењине куће, да би јој било у новом дому доста нафаке и да би остала вјерна и побожна мухамеданка.

Кад сватови наљегну на прву воду, мора млада бацити у воду каки дар од свог руха, н. пр. мараму. Овај обичај постоји у православних на Гласинцу и у власеничком котару, а такођер код мухамеданаца у фочанском котару.

Ако иду преко моста, мора млада у власеничком котару на првом крају моста оставити мараму и јабуку.

Идући у цркву на вјенчање, поредају се сватови на неким мјестима (н. пр. у Трнову) овим редом:

1. кум и стари сват, 2. младожењин отац и браћа, 3. рођаци, 4. млада и два дјевера, 5. чауш и компије.

А кад иду из цркве:

1. кум, стари сват и младожења, 2. отац и родбина, 3. млада и дјевери, 4. чауш и компије.

Обично иде младожења послије вјенчања сам са својом пратњом кући својој. Овако је обичај у православних и у католика.

Кад се млада враћа са вјенчања, изађу сиромашнији са цевзом воде или ракије, те честитајући пружају сватовима цевзу, у коју им сваки метне по неколико новаца. Овако у Фочи[2]).

ђ) Дочек младе пред младожењином кућом; обичаји, обреди и символички чини што их има млада вршити, кад се усели у свој нови дом. Да младу пред кућом дочека свекрва и коло дјевојака пјевајући и играјући; да се младој донесе мушко дијете и решето са житом на коња; да она баци преко куће или решето са житом, или јабуку с утакнутим новцима или кашику с медом; да пред прагом метанише,

---

[1]) Испореди тиме обичај у Инглеској, да се за младом, кад оставља родну кућу, баца стара папуча или ципела. В. Дирингсфелд ор. cit., стр. 237.

[2]) Јеремић.

праг и довратник пољуби и тамо жртвује; да је дјевер води трипут око огњишта и да она и ту жртвује; да се иза свршеног поздрављања са свијем укућанима одведе или у зграду или се постави у кут собе, — све то је било већ прије казано. Сада ћемо још навести другијех обичаја вјерског или правног садржаја.

У Медној и њезиној околици, када се доведе млада, мора се нешто заклати; ако дотични не би имао оваца или коза, заклаће макар кокош[1]). — У селима близу Тузле, гдје римо-католици живе, обичај је да у свадби, кад се иде од куће на вјенчање, узме чауш ороза и сјекиру, те идући пред сватовима виче: „Машала, машала! кићени сватови!“ А када се врате из цркве, осијече чауш, чим ступи на кућни праг, орозу сјекиром главу[2]).

У православних Сарајлија мора млада ступити преко ђугума воде у младожењину кућу. У мухамеданаца даду јој два ђугума воде, да их носи на огњиште; или јој проспу ћасу воде пред ноге, кад ступи на авлијска врата, или мора она сама ногама пролити она два ибрика воде, која су јој поставили пред врата.

У католика пошкропи је свекрва посвећеном водом, како смо већ прије казали.

Кад се дјевојка доведе у кућу младожењину, мухамеданци у Брчком помијешају на тепсији мед и масло па поставе пред младу, да ступи голим ногама у мед и масло, листајући мусаф[3]).

У православних Сарајлија нађе се овај обичај: кад млада дође из цркве вјенчана, стане њен младожења на кућни праг па се наслони руком о једну страну врата, да му млада испод руке прође; за тим иду обадвоје на огњиште те тамо заједно из једне посуде једу помијешан мед и масло[4]). Да и у мухамеданаца млада ђувегији испод руке прође, било је већ прије казано. У петровачком котару обичавају мухамеданци, чим ступи млада у младожењину собу, разломити јој на глави погачу. Мухамедански младенци у Посавини разломе сами у соби свадбену погачу, па је онда заједно изједу. У католика у Крајини чекаће кум младу пред собним вратима с опанцима младожењиним; млада има најприје љубити кума у руку, па онда опанке[5]).

У Цазину обичаје православна млада, кад прође трипут око огњишта, узети угарке у руке те их бацити пред ноге свекрви, која у врх ватре сједи[6]). У Приједору, кад млада дође са вјенчања кући младожењиној, обведе је кухарица трипут око огњишта, па јој онда дадне машице, да њима ватру потакне.

---

[1]) Јерковић, богосл. [2]) Радоман, гимназ. [3]) Ризаефендић. [4]) Зеленика. [5]) Зрнић. [6]) Богуновић.

У православних сасвим обичан обичај, да млада жртвује на огњишту родне и младожењине куће, нашао сам у овдашњих католика и мухамеданаца само још спорадично. Од католика су сачували овај старински обичај још неки у Крајини, од мухамеданаца неки у фочанском котару, — колико ми је досад познато.

Сви ови обреди и симболички чини, што их има млада сама вршити у родној кући, онда пред и у младожењиној кући, као и сви остали, што их на свадби врши младожења, свекрва или ко други, врше се сви у ту сврху: да би млада имала пуно мушког порода и да би увијек лако рађала; да би јој живот у новом дому био сретан и сладак, и да би с њом изобиље дошло у кућу; да ни њој ни њезином дому не би могла нахудити ни смрт, ни зли дуси, ни вјештице; да се коначно тиме означи, да се она прима као ново чељаде у кућу младожењину с правом на опскрбу и заштиту, а takoђер са дужностима према кући, гдје има бити побожна, понизна, покорна и послушна према свекру, свекрви, мужу и осталим старијим укућанима, а добра и услужна пријатељица према младежи.

е) Вјенчање. Ово обавља се у православних или у кући младожењиној или у цркви. Ако се код куће врши, онда ће ко из младожењине куће сплести два вијенца, један за младожењу а други за младу. У маглајском, грачаничком и власеничком котару н. пр. узме се за те вијенце младица од шљиве, око Варцар-Вакуфа и у Крајини од лијеске, у власеничком и требињском котару од винове лозе, на другим мјестима од трешње.

Свуда се чувају ови вијенци као око у глави; јер народ вјерује, ако би се који од вијенаца изгубио, да би се онда или младожења од невјесте раставио, или би невјеста од младожење утекла.

Ако се врши вјенчање у цркви, онда се по варошима згодни вјенчају лијепим умјетним вијенцима; младој долази бијел, а момку црвен или плав вијенац. Сиромашни вјенчају се под црквеним вијенцима од мједи или сребра. За вријеме вјенчања обилази свештеник с младенцима око стола трипут на десну страну, што одговара трипутном обилазу око огњишта.

У мухамеданаца вјенчају без вијенца.

У Сарајеву вјенчала се православна дјевојка у папучама, док се је вјенчање још код куће обављало. То је овако било: Кад су младу довели пред младожењину кућу, подметнула јој је дјеверуша сасвим нове, прије неношене папуче, које је млада навукла на ципеле, те у њима унишла у кућу па их задржала све дотлен, док није вјенчање било свршено. Онда их је изула, а дјевојке су се јагмиле за

њих; која их је ујагмила, она их је задржала у вјери, да ће сада на њу доћи ред за удадбу.

Вјенчање врши се у мухамеданаца редовно, у православних по селима још веома често, у католика већ рјеђе послије довођења младе у момкову кућу. Највиша католичка црквена област, увидећи да се самим опоменама не да искоријенити народни обичај, да се млада прије црквеног вјенчања одведе у младожењину кућу, одредила је у пастирском листу од 6. јануара 1894. извјесне казне онима, који би се у будуће огријешили о црквени закон. У дотичном листу, у колико се тиче женидбе, читамо ово: „И ја видим, гдје многи и многа између вас, када дође вријеме женидбе . . . бјежи кано помамна к блудности и они се . . . . још тиме поносе, што самодошле прибјегоше к својим заручницима. Узалуд виче св. Павао . . . . не, ви у том не слушате својих пастира, не слушате св. Павла, не слушате господина Бога; е па добро, и ја не ћу слушати вас, када ви хоћете у цркву увести дјевојку са дјевојачком копреном, коју као самодошлу одведосте; она не ће уљести у цркву с том копреном, . . . нити ћу допустити да сватови иду у цркву, . . . да се вјенчате у храму Божјем као остали, него ћете се вјенчати у присутности двају свједока и то изван свете мисе, а под њом никако; а ако има више пари за св. женидбу, остали нека се вјенчају под св. мисом или скроз за се, а ви, који водите самодошле вјенчаћете се обашка без својих сватова, који треба да остану изван цркве. . . . не ћете ни те части имати, да склопите женидбу пред олтаром, гдје се у пресветом сакраменту налази пресвето тијело Исусово, него на побочном олтару, на страни гдје, тамо ћете ви склапати женидбу, који водите самодошле. . . . . одселе не ће се за казну такови кроз шест мјесеци вјенчати; рачунајући од дана, када се самодошла врати к својим родитељима или на сигурно мјесто, опредијељено од жупника. Према тому, ако малодобни то учини, чекаће своју добу и још ће шест мјесеци требати, док му се женидба дозволи.“ [1])

ж) Гозба или пир. *α)* Прилог. На свадби треба разликовати сватове и госте (пирџије, званице). Сватови су одличнији од гостију те сједе на посебној софри. За ову има сваки сват донијети или послати свој прилог; обично донесе и сваки гост свој прилог за гозбу или какав дар за дјевојку. Гозбу нема само младожењина кућа подмирити, него сва околица; јер женидба није само весеље за дотичну породицу, него за сву својту и за сав комшилук. С тога се и сви рођаци и сусједи

---

[1]) „Врхбосна“, год. VIII., 1894., стр. 20.—21.

позову на пир, и сваки позвани донесе по могућству свој дар. С истог разлога је чаушу слободно тући кокоши куда год дође, а сватовима опет у младожењиној кући заклати за софру, што је њима драго. Учесником тог весеља је и сваки, кога сватови сретну на путу и сва села близу тог пута; с тога ће сватови појити ракијом свакога кога сретну на путу, идући по дјевојку или је водећи, а њима ће опет донијети јела и пића из села, покрај којих они прођу.

β) Даривање „кујрука“, „пилава“ или „кокоши“. Кад се има дигнути свадбена софра, изнесе се извјесно јело, по којему може сваки сват и гост распознати, да се има латити своје кесе и даривати софру. У мухамеданаца и у католика у Варцар-Вакуфу изнесе се кујрук, у католика у Дôцу пилав, у православних у Љубињу кокош. Даровани новци иду или кухарици или мајци, која их раздијели међу жене и дјевојке, што су приготовиле ручак или вечеру.

γ) „Пољевачина“, „испратња“ и „чешљарина“; млада дарива сватове, укућане и одличније госте. Прије или послије ручка полијева млада са дјевером сватовима, гостима и укућанима воде на руке или на ноге, и сваки је том приликом дарује даром, који се зове пољевачином. Ово полијевање имало је првотно значење вјерске лустрације, а данас врши се на првом мјесту ради тога, да млада дође до дарова.

По неким варошима не дарива се млада, кад полијева, него кад сватове и госте на поласку испрати. Овако је у Фочи и Чајничу. По селима фочанског котара добива млада пољевачину и „испратњу“. У Бастасима на Унцу надарују сватови младу, кад им полијева и кад их у јутро другог свадбеног дана почешља. У Дôцу добива млада поред пољевачине још уздарја за дарове, што их је раздијелила међу сватове, госте и укућане.

δ) Трајање гозбе. Сеоска гозба траје обично 2—3 дана. У богатих бегова у Посавини траје погошћивање каткад мјесец дана, док се сви по вјери, сталежу и звању обреде.

з) Одведење младенаца у ложницу. Кад је већ вријеме спавању, онда мјестимице дјевер одведе младу и младожењу у њима одређену зграду, закључа их и држи кључ уза се. У католика у Дôцу води дјевер са двјема дјевојкама у ложницу. У Варцар-Вакуфу воде јенге младу, а дјеверови момка; у Крешеву кум жењеника, а кума младу. У мухамеданаца воде прво младу, онда момка. Овај се на собним вратима опрашта са свима, љубећи оца, матер и старијег брата у руку. На више мјеста је обичај, да момка испрате његови другови до врата ложнице, ударајући га шакама по леђима, а младу њезине другарице.

Кад су их свели, пукне неколико пушака, дјевојке почну пјевати пред собним вратима, а момци пред кућом под прозорима ложнице. Мјестимице лупају момци у какав котао, ударају у какав стари бубањ, свирају у свирале чим више могу, добацивају младенцима свакојаке крупне ријечи, укратко: ругају се њима на свакојаки начин, — али све без замјерке. Ти момци зову се „вукови“.

Поред споменуте јавне испратње треба још истакнути откуп постеље. У католика у Дôцу мора млада у ложници даровати дјевера. Код католика на далматинској међи захтијева чауш откупнину. Али постеља нема се само откупити од дјевера или чауша, него такођер од момкових другова и дјевојчиних другарица. У Варцар-Вакуфу узме дјевојка у ложницу масленицу, коју онда младожења даје момцима кроз прозор. И на далматинској међи дијеле католици масленицу, а мухамеданци „топ“. У Дôцу изађе младожења из ложнице, па дарује оне двије дјевојке, што пјевају младенцима пред собним вратима.

Тамо, гдје је дјевер ложницу младенаца закључао, устане он сјутрадан рано те пробуди младенце, да они прије устану, него остали укућани. Кад су младенци оставили ложницу, дође прва у ложницу јенга (или која друга жена) да дигне душек и тражи знак — —. Под душеком оставља млада или младожења дар оној жени, која ће спремити постељу. У Сарајеву је чауш онај, који простре постељу младенцима, остављајући свој топуз под постељом; сјутрадан је опет он, који дигне постељу и тражи знак — —. За њега оставља млада на топузу бошчалук, а младожења један дукат.

к) Одведење младе на врело, да се тамо лустрира. У простог народа православних Сарајлија постоји још данас обичај, да сватови одведу младу из ложнице на источно врело Пјенкавац. Ту се сваки, особито млада, шкропи водом преко главе и рамена[1]).

7. Походи. Иза свадбе похађају се пријатељске куће, да би се боље упознале, приближиле и спријатељиле. Што се тиче времена и реда овијех похода, ту има различитих, дапаче супротних обичаја; друкчије је по селима него по варошима, друкчије опет у православних него у мухамеданаца; што је у једних „адет“, то је у другијех срамотно.

У православних по селима (н. пр. у Љубову у Херцеговини, у Герзову у котару јајачком и у власеничком котару) зет не иде прве

---

[1]) Испореди што каже о томе Вук Караџић у својој „Женидби“, наиме: „Који су од сватова саноћили код младожење, они у јутру иду с дјеверима и с невјестом и још другијем дјевојкама на најљепшу живу воду.... На води спаха наточи бардак воде и даје онима, који хоће да пију, а дјевер је трипут прсне водом по прсима.“ Живот и обичаји народа српског, стр. 146.—148.

године у своје пунице; а у Сарајеву и у Мостару иде већ трећи дан иза свадбе. У мухамеданаца иде и први дан иза свадбе, носећи са собом дукат за пуницу. И у католика може ићи одмах иза свадбе.

По православним селима је обичај, да младина родбина започне с походима; у требињском и фочанском котару н. пр. срамота би била, да дођу у походе најприје из младожењине куће, па онда из младине родбине; а у Сарајеву и Мостару иду прво из младожењине куће у походе.

У Мостару долази младожењина кућа младиној у походе трећи дан иза свадбе, и то са вечером и даровима, а седми дан младина младожењиној. Како је на другим мјестима, казано је већ сприједа. И у католика и у мухамеданаца иду најприје из младожењине куће.

У Фочи млада не излази за 40 дана иза свадбе нигдје на састанак. — Походи се чине обично након пô године. Најприје иде у походе родбина дјевојачка с богатим даровима, па послије дође родбина младожењина такођер с даровима[1]).

*

Говорећи сприједа о начинима склапања женидбене свезе, казасмо, да има форма прошње још све пуно трагова купње. То вриједи на првоме мјесту за православне, а дјеломице такођер за мухамеданце и католике. Ми ћемо сада, пошто смо описали свадбене обичаје, навести све оне моменте, који говоре за тврдњу, да има овдје женидба и удадба, склопљена на темељу прошње, облик купње и продаје. Ови моменти јесу:

1. Што се у неким крајевима дјевојке на јавним мјестима на удају нуђају. (Види опис загледа.)

2. Што се по селима још данданас дјевојке удавају, не питајући их за приволу, н. пр. у фочанском котару[2]); а гдје их питају, тамо је то често формалност, што се може из тога разабрати, да ће дјевојка, питана за своју приволу, пред просцима редовно обећати, да ће поћи, куда је родитељи дају. Деси се и то, да родитељи вјенчају младенце, који се никад нијесу видјели.

3. Што мјестимице још данас младу одведу, чим је испросе.

4. Што има младожењина кућа за испрошену дјевојку њезину оцу платити мир (јевр. мôхар). Овај мир плати се данданас већим

---

[1]) Јеремић.

[2]) И у народној пјесми каже се:

Мару просе Фочанину Иви,
Мару просе, а Мара га не ће.
Дадоше је и не молише је.
Вјенчаше је и не питаше је —
Бјеше адет као и досада.

Из збирке Мате Стиповића Бошкића.

дијелом само још по православним селима те износи највише 200 фор. Платило се је тобоже и до 500 фор.! У задружним кућама раздијели се ова свота између дјевојчина оца, домаћина и дјевојчине мајке, која опет свој дио дијели са женама и дјевојкама, које су је на свадби потпомагале. (Види свадбене обичаје у власеничком котару.) У селу Миљевићима, јужно од Сарајева, постоји овај обичај: Пошто је момак загледаној дјевојци дао прстен, иде његов отац да је проси у њезиних родитеља. Тада дјевојчин отац и њезина мати заиште од њега „адет“ (мјесто аманет). Момков отац стане на то пред њих све дукат по дукат бројити све дотлен, док они не рекну доста. Отац дјевојчин узме сада од тога колико хоће, а остало врати просцу натраг. За те новце купи он кћери сандук, леђен, ибрик, иконе, кадионицу, нешто посуђа и др.

5. Што кућа младожењина има надарити све укућане дјевојчине, у Љубињу такођер удате сестре, које су дошле на сватовски ручак, у власеничком котару и њезине компшинице.

Има и једна народна пјесма, из које се може разабрати, како мора момак откупити дјевојку од свакога укућанина:

Смиље, биље, беру л' те дјевојке?
Мој дилбере, што ме брати не ће!
Ја да мене не беру дјевојке,
Од мене би гора мирисала
И у гори камен становити,
Гдјено сједи Иво јадовити,
Сузе рони, а године броји:
„Ево данас годиница дана,
Како просим од мајке дјевојку;
Ја је просим, мајка ми је не да.
Срезах мајци дибу код терзије, —
Мајка даје, бâбо је не да!
Дадох бâби благо небројено, —
Бâбо даде, братац је не даде!
Дадох брату коња најбољега, —
Братац даде, сека је не даде!
Дадох секи огру саковату,
На којој је стотину дуката, —
Сека даде, дјевојка ме не ће! —
Ево сједим, грозне сузе л'јевам,
Нит је могу другом прегорјети,
Нит у свому срцу преболети“ [1]).

6. Што младин брат (или који други ближи сродник) захтијева откупнину, кад предаје сестру сватовима и кад се сандуци товаре. У власеничком котару захтијева такођер откупнину од свију сватова за узде, које је њима у вечер сакрио. (Види свадбене обичаје у власеничком котару.)

7. Што има младожењина кућа дјевојци дати „јабуку“ (дар у новцу; у Сарајеву н. пр. 1, 5, 11, 51 дукат или „мађарија“) и друге дарове (прстен, огрлице, обоце, пафте и т. д.); што јој има за свадбу купити читаво ново одијело, по варошима такођер лијепе извезене папуче и дувак.

---

[1]) *Бошкић, гимназ.*

8. Што има младожењина кућа у главноме носити трошкове за све састанке прије свадбе и за свадбу; с тога просци и сватови носе јела и пића са собом у кућу дјевојчину, а за погошћење сватова и гостију у кући младожењиној мора се ова, разумије се, сама побринути.

9. Што по селима млада добива обично само рухо, а ово је морао младожења наплатити, јер према руху даје се мир.

10. Што млада на гозби побира дарове (пољевачину, испратњу, чешљарину).

11. Што је она најмлађа на свадби и кашње у кући. Кад је наиме доведу у младожењину кућу, има она н. пр. у фочанском котару све старије укућане љубити у руку и кољено, у требињском котару љубила је још прије 20—30 година у руку, кољено и опанке[1]). Иза свршеног поздрављања поставе је католици и мухамеданци у кут собе, а православни у хуџеру, гдје остаје све до вјенчања.

На гозби не ће она јести заједно са сватовима и гостима, него сама са дјевером или дјеверушом. За сватовског ручка, или за сватовске вечере има она уз дјевера дворити сватове, те се пред сваким, који запјева или наздрави, преклонити до земље, љубити га у руку, мјестимице и у кољено. Исто има радити када сватове дарива и када они пођу кући. Даље има на свадби изувати сватове, госте и одрасле мушке укућане, њима потрљати опанке и ноге, њима такођер умивати ноге, па их том приликом љубити у ногу. Овако је н. пр. обичај у требињском котару. У Бастасима мора сватове почешљати. И послије свадбе мора се млада показати понизном, те клањати и љубити у руку. Преклонити се мора пред сваким, и пред дјететом[2]) које је истом проходало; у руку љубити има само постарије људе и жене. То траје мјестимице годину дана, мјестимице само око 40 дана. У кући самој млада није *filiae loco* (једнакоправна са кћерима), него нижа од својих заова. То се огледа у том, што има млада обављати најниже послове у кући, што има и више радити него њезине заове. Она има свекру, свекрви и госту изувати обућу, потрљати и осушити је; она има њима прати и ноге. Младеж и остале жене изувају се заиста саме, али млада има и њихову обућу покупити и спремити на одређено мјесто, а сјутрадан, кад сједну за синију, свакоме донијети очишћену обућу. У вечер има она задња лећи, а у јутру прва устати те помести кућу, ватру наложити, донијети воде и укућанима полијевати на руке, да се умију. Ако би и најмање дијете заискало воде, рецимо кад су за ручком, млада би морала устати и дохватити му

[1]) Данас љубе младе обично само у руку; овако у Љубибратића.

[2]) У власеничком котару. Цвијетин Поповић.

воде. Млада као најмлађа иде прве године и на планину с хајваном, н. пр. у љубинском котару. Кад је какав празник, ићи ће заове у цркву, а она мора остати код куће, да све спреми и да зготови ручак. Ако је која заова на удају, мора јој она помоћи у спремању руха и дарова[1]). — И као удова остаје млада најмлађа. То траје све тако дуго, док се друга млада не доведе у кућу.

Ова велика подређеност младе према мужу своме и његовим укућанима изражава се и у томе, што је обично не зову њезиним именом. У Љубибратића је један 70-годишњи старац, који досад своје жене још никад није звао њезиним именом. Кад су пописари житељства дошли у једну кућу на попис укућана, па питали за име младино, није нико знао дати одговора, нити њезин човјек! И тако су пописари морали чекати, да дозову „Борчанку“ — овако су је наиме њезини укућани увијек звали по мјесту Борчу у Херцеговини, из којега су ју довели — да њу саму за име питају.

12. Што млада иза смрти свог човјека има у његовој кући, ако је ова задружна, само право на конак, одијевање, прехрану и сахрану, али она нема никаква нашљедног права у мужевљу особину нити у кућни иметак, ако би се овај раздијелио. Ако има дјеце, онда припада овој нашљедно право у очинство, иначе мужевљој родбини. Ако би се кућа раздијелила, онда би онај укућанин, који би је узео себи, због ње добио нешто више земље, него остали. За случаја удаје могла би однијети своју особину, н. пр. рухо и новце, што их је добила на свадби у име пољевачине, испратње или чешљарине; од дјеце дозволили би јој, да поведе са собом женску, али нипошто мушку дјецу. Што се тиче хајвана, овог би могла гонити само онда, ако је купљен од њезиних новаца; али ако га је њезин умрли човјек заметнуо од свог оца, онда га јој не даду. Разумије се, да удова снаха изгуби сва своја горе споменута права на младожењину кућу, чим је остави. Како мужевља кућа удови снахи не ће остављати ништа, што је од ње (наиме мужевљеве куће) потекло, овако не ће ни снахина родбина остављати њезину особину момковој кући, ако би она умрла без дјеце. Доћи ће њезина мајка, па покупити све њезине боље хаљине и сав њезин накит, што је као млада добила од своје родне куће, па ће онда то раздијелити међу њезине сестре и њезину браћу; сестре добиће женске хаљине и женски накит, а браћа дукате. Има и тај обичај, да мајка дјевојци, чим је испрошена, одмах скине ђердан и други накит, па то све даде њезиној старијој сестри. Деси се и то, да мајка испро-

---

[1]) Зрнић и Ђоровић, гимназ.

шеној дјевојци или младој оставља накит у зајам тако дуго, док испрошена дјевојка или млада не добије други накит од свог вјереника или мужа. Гледе удаје удове снахе треба имати на уму, да овдашњи народ не види радо, да снаха оставља свој дом, особито не, ако је већ преко 30 година стара, и ако је већ дуље времена живјела у женидбеној свези. Оваквој снахи нити не ће дозволити, да сватови дођу по њу у кућу, камо ли да би је при удавању новчано подупирали. Ако је пак снаха још доста млада и ако јој је муж рано умро, онда ће ју каткад свекар сам савјетовати нека се опет удаје, акопрем му је жао да оставља кућу, па ће и носити евентуалне трошкове за удају. Прије годину дана, рачунајући од мужевљеве смрти, не може се удова снаха удати, јер тако дуго треба да жали.

Гледе имовинских и нашљедњих права младе у кући младожењиној; гледе нашљедних права младине родбине, њезиног човјека и њезине дјеце у њезину особину; даље гледе нашљедних права у мужевљу особину и евентуално у његов кућни дио са стране његове родбине, његове удове и дјеце, вриједи на Невесињском пољу слиједеће: Ако жена има особине, она може без ичијег питања трошити и радити шта хоће, а послије смрти њене припане мужу јој, осим ако су какве хаљине или какав накит — nota bene од њезине куће — то онда мати њена узме натраг па даде својој другој кћери. Мати даде накит најстаријој неудатој кћери, те кад се ова уда, узме јој га, па даде другој најстаријој неудатој кћери, — док не дође на ред најмлађа, која га сасвим и понесе.

Ако човјек има осебине, то послије његове смрти има цијела кућа право на ту осебину, као да је било заједничко. Кад би се кућа одмах иза његове смрти раздијелила, онда би имала удова само право на прехрану, а очинска осебина и очински дио од заједничког имања припадао би дјеци.

У случају, да би се удова снаха хтјела да удаје из задружне куће, а има мале дјеце, онда од ове не смије ниједно дијете повести са собом без дозволе укућана.

Ако се уда из дома, онда ће ју само опремити и дочекати сватове; али обично она оде у род свој па се отале удаје.

Удовица попадија обично се не удаје. Ако жели да се удаје, онда мора то казати већ при укопу мужа јој. У том случају не мећу се наруквице попу на руку, иначе се мећу[1]).

Да се рухо иза умрле жене обично однесе од њезине родбине, особито ако је сиромашна, за то могу навести један конкретан случај

[1]) Говедарица.

такођер из фочанског котара. Умрла је ту једна жена. Иза њезине смрти дошао је њезин отац са кнезом и попом па однио ћурче, поњаву и ћилим, акопрем је умрла жена оставила дјецу [1]).

Гледе имовинских права удове снахе на имање умрлога мужа навешћу сада један конкретан случај из рогатичког котара.

Двојици браће остало је иза оца имање у хајвану и покућству. Обадвојица су се оженили и братски заједно живјели. Након неког времена умре млађи брат, а остане му жена без порода. Удовицу хранио и одијевао је дјевер (старији брат) све дотле, док се није удала у другу кућу. Тада је она понијела са собом све што је њезино било, т. ј. све, што је она из родне куће са собом донијела. Послије кратког времена дође она дјеверу па затражи од њега баштину свог умрлога мужа. Дјевер јој каже, да она нема никаква права на тај остатак, будући да овај припада њему као брату њезиног умрлога мужа. Пошто се је она удала у другу кућу, он нити није више дужан да је издржава [2]).

13. Што сиромашни људи отимају или краду дјевојке највише с тог разлога, што родитељи за своје кћери више захтијевају, него ли сиромашни просци платити могу. Прије неколико година догодио се у приједорском котару овај случај: Заволили се момак и дјевојка, али се нијесу могли вјенчати с тога, што момак није могао платити за дјевојку онолико, колико су родитељи дјевојчини захтијевали. Сад се момак тужио проти. Пошто је овај све испитао, рекао је родитељима дјевојчиним, да узму онолико, колико момак даје. Ако не би пристали на то, вјенчаће он њихову кћер за дотичног момка, кад је овај к њему доведе, па им онда послије вјенчања момак не ће ништа дати. Послије дуљег затезања пристали су родитељи дјевојчини на протин приједлог те су узели онолико новаца, колико им је момак давао.

Код овог плаћања за дјевојку има каткад и шаљивих призора. У Сарајевском пољу украо је ове године један мухамеданац једну мухамеданку, па је послије вјенчања ишао кући дјевојчиној, да се с њом помири. Пошто није сам смио да иде у кућу, остао је на оближњем хуму, па је послао неког познатог човјека, да по њему упита младине родитеље, да ли би он смио доћи на мир, и да ли би они били задовољни са толико и толико „јабуке“. Родитељима бијаше понуђена свота премалена, па су с тога већу захтијевали. На то је момак њима послао глас, нека само чекају, док им јабука нарасте. Јер се момак послије тога никад није више бринуо за помирење, послали

[1]) Јеремић. [2]) Буквица.

су младини родитељи по њега те га молили, нека само дође на мир — јер боље је ишта него ништа.

14. Што мухамедански сељаци у коњичком котару управо настоје око тога, да се њима загледана кћер отме, украде или потегне, особито ако је момак „прилика" дјевојци, т. ј. ако је згодан, да могу онда од момкове куће захтијевати плаћање мира, који по шеријату не могу тражити, ако се је дјевојка испросила.

15. Што овдашњи народ сам каже: „пуно су дали", „пуно су узели" (у власеничком котару), „родитељи су дјевојку много уцјенили или зацјенили" „они су је прецјенили" (у приједорској околици). Ако млада не би радила по вољи свекровој или мужевљевој, онда ће је укорити ријечима: „За што то нијеси учинила како сам ти ја наредио? Зар сам ја тебе довео, да ти мени само џаба хљеб трошиш, а не да ми радиш? Зар незнаш, да сам ја за те више платио, него што ти сама вриједиш?" (у власеничком котару[1]). Или: „Што ти то боље не радиш? Ја сам за те толико и толико дао", или „ја сам те од твог ћаће купио" (у бањалучком котару[2]).

16. Што по селима младожења не иде са сватовима по младу, нити иза вјенчања у цркви не иде с њом заједно кући својој.

17. Што по селима нико из куће дјевојчине не иде ни на вјенчање у цркви, ни на гозбу у кући младожењиној. —

Што се тиче вјерских обреда, којих се држи овдашњи народ при женидби и удадби, ту има оваквијех, који нас сјећају на поганско штовање сунца, ватре, воде и божијих заштитника брачне заједнице и брачног живота; који нас сјећају на штовање духовних господара земље и куће. Ово штовање изражава се особито жртвама, либацијама и лустрацијама. Има и ту обичаја, којим се хоће изразити, да млада оставља *communio religiorum* своје родне куће, па да ступа у *communio religiorum* младожењине куће. Да се женидба не ће вршити без гатања и чарања, то се разумије.

Кад просци иду на прошњу, иду прво према истоку; јер по народном мишљењу има се сваки посао, који се хоће сретно свршити, започети према оној страни свијета, гдје се сунце рађа.

И сватови иду најприје према истоку[3]), и то:

1. кад иду по дјевојку,

2. кад је воде у цркву на вјенчање,

3. кад је воде из цркве младожењиној кући.

---

[1]) Цвијетин Поповић. [2]) Зрнић.

[3]) И у Словенаца на Мури иду сватови према истоку. Франц Хубад у дјелу: „Die österr.-ungar. Monarchie in Wort und Bild", Steiermark, стр. 218.

По селима иду сватови „наопослен“ т. ј. они се не враћају истим путем, или ако морају, иду тамо и амо десном страном цесте. — Кад у католика на далматинској међи пред младожењину кућу доведеној дјевојци изнесу дијете, окрене га она три пута наопосум. Кад млада оставља родну кућу, жртвује мјестимице на домаћем огњишту; жртвовање на огњишту у младожењиној кући је свуда обичајно.

Кад сватови, водећи младу из родне куће у младожењину кућу или у цркву на вјенчање, наљегну на прву воду, мора она нешто од свог руха жртвовати води. Дошавши пред младожењину кућу, жртвује у требињском котару на бурилу, што стоји пред кућом. (У Словенаца у зденац.) Божјим заштитницима брачног живота жртвује млада жито, ораха, љешњака, смокава, бонбона и новаца.

Смрти закоље се која животиња. — Аграрским боговима жртвује се жито, мед или јабука с новцима, што се све баца преко куће. — Духовном господару куће жртвују се новци на кућном прагу и на огњишту.

На либацију вина сјећају нас слиједећи обичаји у католика: Кад младожења иза вјенчања долази по младу, дочека га један од сватова с пуном букаром вина. Ако је не може испити, онда само мало сркне, а све остало баци преко себе. (Види свадбене обичаје на далматинској међи.) На другим мјестима, н. пр. у Сарајеву, свекрва дочека младу с пуном чашом вина, из које сваки од младине пратње мало сркне те онда баци у чашу новаца. (У штајерских Словенаца излије млада донесену чашу вина на земљу, т. ј. жртвује телурским боговима.) — На више мјеста пролију кафеџије каву пред дјевојком, кад је сватови воде.

У либацију воде имадемо ваљда рачунати обичај, да млада, доведена пред младожењину кућу, с устима извади чеп из бурила, што стоји у ту сврху посве водом напуњен пред кућним вратима, па онда испусти воду све до странске рупице у бурилу. На жртву можемо при том чину с тога мислити, јер млада уједно положи какав дар (н. пр. форинту) на бурило.

Могуће је, да се је „полијев“ на свадбеном ручку развио из либације, која се је онда вршила, кад је овај ручак још имао значење жртве. Али могуће је и то, да је младино полијевање на руке одмах у почетку имало значење лустрације пред жртвом, иза које је слиједила гозба.

Обичаји: да млада ступи у младожењину кућу преко ђугума воде, или да јој проспу ћасу воде пред ноге, или да она сама ногама пролије она два ибрика воде, што су јој у ту сврху поставили пред врата, — све то има значење вјерског чишћења. Могуће је, да су ови обичаји ступили на мјесто старијег обичаја, што га налазимо у старих Римљана,

а то је, да су се младој при њезину дошашћу у младожењину кућу ноге опрале.

И католички обичај, да се млада пред младожењином кућом од свекрве пошкропи са светом водом, има значење лустрације. Овај обичај преузет је од старих Римљана. Да сватови воде младу из ложнице на источно врело — и то спада у вјерско чишћење.

Обичај, да млада у младожењиној кући носи два ђугума воде на огњиште, имао јеваљда некад и правно значење, наиме: *ut nova nupta ignem et aquam cum viro communicaret.*

Да се млада опрашта с огњиштем своје родне куће, обилазећи га трипут и жртвујући тамо; да онда и у младожењиној кући трипут обиђе огњиште и ту такођер жртвује, било је некад свакако од тог вјерског (и правног) значаја, да млада тиме изражава свој иступ из вјерске (и правне) заједнице са својом родбином, па да прелази у вјерску (и правну) заједницу младожењине куће. У овдашњег народа изражава се та нова *communio religiorum* у томе, што ће млада одселе славити крсно име (које је ступило на мјесто штовања кућних прадједова) младожењине куће; што ће ју ова иза њезине смрти сахранити, онда најприје засебице жалити и спомињати, а иза тога, забиљеживши њезино име у своју породичну читуљу заједно с осталим мртвим сродницима.

Што се тиче реда, којим се дјевојке удавају, а момци жене, треба знати, да имаду кћери предност пред синовима, а старији предност пред млађима. Отац настоји да прије разуда своје кћери, па макар биле и млађе од синова, јер је увијек лакше момку наћи дјевојку, него дјевојци момка. „Сину није хитње, он се може женити кад год хтједне, а кћер чека срећа", каже овдашњи народ. Изнимка је, ако је кћер још веома млада, а син већ доста зрио за женидбу. Она кћер, која је на реду за удају, зове се „басамак" или „први басамак", ако има други, трећи .... И момак ће казати, да има један, два или више басамака пред собом. Дјевојка за удају зове се такођер дјевојка „на полици", „на столици" или „столуша". У бањалучком котару кажу за старију дјевојку, која је већ за удају, да је „на столици" а за ону, која одмах иза ње долази, да је „на полици"[1]).

Предност старије дјевојке пред млађом изражава се такођер вањштином. Старија дјевојка има уопће љепше одијело и љепши накит од млађе. У Херцеговини је у старије дјевојке капа наколутана, а на њој свакојаког накита, н. пр. спида; подбрадњач, који се сада не носи више под брадом него иза ушију под косом, има финијих

[1]) Гимназ. Зрнић, Грђић и Стојановић.

кука; и минђуше су љепше. К тому носи дјевојка за удају пафте. Кад иде уз часни пост на причест, обуче она одијело младе: доламу и ћурдију; само капа остаје дјевојачка.

Како се дјевојка за удају разликује одијелом и накитом од млађе дјевојке, исто тако и жена од дјевојке.

У Херцеговини сакрију жене крпом сав горњи дио капе, а дјевојке само половицу; жене носе мрчине и црне ћурдије, а дјевојке бјелаче и бијеле ћурдије. У Крајини носе жене на глави бијел рубац, а дјевојке црвен рубац или фес. Жене плету косе у двије плетенице, а дјевојке само у једну; жене дијеле косе посред главе, а дјевојке не дијеле.

У тузланском окружју разликује се дјевојка од жене тиме, што има на глави фес, а жена бијелу бошчу. Осим тога је главно обиљежје дјевојке то, што има за појасом рубац, искићен свакојаким бобцима. — Опћа народна разлика између дјевојке и жене је та: 1. што дјевојка не носи прстења; 2. што жена не носи ђердана. Ако би дјевојка носила прстења, свако би мислио, да је или заручена или удата. У Цазину кажу да сунце трипут заигра, ако дјевојка метне прстен на руку. Жена носи свака макар два прстена; згодније носе их по 5—8, и то на свим прстима, осим палца.

И момци носе ријетко прстења; ожењени људи носе обично 1—2 сребрна прстена.

Народ разликује код прстења: 1. обични прстен, 2. прстен кантош, 3. витицу, 4. бурму. Прстеном зову онај прстен, који има на себи камен или што друго. Прстену је обично припојена цванцика, круна или каки други новац. — Прстен кантош има на леђима сребрен накит, налик на бадем. — Витицом зову прстен, који нема никаква камена на себи ни ичега другог. — Више витица, које имају један те исти камен на себи, зову бурмом.

Прстен и бурму обично дјевојка и момак не смију носити прије вјенчања.

Витицу носе и момак и дјевојка, а остали слабо.

Бурму носе особито средовјечне жене, а и гдјекоје младе.

Прстен кантош носи старо и младо ради заноктица. —

Како се дјевојке међу собом разликују по одијелу и накиту, исто тако и жене. Гдје има млада, средовјечна и стара жена, тамо је млада најљепше одјевена и најбогатије окићена. Младе носе све пуно прстења, каткад по два, три прстена на једном прсту[1]).

---

[1]) Љубибратић, Ризаефендић, Глушац, Тимот. Поповић, Миладиновић и Богуновић.

IV. Кратко испорeђивање овдашњих женидбених обичаја са женидбеним обичајима у старих Јевреја, Грка, Римљана и Германа.

Ако коначно укратко испоредимо овдашње женидбене обичаје са женидбеним обичајима у старих Јевреја, Грка, Римљана и Германа, онда ћемо код овијех народа наћи пуно истих или барем сличних обичаја. Да су Грци и Римљани као сусједи непосредно утјецали на овдашњи народ, то нас учи повијест; с тога је нама разумљиво, ако налазимо у овдашњег народа женидбених обичаја, који су без икакве сумње преузети од ова два народа. Али откуда толико истих обичаја у овдашњег народа и у старих Јевреја? Јесу ли се словјенски женидбени обичаји развили неовисно од јеврејских, или су ови посредно (преко другијех народа, преко црквене области и преко светога писма старога завјета) утјецали на женидбене обичаје овдашњег народа?

Ово питање намеће нам се тим више, што има народ у Босни и Херцеговини поред женидбених још много другијех правних и вјерских обичаја, који су већ вриједили у старих Јевреја[1]). Ја ћу овдје навести више јеврејских правних и вјерских обичаја, којих се при женидби и удадби и овдашњи народ мање или више држи. Ови обичаји јесу:

1. што може момак своју жену заслужити (в. 1. књ. Мојс., гл. 29.);

2. што се за запрошену дјевојку плати оцу дјевојчину и браћи јој (в. 1. књ. Мојс., гл. 34.; „нетражи цар [Саул] уздарја“ [за дјевојку], 1. књ. Самуил., гл. 18.);

3. што отац за свог сина проси (в. горњи цитат);

4. што о удадби дјевојке одлучују отац дјевојчин, њезина мајка и браћа јој[2]); ако је отац њезин умро, онда одлучује на првоме

---

[1]) 1. „Пред сиједом главом устани“ (3. књ. Мојс., гл. 19., 32.), сјећа нас на овд. штовање старијих.

2. „Ко је дошљак међу вама, нека вама буде као онај, који се је родио међу вама, и љуби га као себе самога“ — сјећа нас на овд. гостољубиви дочек.

3. „Вјештици не дај да живи“ (2. књ. Мојс., гл. 22., 18.), каменовање и спалење злочинаца (4. књ. Мојс., гл. 15., 35.; 3. књ. Мојс., гл. 20., 2. и 14.), сјећа нас на пријашње овдашње кажњивање злочинаца. Казни: „Ко украде вола, да врати пет волова“ (2. књ. Мојс., гл. 22.), приличила је у средњем вијеку босанска казна: „тат или гусар, да плати бану шест волова“ („Mon. serb.“, стр. 101.).

4. Црвен конац око руке (1. књ. Мојс., гл. 38., 28.) узима се и овдје.

5. Погребни обичаји старих Јевреја имаду пуно сличности, дапаче истовјестности са погребним обичајима овдашњег народа.

[2]) Испореди тиме херцеговачку сватовску пјесму:

Што у двору жубор стоји?
Оно бâбо шћер удаје,
Оно мајка шћер удаје,
Оно братац сек' удаје и т. д.

мјесту њезин најстарији брат као кућни старјешина (в. 1. књ. Мојс., гл. 24. и 34.)[1]);

5. што се даде загледаној дјевојци обиљежје, а испрошеној јабука (в. 1. књ. Мојс., гл. 24.);

6. да просац од понуђеног јела и пића не ће ништа да прими, док не каже зашто је дошао (в. 1. књ. Мојс., гл. 24.);

7. да се иза успјешне просидбе веселе једући и пијући (в. горњи цитат);

8. да се просци примају на конак (1. књ. Мојс., гл. 24., 54.);

9. да се испрошеници дарују хаљине и накит сребрни и златни (в. горе);

10. да дјевојку одмах одведу чим је испросе (1. књ. Мојс., гл. 24.; 1. књ. Самуил., гл. 24.);

11. да се дјевојка при удадби пита (1. књ. Мојс., гл. 24.);

12. да се млађа сестра не удаје прије старије (1. књ. Мојс., гл. 29., 26.);

13. да је старији по годинама уједно и старији по праву и власти (1. књ. Мојс., гл. 4.);

14. „А жени рече: воља ће твоја стајати под влашћу мужа твојега и он ће ти бити господар“ (1. књ. Мојс., гл. 3.) — вриједи и овдје;

15. да се госту донесе вода за прање ногу (1. књ. Мојс., гл. 18., 19. и 24.) и да испрошена пере ноге мужу своме и другима (1. књ. Самуил., гл. 24.);

16. да се испрошена клања до земље (1. књ. Самуил., гл. 24., 41.);

17. „...не обзири се натраг“ (1. књ. Мојс., гл. 19., 17.) кажу у власеничком котару младој, кад је воде из родне куће;

18. да се син не жени у туђинство (1. књ. Мојс., гл. 24.), да се вјенчање обавља у кући младожењиној, осим ако се момак жени у кућу дјевојчину[2]) (Стаде: „Gesch. Isr.“, I. св., стр. 384.);

19. да се дошљацима изнесе хљеб и вино (1. књ. Мојс., гл. 14., 18.), или хљеб и вода (5. књ. Мојс., гл. 23., 4.);

20. како су стари Јевреји испрошеници давали ропкиње у нови дом[3]), овако овдашњи мухамеданци давају младој „обикушу“;

21. прстен и рубац као залог вјере (1. књ. Мојс., гл. 38., 18.);

---

[1]) На Дабарском пољу био сам ове године присутан, кад је 24-годишњи момак Н. удавао секу своју. Просац из Љубиња није ишао најприје мајци дјевојчиној, него брату њезину.

[2]) Овдашњи народ руга се момку, који се жени у род дјевојчин. Кажу о оваквом момку, да се је „удао“, или га зову „подреп“.

[3]) „И подиже се Ревека с дјевојкама својим (1. књ. Мојс., гл. 24., 61.).

22. вјерска важност истока (1. књ. Мојс., гл. 12., 8.) у старих Јевреја и у овдашњег народа;

23. свечано и лијепо одијевање и накићење младенаца (књ. Исаије, гл. 61., 10.);

24. свечано вођење младе уз пјевање сватовских пјесама и уз музику (Стаде, op. cit.)[1]);

25. тражење знака дјевојаштва (5. књ. Мојс., гл. 22., 17.—20.). —

Женидбене обичаје старих Грка, у колико се ови даду сакупити из грчке књижевности, са грчких кипарских и сликарских производа, описао је Др. Фр. К. Херман (Hermann) у књизи „Lehrbuch der griechischen Privatalterthümer“. Ко жели да поближе испореди женидбене обичаје овдашњег народа са женидбеним обичајима старих Грка, нека узме дотичну књигу у руке. Ја ћу овдје навести само неколико очевиднијих успоредница.

Склапање женидбене свезе сматрало се је у старих Грка такођер правним послом, при којем бијаше дјевојка објект правног уговора између куће момкове и њезине, те се она у почетку никако није ни питала за своју приволу. За дјевојку платило се је испрва у стоци. Од плаћеног мира добила је испрошеница неки дио за своје рухо, које се је натраг узело, ако се је млада пустила. Истом у кашње доба добива испрошеница од своје родне куће прћију (προιξ). Овдашњи народ узео је од Грка ријеч и обичај, да кућа младина даје у кућу женикову заједно са младом и новаца, стоке или непокретнина. Но прћију давају овдје обично само по варошима, по селима ријетко. Да су стари Словјени за дјевојку само узимали, а да њој осим руха нијесу ништа давали, разабире се најбоље из тога, што за грчку ријеч *προιξ*, латинску *dos*, њемачку Mitgift немају свог израза. Још дандананас је у овдашњег народа правно увјерење: да испрошеница осим руха нема ништа више тражити од родне куће своје — тако живо, да се при удадби каткад одрекну свију нашљедних права на родну кућу чак мухамеданке, којима по шеријату припада нашљедно право на половицу онога, што браћа добивају. Деси се често, да се млада, нагоњена од свог мужа да тражи „мираз“ од родне куће, пред судом покаје и да се ту плачући одрече свију својих захтијева. Кад се браћа и сестре дијеле у очинство, онда сестрама нема посебног дијела, него браћа морају се само обвезати, да ће сестре одијевати и хранити,

---

[1]) Испореди још јеврејски закон о нашљедству (4. књ. Мојс., гл. 27.) са нашљедним правом, које је овдје у средњем вијеку вриједило у босанске и херцеговачке господе. (В. моју расправу: „Из друштвеног и државног устројства Босне и Херцеговине у средњем вијеку“. Осмо извјешће велике гимназије у Сарајеву, 1890.)

њима рухо прибавити и онда их удомити. О икаквој прћији[1]) код диобе по селима обично нема никаква говора.

Како се је у старих Грка код распуста враћало рухо и прћија, исто тако и овдје, ако је човјек крив.

Да стари Грци нијесу само просили дјевојке, него такођер отимали и крали, опће је познато. Узрок тројанском рату бијаше тај, што је Парис украо жену Менелаја; на дјевојачкој отмици основао је Хомер најдивнију јуначку пјесму.

Од свадбених обичаја у старих Грка истакао бих оне, који су се и у овдашњег народа удомили, а то су:

1. да се испрошеници даје јабука у знак љубави;

2. да невјеста обуче на свадби посебне, сватовске папуче (ὑποδήματα γυναικεῖα νυμφικά, Херм., op. cit., стр. 272., ad n. 4.);

3. вјенчање младенаца и чување вјенчаних вијенаца;

4. да се младој даје решето;

5. пјевање сватовских пјесама од дјевојака и младића на гозби, у вечер и сјутри дан у јутру пред ложницом. —

Испоређујући овдашње женидбене обичаје са римским видимо, да је и у Римљана загледана дјевојка од момка примила капару[2]) у новцу или у прстену; да је испрошеница била надарена прије свадбе и на свадби. Римски *panis farreus* одговора сватовској погачи, коју мухамедански младенци разломе па заједно поједу; римски *flammeum* црвеном дуваку мухамеданске младе, римска *pronuba* босанској куми или дјеверуши. Римска *traditio, deductio* и *acceptio novae nuptae* имаду пуно сличности с истим свадбеним чинима у овдашњег народа. Особито мухамеданска *deductio* наслања се мал да не сасвим на римску: жртва и објед *(cena)* у младиној кући; одведење младе у вечер или у ноћи; пред сватовима свирачи и људи, који носе бакље (овдје фењере); уз младу у Римљана и овдје два дјевера.

Бакља римског свата, који је ишао непосредно пред младом, бијаше с истог разлога од глоговине, с којега херцеговачки сватови задију црни трн у хаљинку.

У младожењиној кући вршило се је *accipere aqua et igni (novam nuptam)* у Римљана слично као овдје.

Lectus genialis бијаше у Римљана припремљен од пронубе, а овдје се спреми постеља од куме или дјеверуше (дјевера или чауша). Као

---

[1]) Ријеч прћија не раби се овдје само за латински *dos*, него такођер за латински *peculium* = осебина, властито.

[2]) И у Словенаца даје се ара, али оцу дјевојчину, ако куће нијесу једна другој познате. Ова ара мора се подвостручити, ако се ријеч не држи.

у Римљана[1]), моле се и овдје младенци у ложници Богу за срстан брачни живот.

Ако је истина што Херман за Грке тврди, наиме: „Hauptsächlich aber erhielt die Ehe ihre religiöse Weihe durch ein grosses Opfer, welches am Tage der Hochzeit selbst stattfand und an welches sich dann in der Regel im Hause des Brautvaters ein Festmahl anschloss, während der Vater des Bräutigams oder dieser selbst bisweilen einige Tage nach der Hochzeit seinen Verwandten und Freunden in seiner Behausung ein Mahl veranstaltete“ —, а Маркарт (Marquardt) за Римљане: „Dass also die *traditio* und auch das Opfer gewöhnlich im elterlichen Hause der Braut stattfand, kann man mit Sicherheit annehmen“ —, онда постоји у тој тачки биствена разлика између грчког и римског обичаја с једне, а босанског с друге стране, јер у овим земљама једе[2]) и жртвује се заиста такођер у кући младиној, али главна жртва и права гозба врши се у кући младожењиној. Пошто се у некојих Словенаца, који су у већој мјери попримили римских (и њемачких) обичаја, главна гозба обично врши у кући младиној, могао би човјек заиста помислити на то, да је и у Римљана у кашње доба овако било, а вјеројатно само по варошима. Обичаје старих Грка и Римљана моћи ћемо наиме понешто реконструирати помоћу обичаја онијех народа, који су се населили на њихову земљишту, те били подвргнути утјецају њихове просвјете и њиховог друштвеног живота. —

Женидбено право и сватовски обичаји старих Германа имаду такођер пуно истовјетности и сличности са женидбеним правом и сватовским обичајима народа у Босни и Херцеговини.

И у старих Германа сматрала су се дјеца припадницима цијеле куће.

У хисторијско доба је у старих Германа очинско право сасвим проведено. Дијете припада кући очиној, а не кући мајчиној. Овако и овдје. Женидбени уговор склапао се у почетку између заступника куће момкове и куће дјевојчине. Овдје је још данданас овако.

Цијена за дјевојку бијаше у старих Германа једнака њезину „wergeldu“. Овај платио се је у новцу или у стоци. Испореди тиме овдашњу ријеч „мир“ за ову цијену и начин, како се плати мир, и у чему се плати. И овдје се млада огрне кабаницом, кад је сватови поведу. „Das Einsteigen der Braut in den Schuh“ познаје православни народ у Сарајеву. Да ли су имали ови обичаји у овог народа икада исто символичко значење као у старих Германа, не могу казати.

---

[1]) Види поближе: „Das Privatleben der Römer“ von Joach. Marquardt.

[2]) У Крајини каже се: постави се „сватовска трпеза“ (τράπεζα νυμφία), у Херцеговини кажу том ручку „објед“.

Да се је женидба и овдје некад вршила *uno actu* и без икакве црквене припомоћи, за то имадемо у прије описаним свадбеним обичајима доста трагова. Највише је овдје католичка црквена област узела склапање женидбене свезе у своје руке. Ни на прошњу не може католички момак ићи без жупничке цедуље; прстеновање и вјенчање обавља се у католика само од свећеника, и то прво у његову стану, друго у цркви.

Испореди још босански ђердек са староњемачким. И овдашње женидбено имовинско право има сличности са старијим женидбеним имовним правом у источних Нијемаца[1]).

[1]) Види „Deutsches Privatrecht" von Zallinger (у рукопису).

Prilog k poznavanju gljiva Bosne i Hercegovine.

Priopćio

dr. **Gjorgje Protić**, Sarajevo.

VAREŠ I OKOLINA.

Okolina Vareša, gdje sam lanjske ferije proveo, znamenita je ne samo u geološkom i rudarstvenom, već — po mome uvjerenju — i u florističkom obziru.

Ja na osnovu moga 6-nedjeljnoga boravljenja u Varešu (od 10. jula do 20. augusta) i na osnovu mnogih izleta, koje sam u svim pravcima njegove okoline činio, mogu kazati, da flora okoline Vareša može uopće svakoga floristu zadovoljiti, a osobito kriptogamistu, jer se u njoj mogu naći mnogi interesantni, pa i rijetki zastupnici tajnocvjetaka (kriptogama).

Tako n. pr. od interesantnijih tajnocvjetaka cjevnjača *(Cryptogamae vasculares)* našao sam: *Selaginella helvetica, Asplenium septentrionale, Blechnum Spicant* i još neke druge. I od ostalih kriptogama našao sam dosta i lijepih zastupnika, naročito pak gljiva, koje ovdje priopćavam.

Bogatsvo i raznolikost flore okoline Vareša potiče poglavito od relativno velike raznolikosti u sastavu tla ove okoline.

Bacimo li jedan pogled na geološku kartu Bosne i Hercegovine, to će nam geološki sastav okoline Vareša morati u oči pasti. Ondje vidimo naime to, kako se na relativno malenom prostoru nalazi dosta raznih naslaga. U tvorevinama triasa (poglavito vapnenac) nalaze se tri uska duguljasta, potpuno zaokružena Werfen-ska sloja, — koji se od sjeverozapada prema jugoistoku protežu — sa uklopljenom sredinom od paleozojskog škriljavca pješčanika i vapnenca. Istočno od Zvijezde planine, odnosno od Vareša, nalazimo kompleks fliša, a na zapadu protežu se neogenske tvorevine slatke vode.

Kao što je poznato, ovaj prolom starijeg škriljavca sadrži najbogatije majdane željezne rudače i to poglavito crvene željezne rudače, haematita. Čitavi bregovi, odozgo do dolje, sastoje kroz i kroz od crvene željezne rudače, tako da se ona i danas na najviše mjesta odozdo vadi.

Koliko sam se sam uvjeriti mogao, bogatstvo okoline Vareša u željeznim rudačama toliko je, da će ono ne samo Bosnu i Hercegovinu, već i druge susjedne zemlje, moći dugo vremena željezom snabdjevati. Izvoz željezne rudače već je i sada otpočeo, a nadati se, da će on, iz godine u godinu, sve veći bivati.

Oko Duboštice nalazi se kromove rudače, no u maloj količini, tako da se njeno vagjenje ne isplaćuje.

Pošto sam uopće sebi za zadaću stavio ispitivanje kriptogamne flore ove zemlje — koja je do danas veoma slabo ispitana, tako da je još posve neznatan dio kriptogama Bosne i Hercegovine poznat, — to sam i ovdje obratio poglavitu svoju pažnju na posmatranje i proučavanje kriptogamnih biljaka. Duže bavljenje u ovoj okolini omogućilo mi je da koliko toliko podrobnije ispitam floru njenu, razumije se koliko je to moguće za vrijeme od šest nedjelja. Za temeljito izučavanje njene lijepe flore potrebno je mnogo više vremena, i to razumije se u razno doba godine.

Lijepa crnogorica, poglavito jelove šume Zvijezde planine, koja se na 1349 *m* uzdiže, kao i crnogorica idući prema Duboštici, sa njenim lijepim kriptogamama ostaće mi u vječitoj uspomeni. Ova krasna i veoma interesantna okolina zanimaće me — ako Bog dâ — još više godina.

Moji izleti dopirali su:

Na sjever do Duboštice, na jug do Dabravine, na istok do Očevlja, a na zapad do Sutjeske; dakle u jednom okrugu od 45 kilometara u premjeru.

U tom okrugu, krstareći na sve strane, našao sam da je flora uopće, a osobito kriptogama flora vrlo lijepo zastupljena. Nagjoh tamo paprati, mahovina, lišaja i gljiva. kao rijetko gdje. Gusti šumski hlad a i tlo osobito im godi.

Ovom prilikom priopćavam samo jedan dio od rezultata moga ispitivanja u ovoj okolini, floru gljiva, od kojih sam opet, ovoga puta, samo štapčare, *Basidiomycetes,* i sluznjače, *Myxomycetes,* mogao u obzir uzeti. Od puhara, *Gastromycetes*, našao sam samo jednu jeditu vrstu.

Pri odregjivanju služio sam se poglavito ovim djelima:

1. Rabenhorst: „Kryptogamenflora von Deutschland, Oesterreich und der Schweiz". Drugo izdanje. I. sv.: „Pilze" od dra G. Wintera.
2. Leunis: „Synopsis der Pflanzenkunde", III. dio: „Kryptogamen".
3. J. Costantin et Dufour: „Nouvelle Flore des Champignons". Drugo izdanje.
4. Hahn: „Der Pilzsammler". Drugo izdanje. 1890.

Druga veća djela za odregjivanje gljiva, kao što su n. pr.: Saccardo: „Sylloge Fungorum"; Fries: „Systema Mycologicum" i druga, na žalost nijesu mi bila pristupačna.

Od navedenih djela rukovodilo me je pri odregjivanju poglavito prvo djelo, kao jedno od najboljih. Uz njega oslanjao sam se na valjane slike Hahnova „Pilzsammler“-a.

Preparate ovoga puta nijesam pravio, pošto za to niti sam spreman bio, niti sam vremena imao, jer sam se poglavito bavio sa skupljanjem i odregjivanjem resina (alga) i mahovina.

One vrste, koje prije mene nijesu nagjene, te se po tome imaju smatrati kao nove vrste za ovu zemlju, označene su zvijezdicom (*).

I. Myxomycetes.

1. *Lycogala epidendron* Fr. Na starim natruhlim stablima na Zvijezdi; u šumi ispred Pobrina hana; u šumi u neposrednoj blizini kod Duboštice i u šumi kod Pajtova hana.

2. *Aethalium septicum* Fr. Na starom i natruhlom drveću dosta često u svoj okolini, a naročito uz šumski put na Zvijezdi i oko Očevlja.

*3. *Spumaria alba* Pers. Na hladovitim mjestima kraj šuma, po travi i lišću. Zvijezda, Duboštica; na poljanama oko Mijakovića i na travnjacima više Vareša.

*4. *Didymium farinaceum* Fr. Na lišću i mahovini u šumi više željezničke stanice u Varešu; u šumi kod Pajtova hana.

5. *Trichia chrysosperma* DC. Na truhlom drveću u šumama oko Vareša, Duboštice i u šumi idući prema Bobovcu.

*6. *Trichia pyriformis* Hoffm. Na istim mjestima sa pregjašnjom, no mnogo rjegje.

*7. *Hemitrichia clavata* Rostaf. Na truhlom drveću u šumi na Zvijezdi i u šumi oko Očevlja; rijetko.

*8. *Stemonitis fusca* Roth. Na truhlom drveću u šumi oko Mijakovića, Duboštice i u šumi više Vareša; često.

*9. *Cribraria vulgaris* Schrad. Na istim mjestima, a osim toga još i u šumi kod Dabravine, no rijetko.

II. Basidiomycetes.

Red: *Tremellineae.*

*10. *Calocera stricta* Fries.

form. *β) epiphylla*, Winter, Pilze I., str. 280. Megju opalim četinjama u šumi više željezničke stanice u Varešu; na Zvijezdi rijetko.

11. *Calocera viscosa* Pers., Winter o. mj. str. 281., Hahn, Der Pilzsammler, sl. 145. Na truhlom drveću četinjača sa pregjašnjom na istim mjestima, a osim toga još i u šumi oko Duboštice i Pržića.

12. *Dacromyces deliquescens* Bulliard, Winter o. mj. str. 277. Na truhlom drveću četinjača u šumi na Zvijezdi i oko Duboštice.

Red: ***Hymenomycetes.***

Familija: **Clavariei.**

*13. *Clavaria Ligula* Schaeff., Winter o. mj. str. 306., Hahn o. mj. sl. 144. U gomilama na Zvijezdi rijetko. U šumi pred Dubošticom u gomilama ali i pojedince, takogjer rijetko. Juli.

*14. *Clavaria pistillaris* L., Winter o. mj. str. 306., Hahn o. mj. sl. 143. Samo udva maha, u šumi oko Duboštice i na travnjacima prema Mijakovićima.

*15. *Clavaria stricta* Pers., Winter o. mj. str. 310., Hahn o. mj. sl. 142. Na vlažnim mjestima u šumi iznad željezničke stanice u Varešu; na Zvijezdi i u šumi oko Duboštice.

*16. *Clavaria formosa* Pers., Winter o. mj. str. 312., Hahn o. mj. sl. 139. U šumi više Vareša, u šumi kod Pobrina hana; oko Mijakovića i oko Duboštice dosta često. August.

*17. *Clavaria cinerea* Bull., Winter o. mj. str. 315., Hahn o. mj. sl. 140. Sa pregjašnjom na istim mjestima, takogjer dosta često.

*18. *Clavaria Botrytis* Pers., Winter o. mj. str. 316., Hahn o. mj. sl. 137. Rasijana po šumama u neposrednoj blizini Vareša; u šumi kod Pajtova hana, Očevlja i oko Duboštice.

*19. *Clavaria flava* Schaeff., Winter o. mj. str. 317., Hahn o. mj. sl. 138. U šumi iznad željezničke stanice u Varešu; na Oržićima. U šumi oko Mijakovića, idući prema Bobovcu; oko Pajtova hana i Dabravine.

Familija: **Telephorei.**

*20. *Corticium comedens* Pers., Winter o. mj. str. 331. Na suhom granju od lijeske više željezničke stanice u Varešu i kod Dabravine.

21. *Stereum hirsutum* Willd., Winter o. mj. str. 345. Na jednom starom, natruhlom hrastovom stablu u šumi iznad pravoslavnog groblja u Varešu. Na bukovim i grabovim stablima kod Pajtova hana.

22. *Stereum rugosum* Pers., Winter o. mj. str. 342. Na istim mjestima sa pregjašnjom, a osim toga još i u šumi prema Bobovcu.

*23. *Cratarellus cornucopoides* L., Winter o. mj. str. 353., Hahn o. mj. sl. 353. U šumi oko Očevlja i Duboštice; u šumi oko Mijakovića, u gomilama.

Familija: **Hydnei.**

24. *Irpex fuscoviolaceus* Schrad., Winter o. mj. str. 366. U šumi iznad željezničke stanice u Varešu; u šumi oko Pržića, na Zvijezdi i oko Duboštice. August.

25. *Hydnum Hollii* Kunze et Schw., Winter o. mj. str. 371. Na truhlim jelama i omorikama na Zvijezdi i oko Duboštice. U šumi iza Potoka, oko Mijakovića.

*26. *Hydnum cyathiforme* Schaeff., Winter o. mj. str. 377., Hahn o. mj. sl. 134. Na Zvijezdi; u šumi prema Duboštici i oko Mijakovića; rijetko. August.

*27. *Hydnum scrobiculatum* Fries., Winter o. mj. str. 379. Rijetko u šumi oko Duboštice.

*28. *Hydnum repandum* L., Winter o. mj. str. 382., Hahn o. mj. sl. 132. U šumi više Vareša i oko Pržića; u šumi oko Pajtova hana i Dabravine. August.

*29. *Hydnum subsquamosum* Batsch., Winter o. mj. str. 384. Na istim mjestima kao i pregjašnja, no rijetko.

*30. *Hydnum imbricatum* L., Winter o. mj. str. 384., Hahn o. mj. sl. 131. U šumi oko Pržića i Pobrina hana; u šumi prema Duboštici.

Familija: **Polyporei.**

*31. *Daedalea unicolor* Bull., Winter o. mj. str. 398. Na jednom starom grabu više željezničke stanice u Varešu; na raznom drveću u šumi kod Pajtova hana i Dabravine.

32. *Daedalea quercina* L., Winter o. mj. str. 399. Na istim mjestima sa pregjašnjom, a osim toga još i u šumi oko Očevlja, samo na hrastovima.

33. *Trametes gibbosa* Pers., Winter o. mj. str. 403. Na bukvama oko Očevlja; rijetko. Juli.

*34. *Polyporus abietinus* Dicks., Winter o. mj. str. 415. Na starim jelama i omorikama na Zvijezdi i u šumi ispred Duboštice.

35. *Polyporus pinicola* Schwartz, Winter o. mj. str. 422. Na stablima crnogorice često u šumi iznad željezničke stanice u Varešu, oko Pržića, na Zvijezdi i u šumi prema Duboštici.

36. *Polyporus fomentarius* L., Winter o. mj. str. 424. Često na bukvama više Vareša i u šumi oko Očevlja, a i na drugim mjestima cijele okoline.

*37. *Polyporus confluens* Alb. et Schw., Winter o. mj. str. 440., Hahn o. mj. sl. 124. Na vlažnim mjestima po šumama na zemlji i na truhlim stablima od omorike i jele na Zvijezdi i Duboštici; rijetko.

*38. *Polyporus lucidus* Leyss., Winter o. mj. str. 442. Na dnu stabala raznoga staroga drveća u šumi izmegju Kralupa i Vareša, a i na drugim mjestima.

39. *Polyporus varius* Pers., Winter o. mj. str. 443., Hahn o. mj. sl. 123. Na starim bukvama i grabu, u šumi više željezničke stanice u Varešu; u šumi oko Pajtova hana i više Dabravine; većinom pojedince.

40. *Polyporus squamosus* Huds., Winter o. mj. str. 445. Na natruhlim stablima, pojedince ili po više zajedno, u šumi oko Pajtova hana, Dabravine i u šumi prema Bobovcu.

*41. *Polyporus perennis* L., Winter o. mj. str. 446., Hahn o. mj. sl. 122. U šumi oko Pržića, iznad željezničke stanice u Varešu; u šumi oko Pobrina hana i prema Pogarima.

*42. *Polyporus ovinus* Schaeff., Winter o. mj. str. 452., Hahn o. mj. sl. 121. U grupama po šumama na Zvijezdi, oko Duboštice i Mijakovića; rijetko. August.

*43. *Polyporus giganteus* Pers., Hahn o. mj. str. 126. Na dnu starih bukavâ rijetko, u šumi izmegju Kralupa i Vareša.

*44. *Boletus luridus* Schaeff., Winter o. mj. str. 465., Hahn o. mj. sl. 107. U šumi na Zvijezdi, oko Očevlja, Mijakovića, Pobrina hana i oko Pogara.

45. *Boletus satanas* Lenz., Hahn o. mj. sl. 108. Samo sam je dva puta našao u šumi ispred Pajtova hana.

*46. *Boletus edulis* Bull., Winter o. mj. str. 467., Hahn o. mj. sl. 109. Rasijana po okolini Vareša; oko Pajtova hana i Dabravine, no nije česta.

*47. *Boletus subtomentosus* L., Winter o. mj. str. 471., Hahn o. mj. sl. 111. U šumi izmegju Kralupa i Vareša; u šumi iznad željezničke stanice u Varešu; oko Pajtova hana i u šumi više Dabravine; dosta često.

*48. *Boletus bovinus* L., Winter o. mj. str. 474., Hahn o. mj. sl. 115. Po šumama na Zvijezdi i oko Duboštice; rijetko.

Familija: **Agaricineae.**

*49. *Marasmius porreus* Hoffm., Winter o. mj. str. 514. Megju truhlim lišćem kod Pajtova hana, Dabravine i Očevlja.

*50. *Marasmius Rotula* Scopoli, Winter o. mj. str. 505., Hahn o. mj. sl. 60. Na opalom i truhlom lišću, na granju i drveću; po svoj okolini dosta često.

*51. *Marasmius oreades* Bolt., Winter o. mj. str. 512., Hahn o. mj. sl. 62. Na čistinama, po travnjacima i pašnjacima oko Vareša, Pobrina hana, Mijakovića, a i na drugim mjestima.

*52. *Cantharellus tubaeformis* Bull., Winter o. mj. str. 522., Hahn o. mj. sl. 100. U šumi na Zvijezdi i iznad Pobrina hana; rijetko.

*53. *Cantharellus cibarius* Fries., Winter o. mj. str. 523., Hahn o. mj. sl. 102. Dosta često po svoj okolini, naročito u šumama crnogorice, kao na Zvijezdi, u šumi oko Pogara i Duboštice a i na drugim mjestima, većinom u čoporu.

*54. *Russula alutacea* Pers., Winter o. mj. str. 526., Hahn o. mj. sl. 26. U šumi iznad Vareša, na Zvijezdi; u šumi oko Duboštice, Mijakovića i Pajtova hana rasijana, ne baš rijetka.

*55. *Russula fragilis* Pers., Winter o. mj. str. 529., Hahn o. mj. sl. 28. Dosta često većinom pojedince, rjegje u grupama u šumi iznad željezničke stanice u Varešu, oko Pržića, i u šumi prema Duboštici.

*56. *Russula emetica* Fries., Winter o. mj. str. 530., Hahn o. mj. sl. 29. U šumi oko Mijakovića, više Pobrina hana i oko Borovice; rijetko. Juli.

*57. *Russula foetens* Pers., Winter o. mj. str. 531., Hahn o. mj. sl. 27. U hladovitoj šumi na Zvijezdi, prema Očevlju i u šumi izmegju Kralupa i Vareša, prema Potocima; dosta često.

*58. *Russula rubra* DC., Winter o. mj. str. 534., Hahn o. mj. sl. 30. U šumi izmegju Kralupa i Vareša; oko Pajtova hana i Dabravine; rijetko. August.

*59. *Russula cyanoxantha* Schaeff., Winter o. mj. str. 532. U šumi iznad željezničke stanice u Varešu i kod Pajtova hana; rijetko. Juli.

*60. *Lactarius subdulcis* Bull., Winter o. mj. str. 541., Hahn o. mj. sl. 12. U šumi iznad željezničke stanice u Varešu; u šumi iznad bolnice, na Zvijezdi i oko Pajtova hana.

*61. *Lactarius volemus* Fries., Winter o. mj. str. 543., Hahn o. mj. sl. 14. Na istim mjestima, a osim toga još i u šumi iznad Pobrina hana, prema Duboštici; rijetko. August.

*62. *Lactarius deliciosus* L., Winter o. mj. str. 548., Hahn o. mj. sl. 16. U šumi više željezničke stanice u Varešu; više bolnice, oko Pobrina hana i u šumi prema Duboščici. Juli.

63. *Lactarius vellereus* Fries., Winter o. mj. str. 548., Hahn o. mj. sl. 17. Po šumama i šiprazima oko Vareša, dosta često; osim toga još i u šumama oko Pajtova hana, Dabravine i u šumi oko Bobovca. August.

*64. *Lactarius piperatus* Scop., Winter o. mj. str. 548., Hahn o. mj. sl. 18. Na istim mjestima sa pregjašnjom i još češće od nje. Juli. August.

*65. *Lactarius torminosus* Schaeff., Winter o. mj. str. 556., Hahn o. mj. sl. 23. U šumi više bolnice u Varešu; u šumi oko Pajtova hana i Dabravine, no ne često.

66. *Lactarius scrobiculatus* Scop., Winter o. mj. str. 556., Hahn o. mj. sl. 24. U šumi više željezničke stanice u Varešu; osobito na vlažnim mjestima; na Zvijezdi, prema Očevlju i u šumi više Potoka. August.

*67. *Cortinarius brunneus* Pers., Winter o. mj. str. 587. Na vlažnim mjestima u šumi na Zvijezdi prema Očevlju i u šumi na lijevoj strani od Potoka. Juli, august.

*68. *Gomphidius glutinosus* Schaeff., Winter o. mj. str. 575., Hahn o. mj. sl. 87. Na vlažnim mjestima u šumi na Zvijezdi i oko Mijakovića; u šumi prema Borovici, ne baš često. August.

*69. *Agaricus fascicularis* Huds. (*Hypholoma fasciculare* Huds.), Winter o. mj. str. 651., Hahn o. mj. sl. 94. Na starim stablima raznoga drveća u šumi na Zvijezdi prema Očevlju.

*70. *Agaricus campestris* L., Winter o. mj. str. 658., Hahn o. mj. sl. 89. Po livadama uz put prema Duboštici; na livadi više talionice u Varešu, a i na drugim mjestima ne baš rijetko. Juli, august.

*71. *Agaricus pratensis* Schaeff., Winter o. mj. str. 659. Na livadama oko Vareša, Pobrina hana, prema Duboštici i oko Dabravine. Juli, august.

72. *Agaricus (Psalliota) arvensis* Schaeff., Winter o. mj. str. 659., Hahn o. mj. sl. 93. Na istim mjestima sa pregjašnjom, a osim toga još i oko Mijakovića; dosta često. Juli.

73. *Agaricus (Pholiota) mutabilis* Schaeff., Winter o. mj. str. 698., Hahn o. mj. sl. 77. Pri osnovi starih bukava u šumi oko Očevlja i Dabravine. Juli, august.

*74. *Agaricus (Omphalia) fibula* Bull., Winter o. mj. str. 741., Hahn o. mj. sl. 59. Na vlažnim mjestima, megju mahovinom i travom po svoj okolini česta.

*75. *Agaricus (Mycena) galopus* Pers., Winter o. mj. str. 753., Hahn o. mj. sl. 57. Na vlažnim mjestima megju mahovinom česta po svoj okolini. Juli, august.

*76. *Agaricus tener (Galera tenera)* Schaeff., Winter o. mj. str. 668., Hahn o. mj. sl. 86. Po travnjacima u okolini Vareša, Pajtova hana i Dabravine. Na panjevima u šumi oko Mijakovića i Duboštice. Juli, august.

*77. *Agaricus melleus* Flora dan. (*Armillaria mellea* Fl. D.), Winter o. mj. str. 831., Hahn o. mj. sl. 10. Na jednom truhlom panju više željezničke stanice u Varešu. August.

*78. *Agaricus procerus (Lepiota procera)* Scop., Winter o. mj. str. 842., Hahn o. mj. sl. 7. Po šumskim čistinama oko Vareša; na Zvijezdi. U šumi oko Duboštice, Pajtova hana i Dabravine. Juli, august.

*79. *Agaricus vaginatus (Amanita vaginata)* Bull., Winter o. mj. str. 842., Hahn o. mj. sl. 5. Po šumama i šiprazima, a i uz vrtove oko Kralupa i Vareša. Juli, august.

III. Gastromycetes.

80. *Lycoperdon gemmatum* Schaeff., Hahn o. mj. sl. 149. U šumi iznad Pobrina hana; u šumi pred Duboštícom, a i na drugim mjestima. August.

*

Od 80 vrsta, koje sam našao u okolini Vareša, imaju se za floru Bosne i Hercegovine 59 vrsta kao nove smatrati.

Da je ovo samo jedan maleni dio od cjelokupne flore gljiva ove okoline, razumije se po sebi. Ja sam i od navedena tri razreda *(Myxomycetes, Hymenomycetes* i *Gastromycetes)*, a poglavito iz drugoga razreda, mnogo više zastupnika našao, nego što sam u nabrajanju naveo; ali u nedostatku nužnih djela (osobito atlasa), a i vremena, ostavio sam ih za buduće, u nadi, da ću i ova ispitivanja, u svezi sa ispitivanjem ostale flore tajnocvjetaka (kriptogama) Bosne i Hercegovine, skoro sa boljim sredstvima moći nastaviti.

Опис неких босанских новаца.

(Принос босанској нумизматици.)

Пише

Вјекослав Целестин.

О босанским новцима писао је Симо Љубић у својој књизи „Опис југосл. новаца“ и кашње др. Ћиро Трухелка у „Гласнику зем. музеја“, св. VI., год. 1894., стр. 390. и д. Госп. др. Ћиро Трухелка примјећује на стр. 390., да се најстаријим обликом босанскога новца има сматрати онај, гдје је бан приказан сједећи (Љубић, таб. XVI., 8.—11.), а уз овај би онда ваљало надонизати оне типе, гдје је бан приказан стојећи, па у једној руци држи голи мач, а у другој жезло, које се свршује крстићем (Љубић, таб. XVI., 1.—3. и 5.—8.). Овај пошљедњи тип имаду и први новци Стјепана Твртка I. као бана, што би значило на једноставни прелаз. — Тиме се др. Ћиро Трухелка одаљио од С. Љубића, а на стр. 394., држећи се овога начела, поређује новце, коване до год. 1353. овим редом: да је најприје наличје чисто дубровачко (св. Блаж стојећи), за тим Христ стојећи, напокон Христ сједећи; лице остаје свуда исто (бан сједећи, на кољенима му мач). Не одлучује се пако, који би новци припадали Стјепану I. Котроману, а који његовом сину Стјепану II., осим ако се имаде одавле разумијевати, да ове потоње с баном сједећим госп. Трухелка држи за новце Стјепана I.

Ако посматрамо једне и друге новце са истодобним српским и дубровачким новцима, то се чини, да би у неку руку могло бити тако, а не како С. Љубић узимље. На новцу Стјепана II. долази на једној страни св. Блаж управо стојећи, десницом дијели благослов, а у љевици држи бискупски штап (на вањску страну завинут). Код дубровачких пако новаца с истим обликом св. Блажа разабире се, да је бискупски штап унутар завинут, што може бити тек варијанта печата; дочим је на другом облику бискупски штап на вањску страну завинут (као и на новцу босанскога бана), а осим

тога препечаћени су ови новци на страни св. Блажа ситним грбом града Дубровника са три торња, а на другој страни главом св. Блажа. Кашњи новци исте врсте немају више посебнога препечаћивања. Из тога се види, да једно лице дубровачких и босанских новаца имаде тек незнатне разлике, које још нијесу довољно протумачене, као што је и то несигурно, да је ово препечаћивање дубровачких новаца једино ознака обновљене емисије, или је имало још који други разлог. Ако је овај тип узет од дубровачких новаца, то се је могло догодити тек иза год. 1327., када су Дубровчани дозволом млетачке владе добили право ковати сребрне новце (види С. Љубић о дубровачкој ковници у „Раду југосл. академије у Загребу", књига XVI., стр. 201.); а узевши к тому, да ово није најстарији тип дубровачких новаца, то ћемо се још даље од год. 1327. одмакнути, по чему не можемо дакле за овај тип закључити, да припада Стјепану I. (1290. до 1313.), већ његовом сину Стјепану II. (1322.—1354.). Напокон није ни то доста протумачено, како долази на босански новац тип дубровачки па било и за Стјепана II., а по готово не за Стјепана I.

На другој страни истога новца (Стјепана II. по С. Љубићу) имадемо приказан банов лик, како сједи држећи обје руке на мачу, који му на крилу лежи. Овај се мотив налази на византинским новцима. По Љубићу (таб. III., 7.) на једном неизвјесном бугарском новцу, а код српских владара на новцу Стјепана Драгутина Сријемскога, Уроша II., Владислава II., Уроша III. (у годинама 1272.—1331.) имаде краљ још и жезло у десници, а на новцу Стјепана Душана цара (1346.—1355.) долази цар дапаче без жезла (Љубић, таб. VII., 16.—18.), управо онако као и на босанском новцу.

Према тому би се чинило, да се ови босански новци у другу руку више прислањају на новце Стјепана Душана цара, него ли на новце његових споменутих предшасника.

Додајмо овамо још два комада, којима на једној страни долази Спаситељ, сједећи en face на пријестолу с бисерном осјенком око главе, десницом дијели благослов, а љевицом држи књигу (облик византински, који је прешао к Бугарима, Србима, Млецима); а на другој страни истога калупа сједи краљ и држи мач на крилу, тежина 1·40 и 1·25 *gr*, модул 4·5 и 4·2, те сравнимо исте новце с новцима Стјепана Душана цара, код Љубића, таб. VII., бр. 16., особито бр. 17. са ознаком R—V (код нас бр. 7.) и бр. 18., — то видимо, да се ни ови по облику ни у чему не разликују.

Из овога се може закључити: 1. да је дубровачки калуп с ликом св. Блажа из Дубровника могао добити само Стјепан II., а не Стјепан I.;

2. да се тип са сједећим баном више приближује типовима новца Стјепана Душана цара, него ли типовима његових споменутих предшасника, чему долази у прилог особито споменути наш бр. 7.; 3. из чега обојега слиједи, да то не може бити новац Стјепана I., већ само Стјепана II., којему га и С. Љубић приписује, који је истодобно владао са Стјепаном Душаном царем.

Тому се не би противио ни његов вањски одношај спрам ове двије, дубровачке и српске државе, јер је Стјепан II. живио у добром одношају са Стјепаном Душаном, те с њим сложно радио, када је ударио на хумскога кнеза Браниводја. Он помири Дубровчане са српским краљем, а кад су се Дубровчани и бан завадили, измири их опет Стјепан Душан, док се Дубровчани нијесу са обадва завадили. Год. 1350. посвади се бан и са Србима ради хумске земље. Бан се и са Млечанина добро пазио.

Други тип новца, што га С. Љубић даје Стјепану I. Котроману, а др. Трухелка запоставља горе описаном, имаде на једној страни обични лик Спаситеља, гдје сједи на пријестолу с бисерном осјенком око главе те десницом благосива, а у љевици држи књигу, обичан је код новаца византинских, бугарских, српских, млетачких и босанских. На другу страну долази му владар стојећи en face, гологлав, у десници држи усправно голи мач, а у љевици жезло, које се свршује крстићем.

Овај сам облик нашао код новаца византинских владара Исаација I., Исаација II.; хрватско-угарских владара Андрије II. и с неком малом разликом Беле IV.; босанских, по С. Љубићу, Стјепана I. Котромана, Стјепана Твртка I. бана и српског деспота Стјепана Лазаревића (1389.—1427.) с истим аверсом (Исус на пријестолу).

Споменућемо још новац Стјепана Твртка I. босанскога бана с истим обликом у реверсу, попријечне тежине 1·60 *gr*, која је на нашем комаду само 1·43 *gr* и модул 5.

Кому да тај новац припишемо: Стјепану I. Котроману, како то С. Љубић чини, или Стјепану II. Котроману, како то др. Трухелка чини, или можда и самом Стјепану Твртку као бану?

Ако их припишемо Стјепану I. Котроману, онда нам се по времену предалеко одмичу од облика новаца Стјепана Твртка бана, чијем су новцу и по облику и по тежини врло близу. Што Љубић вели, да на једним новцима (Стјепана I.) види стара човјека, а на другим (Стјепана II.) млада, о тој се разлици по његовим сликама нијесам могао увјерити. Осим тога је овај облик могао бити кован и под крај владања Стјепана II., када је већ остарио, и то онда, кад је био у завади

и са Дубровчанима и са Стјепаном Душаном. Једно нам је ипак нејасно: да међу новцима истог облика, тежине и модула имаде велика разлика у радњи. Једни су наиме комади израђени врло сурово и просто, а други врло лијепо и јасно. Ово ће се моћи разјаснити, кад се тачно сравни много више комада. Нијесу ли оне прве израдили невјешти почетници, а ове друге вјешти; јесу ли код куће рађени или у туђини (Дубровнику), или би ови лијепи и јасни падали у прве дане бановања Стјепана Твртка I., док није на свој новац ставио потпуно своје име?

Исто тако настаје питање, који новци припадају Стјепану I. Котроману, или, је ли је он уопће ковао новце? Ми држимо, да он није ковао новаца. Понешто нас на то наводи и сам Љубић, који сам признаје нападну једнакост једних и других новаца и не пресјеца тачно границе између Стјепана I. и II. Ни његови вањски односаји не би били у прилог мнијењу, да је Стјепан I. уопће ковао новац, а и Стјепан II. био је у почетку под скрбништвом.

Други мотиви, који се још налазе на босанским новцима, као шљем са грбом и круном, сама круна на новцу краља Стјепана Твртка I., Стјепана Томаша, Стјепана Томашевића, краљ са жезлом и јабуком Стјепана Остоје, са самим грбом Николе Ујлака Илочкога (на једној страни св. Марија с дјететом на руци), грб а изнад њега рука с голим мачем — мотиви су сувремених хрватско-угарских владара од Карла Роберта све даље, с којима су босански краљеви били у живом непрестаном опћењу, било пријатељском, било непријатељском.

О тачнијем опредјељивању најстаријих босанских новаца, како се већ из овога малога приноса даде разабрати, остаје још доста отворених питања, које ће нумизматичари имати да ријеше, а то ће тек онда бити могуће, када се прије стално ријеше нека питања, која се односе особито на дубровачку и српску нумизматику, од које без сумње зависи и најстарија босанска.

Списак босанских новаца[1]).

Број	Лице	Залпчје	Ковитежина у граму	Модул	Како је сачуван
	Новци првих банова до 1353.				
1	Бан сједи, упирући обје руке на мач, који му лежи на крилу. Балчак му је у десници. Натпис наоколо: TΘPTAΩ BTAΩS	Св. Блаж усправ стојећи, десницом благосива, у љевици држи бискупску палицу. Натпис истрошен.	C. 1·17	4	пробушен
	(Нема у др. Трухелке.)				
2	Као горе. ST PTA Ω · BTAΩ	SBLTAV TAGVSII	C. 1·21	4	
	(Сличан др. Трухелка бр. 2.)				
3	Као горе. · STЄPTA Ω · BAΩ	SBLTASI VSRTACS	C. 1·09	4	
	(Нема у др. Трухелке.)				
4	Као горе. Натпис истрошен.	SBLA SRTAGVSI	C. 1·08	4	пробушен
	(Др. Трухелка бр. 1.)?				
5	Као горе. TЄPAΓ BTAΩSI	SBLTASI VSRAVSII	C. 1·07	4	окрњен
	(Др. Трухелка нема.)				
6	Као горе. STGI TAΩ · ✱ BAΩ	Христ сједи на пријестолу. IC — [XC]	C. 1·25	4·2	
	(Љубић 205., III. врста. Др. Трухелка нема.)				

1) У дјелу С. Љубића „Опис југославенских новаца“, Загреб, 1875., ових новаца (1.—5.) уопће нема.

Др. Ћиро Трухелка у „Гласнику зем. музеја“, св. VI, год 1894., стр. 394. и даље.

У градски осјечки музеј дошли су ови новци већином трудом и жртвом госп. Ц. Ф. Нубера.

7					
	Као горе. STЄRA ЯBAЯ · *В* двотисак.	Као бр. 6. IC̄ XC̄ R V R X	C. 1·40	4·5	
	(Љубић III., бр. 7. Др. Трухелка нема.)				

II. врст.

8					
	Бан усправљен, у десници држи голи мач, у љевици жезло с крстом; два дуга лука, са сваке стране птица, гледа у средину. Натпис истрошен.	Христ сједи на пријестолу, лијево знак ○1, десно птица, гледа на поље.	C. 1·75	5	окрњен и пробушен
	(Љубић, стр. 204., врста I. Др. Трухелка нема.)				
9					
	Као горе, само нема птица. BSTЄI Ѫ ▪ Λ ··	Као горе, без осталих знакова. C̄I	C. 1·70	4·5	
	(Љубић нема, др. Трухелка нема.)				
10					
	Као горе бр. 8. STЄ[P]AN BANVS	Као горе. IC XC ○7, птица л. окренута.	C. 1·80	5·25	окрњен
	(Љубић, стр. 200., бр. 1., таб. XVI., 1. Др. Трухелка нема.)				

11					
	Као горе, лијево птица, гледа у средину, десно птица, гледа у средину, изнад ње звијезда.	Као горе, лијево и десно по три пикње до рамена, лијево и десно крстић, у пољу четири пута по три ситне тачке, са сваке стране птица, које гледају у средину, лијева птица има двотисак.			
	ꟹSTAЄГ... ⁕ · STAЄIΛN ⁕	IC̄ XC̄	C. 1 98	4·5	врло добро сачуван
	(Нема ни Љубић ни др. Трухелка.)				

Твртко I. као бан, 1354.—1376.

	Бан усправљен, у десници држи голи мач, у љевици жезло са крстом.	Христ усправљен у мандорли, десницом благосива, у љевици држи књигу на прсима.			
1	TVЄRTCO BANI BOSNЄ	I̅★ X̅★	C. 1·43	5	
	(Љубић, стр. 208., бр. 5. Др. Трухелка нема.)				

Твртко I. као краљ, 1376.—1391.

	Кацига с визиром, окруњена криновом круном, која је горе окићена цвијетом од хмеља. Низ кацигу спушта се плашт грба над срцолик штит под њим. На штиту круна више писмена T.	Св. Гргур, с двоструком осјенком око главе, десно у пољу крин. На прсима двотисак, с лијева равни лук.			
1	R T · DNS · TVARTCO · ⁞X · BOS Двотисак грба и слово D.	⁞GORIU · SNABABЄNVS	C. 2·17	6 5	оштећен
	(Љубић, стр. 270., бр. 3. Др. Трухелка бр. 7.)				
	Као горе. Изнад круне двије тачке.	Св. Гргур као горе.			
2	R T DNS · TVARTCO · REXBOSNЄ	· SGREGORIVS · NABABЄNUS	C. 1·94	6·25	пробушен
	(Љубић, стр. 210., бр 4. сличан. Др. Трухелка бр. 5. сличан)				

3

	Аверс	Реверс			
	Као горе. Изнад круне двије звијезде. Унутарњи круг раван. R T DNS · TVAR REXB ⁝⁝⁝	Св. Гргур као горе. Око свеца као и око натписа круг раван. ⁝⁝⁝ GORIVSNAZAIENVS	С. 1·67	5·5	двапут пробушен
	(Љубић, стр. 210., бр. 9.—11. сличан. Др. Трухелка бр. 9. сличан.)				
4	Као горе. Изнад круне десно тачка. R T · DNSTVARTCO · REX BOSNE Двотисак у ријечи *Tvartco* и лијева страна круне.	Св. Гргур као горе. SGREGORIVSNAZAIENVS	С. 2·84	6·5	
	(Љубић, стр. 211., бр. 29. Др. Трухелка нема.)				
5	Као горе. На круни четири тачке. DNITRE GBOSNE	Св. Гргур с једном бисерном осјенком око главе. S · GRCEGORI NAZARE Слова *cegori* двотисак.	С. 1·12	4·5 *полугрош*	
	(Љубић, стр. 211., бр. 10. Др. Трухелка бр. 12.)				

Стјепан Томаш, 1443.—1461.

1

Кацига с визиром, окруњена криновом круном, која је горе окићена цвијетом од хмеља. Низ кацигу спушта се плашт грба над срцолик штит, с обје стране свршује у два трака натраг превинута, који свршују цвијетом. На штиту круна и монограм, састављен од слова T и S. ✱ DGSTOMAREXBOSNE	Св. Гргур међу два лука од тачака. SA GR	С. 1·20	4	
(Љубић, стр. 224., II., бр. 1. сличан. Др. Трухелка 398., 4.)				

	Лице	Наличје			
2	Као горе бр. 1. T Θ DNSTOMAS · · RE+BOSNE Ријеч *Bosne* двотисак.	Св. Гргур, десно у пољу TΘ. Натпис: · S · GREGORIUSNAZAZENUS	C. 1·75	6	

(Љубић, стр. 225., V., 1. Др. Трухелка нема.)

	Лице	Наличје			
3	Као горе бр. 1. Изнад круне двије тачке. Унутарњи круг раван. T Θ DNSTOMAS · · REXBONEP	Св. Гргур. Унутарњи круг раван. R · SGREGORINAZA RENS	C. 1·61	7	

(Љублћ, стр. 225., V., 3., таб. XVII., 9. завој штапа други! Др. Трухелка нема.)

	Лице	Наличје			
4	Као горе, лијево крин. DESTOME XBOSNETA	Св. Гргур. P ✱ SGREGORI	C. 1·13	2·5	

(Љубић, стр. 226., VI., 8. сличан. Др. Трухелка бр. 1. сличан.)

	Лице	Наличје			
5	Као горе, десно петокрака звијезда. DESTOMARAXBOSNE	Св. Гргур, држи у десници штап с крстом на крају. P ✱ SGREGORIPAPA	C 0·78	4·2	пробушен

(Љубић сличне у врсти VI. Др. Трухелка нема.)

6

У ужем равном кругу штит, равном цртом косо раздвојен, те уз црту горе и доље цвијетови од крина (горе два, доље три), натпис.	У ужем равном кругу отворена круна, с које десно и лијево пада трак, која се узвија натраг и свршује крстићем. Под круном монограм, састављен од слова T и S.		
✱ DNS ✱ TOMЄ (Једва се што види.)	✱ RЄX ✱ BOSNЄ Двотисак.	С. 0·48 полугрош	3·5

(Љубић, стр. 225., IV., 2. сличан. Др. Трухелка нема.)

Стјепан Томаш и Ђорђе Бранковић.

1

У ужем бисерном кругу круна с монограмом, састављеним од слова T и S, као горе бр. 2.	У ужем бисерном кругу успиње се на лијево лав. Натпис:		
⁞⁞⁞⁞ TOMЄREXBOSNЄ ✱ Унутарњи и вањски круг од тачака, обадва двотисак.	✱ ДЕСПОТЬ ✱ ГЮРЬГЬ	С. 0·82	4

(Љубић, 226., VII., 1. сличан. Таб. XVII., 11. Др. Трухелка нема.)

Стјепан Томашевић, 1461.—1463.

1

Шиљаст шљем с криновом круном и хмељевим цвијетом као хамајлијом. Низ затиљак плашт грба, под њим срцолик штит с круном.	Св. Гргур држи у лијевој руци бискупску палицу, која је завинута на лијево; десницом благосива.		
R ★ ✱ STЄHAN CRAЄL	SЄRGЄO RIPAPЄ	С. 0·98	4

(Љубић, стр. 227., врст I. *a,* 8. исти? Др. Трухелка бр. 4.)

2	Као горе. R ★ ✻ STΘΆΆΠ · ΠRAΘL	Св. Гргур, бискупска палица завинута на десно. SΘREΘΘ RIPAPΘ	C. 1·14	4
	(Љубић, стр. 227., I. *a*, бр. 9. Др. Трухелка 1.)			
3	Као горе. Лијево крин, десно петокрака звијезда. ✻ STΘHAΠ ΠRAΘL	Св. Гргур, бискупска палица завинута на лијево. SΘRΠΘΘ RI · PAPΘ	C. 1·08	4
	(Љубић, стр. 228., бр. 10. Др. Трухелка бр. 10.)			

Насловни краљ Никола Ујлаки Илочки, 1471.—1477.

1	Четворасти косо нагнути грб, вањски и унутарњи круг од тачака. ✻ M ◦ ΠIΠΘLΆI ◦ D ◦ Π ◦ R ◦ BOSΠE	Св. Госпа са сином на десном крилу, сједи на пријестолу без наслона. Унутарњи круг од тачака. ΠIΠΘL ΆVSRB	C. 0.50	3·5
	(Љубић, стр. 230., 4., таб. XVII., 18. сличан. Спаситељ на лијевом крилу.)			

Prilog k poznavanju fosilnih diatomacea u Bosni.

(Naslaga diatomacea kod Petrova sela.)

Priopćio

prof. **Roman Gutwiński.**

(Podgórze kod Krakove.)

Kad sam prošle godine zaželio [1]) dalnje gragje za floru bosanskih resina, nijesam se nadao, da će se moja želja tako brzo ispuniti. Prijatelj dr. Justin Karliński poslao mi je megjutim već 19. oktobra god. 1897. četrnaest, oko Gračanice sakupljenih resinskih proba uz dvanaest proba mulja, koje bješe veleč. gosp. prof. Erik Brandis pobrao sa dvanaest raznih mjesta oko Travnika. Svršetkom mjeseca novembra poslao mi je i sâm prof. E. Brandis dvije probe mulja iz šume Kruščice. S toga lijepa hvala ovoj gospodi na učinjenoj mi usluzi.

Nadajući se, da ću moći već skoro prozboriti u „Glasniku" o resinama, što se nalaze u ovome materijalu, spomenuću sada samo to, da je prof. E. Brandis našao u potočiću Kruščici iz razreda floridea algu *Hildebrandtia rivularis,* koja prevlači kamenje nekim muljem, crvenim kano krv te se dosele u Bosni nije opažala. Što se tiče ostale gragje, baviću se ovdje samo probom fosilnih diatomacea, koju je pribrao dr. J. Karliński.

Jugozapadno od Gračanice nalazi se na zemljovidu 191 *m* visoki vrh. Nedaleko od ovog vrha prema S.-S.-I. uvire jedan potok („Rijeka") u Spreču. U kutu izmegju desnog brijega ovog potoka i lijevog brijega Spreče širi se u smjeru S.-S.-I. prema J.-J.-Z. malena naslaga diatomacea, koja je, kako mi piše dr. J. Karliński 8. novembra 1897., jedina u Bosni dosele nagjena naslaga diatomacea. Ovu naslagu nagje dr. Karliński mjeseca juna 1897., jer mu poglavito pade u oči jedan bijeli sloj na strmome brijegu Spreče. Naslaga, koja je obično pod vodom, ležaše u junu 30 *cm* iznad Sprečine razine; ona je 30 *cm* debela, 50 *cm* široka, a 3·5 *m* duga, te se prostire prema S.-S.-Z., gdje i prestaje, a da ne prelazi preko potoka. Ova

[1]) R. Gutwiński: „O nagjenim dosele u Bosni i Hercegovini halugama" (s jednom tablom), „Glasnik zem. muzeja u Bosni i Hercegovini" VIII., 1896., str. 379. Takogjer u „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina", Wien, sv. V., 1897.

naslaga pokrivena je ilovačom, te leži na pijesku i šljunku. Na strmini brijega je ilovača 1 *m* debela, a ondje, gdje se naslaga diatomacea klinasto završuje, samo 25—20 *cm*. Na licu mjesta ova je fosilna naslaga mekana kano ilovača, na zraku osuši se brzo te se napokon raspadne u laku bijelu prašinu. Preostane ipak i grudica, velikih ko pješčano zrnce, ko orah i većih, koje su takogjer kano kreda bijele. Bacimo li ove grudice u smjesu vode i žeste, poprime sivo-žutkasto-smegju boju, nabreknu i pokazuju već poslije nekoliko časova slojasti sastav. Proba sačuva i poslije 24 sata listavu konsistenciju, ali se razdijeli u tri, do 1 *mm* debele pločice, koje je prilično mučno razmrviti iglom na staklu; one sadržavaju, kako se možemo uvjeriti sitnozorom, uz diatomacee prilično mnogo peludi od četinjača.

Prema kremenoj zemlji iz Franzensbada u Češkoj, kakovu prodaje n. pr. V. Frič u Pragu, jeste naša zemlja, sastavljena od kremenjašica lakša, mekša, svijetlije bijele (ne bjelkasto-sive) boje, daleko bogatija u vrstama diatomacea, te sadrži osim toga mnogo peludi neke omorike *(Pinus silvestris?)*, a mjestimice i nježnih vretenastih iglica slatkovodne spužve *(Spongilla)*, koje su 242 μ (= 0·242 *mm*) duge i 8·8 μ (= 0·0088 *mm*) debele.

Toliko u općenitom pogledu; a sada da rasporedimo sustavno sve u ovome materijalu nagjene diatomacee.

Class.: **Bacillarieae** Nitzsch [1817.].

Ordo: ***Raphideae*** H. L. Smith [1872.].

Fam.: **Naviculaceae** (Kütz.) Heib. p. p. [1863.].

Gen.: **Navicula** Bory [1826.?].

1. *N. viridis* (Nitzsch) Kütz. V. Heurck, Synop., tab. V., fig. 5. Long. = 96·8 μ, lat. = 22 μ, costae 6·3 in 10 μ in medio, 8·1 in 10 μ ad apices.
   U povećim odlomcima.
2. *N. oblonga* Kütz. V. Heurck, Synop., tab. VII., fig. 1. Long. = 204·6 μ!, lat. = 17·6 μ, costae 7·27 in 10 μ ad apices, 6·72 in 10 μ in medio.
   U povećim odlomcima.
3. *N. radiosa* Kütz. V. Heurck, Synop., tab. VII., fig. 20. Long. = 35 μ, lat. = 8·8 μ, striae 13·6 in 10 μ.
   var. *acuta* (W. Sm.) Grun. V. Heurck l. c. fig. 19. Long. = 57 μ, lat. = 8·8 μ, striae 20·5 in 10 μ.
4. *N. Gastrum* Ehrenb. V. Heurck l. c. tab. VIII., fig. 25. Long. = 35·2 μ, lat. = 17·6 μ.

5. *N. Placentula* (Ehrenb.) Kütz. V. Heurck, Synop., tabl. VIII., fig. 26. Long. = 33 μ, lat. = 13·2 μ, lat. apicum = 2·2 μ, striae 13! in 10 μ.

*var. *anglica* (Ralfs) Grun. Naviculaceae, 1860., tab. (2.) IV., fig. 43. *a* sub nomine *Navicula tumida* W. Sm. *γ. genuina.* Long. = 28 μ, lat. = 9 μ.

6. *N. rostrata* Ehrenb. (= *N. sculpta* Ehrenb.). V. Heurck, Synop., tab. XII., fig. 1.

Typo dimidio minor: long. = 37·4 μ, lat. = 13·2 μ, lat. apic. = 2·2 μ, *striis evidentissime punctatis, lineis longitudinalibus zig-zag utrinque quattuor interruptis, 16 in 10 μ; ad nodulum centralem striae ad dimidium abbreviatae sunt, itaque aream glabram transversam angustam efficiunt.*

Samo se našao jedan primjerak.

7. *N. limosa* Kütz. var. *genuina* Grun. Naviculaceae, tab. (3.) V., fig. 8. *b.* Long. = 44 μ, lat. = 13·2 μ.

8. *N. gibberula* Kütz. (= *N. limosa* Kütz. var. *gibberula* Grun.). V. Heurck l. c. tab. XII., fig. 19. Long. = 62 μ, lat. = 13·2 μ.

9. *N. Bacillum* Ehrenb. V. Heurck, Synop., tab. XIII., fig. 8. Long. = 48·4 μ, lat. = 13·2 μ.

*10. *N. bacilliformis* Grun. in Cleve et Grun., Arct. Diatom., 1880., pag. 44., tab. II., fig. 51. V. Heurck, Synop., tab. XIII., fig. 11. Long. = 33 μ, lat. = 9 μ.

*11. *N. Pupula* Kütz. V. Heurck, tab. XIII., fig. 15. Long. = 24·2 μ, lat. = 8·8 μ.

12. (?) *N. Atomus* (Kütz.) Grun. V. Heurck, Synop., tab. XIV., fig. 24. (?!).

Huc fortasse adnumeranda sit Navicula valvis ellipticis 18 μ longis et 9 μ latis, margine duplici linea circumdato, nodulis apicalibus minutis punctiformibus, nodulo mediano submagno propter strias medianas paullo abbreviatas tranverse lineari, striis distinctissimis radiantibus, lineam medianam simplicem subattingentibus, non punctatis, circa 16 in tota cellula i. e. 8·8 in 10 μ.

Unam tantum cellulam observavi!

Gen.: **Frustulia** Ag. [1824.].

13. *F. rhomboides* (Ehrenb.) De-Toni, Sylloge algarum, Vol. II., Sect. 1., pag. 277.

var. *saxonica* (Rabenh.) De-Toni l. c. (= *Vanheurckia crassinervia* Bréb.). V. Heurck, Synop., tab. XVII., fig. 4. Long. = 51 μ, lat. = 15·4 μ, striae 16 in 10 μ.

Fam.: **Cymbellaceae** (Kütz.) Grun. [1860.].

Gen.: **Cymbella** Ag. [1830.].

*14. *C. cuspidata* Kütz. V. Heurck, Synop., tab. II., fig. 3. Long. = 95 μ!! lat. = 33 μ, striae = 8·1 in 10 μ media in parte, 10 in 10 μ ad apices.

Praeter typum numerosissime formas observavi, quae plus minus cum figura 50 et 53 in A. Schmidt, Atlas der Diatomaceen-Kunde, tab. IX. *congruae sunt, nonnunquam autem marginem dorsualem media in parte lenissime gibbosum habent, semperque minores sunt. Longitudo enim earum 30·8—35·2 μ, latitudo autem 13—14·3 μ est. Striae transversae 11·3 in 10 μ.*

15. *C. obtusa* Greg. V. Heurck, Synop., tab. III., fig. 1. *a*. Long. = 25 μ, lat. = 7·7 μ.

*16. *C. subaequalis* Grun. in V. Heurck, Synop., tab. III., fig. 2. Long. = 29 μ, lat. = 9 μ.

*17. *C. obtusiuscula* Kütz. A. Schmidt, Atlas, tab. IX., fig. 49. (non *C. leptoceras* [Ehrenb.] Rabh.!). Long. = 29 μ, lat. = 12 μ, striae 7·2 in 10 μ.

18. *C. lanceolata* (Ehrenb.) Kirchn. V. Heurck l. c. tab. II., fig. 7. Long. = 121 μ, lat. = 26·4 μ, striae 7·2 in 10 μ.

19. *C. cymbiformis* (Kütz.) Bréb. V. Heurck l. c. tab. II., fig. 11. Long. = 57·2 μ, lat. = 13·2 μ, lat. apic. = 4·4 μ, striae 10·9 in 10 μ.

20. *C. Cistula* (Hempr.) Kirch. V. Heurck l. c. tab. II., fig. 12. et 13. Long. = 66 μ, lat. = 20 μ, striae 9 in 10 μ.

var. *maculata* (Kütz.) Grun. V. Heurck, Synop., tab. II., fig. 16.

*21. *C. americana* A. Schm. var. *acuta*. A. Schmidt, Atlas, tab. LXXI., fig. 77.—78.

Huic speciei, quae tantum ex icone nota est et diagnosi caret (Cfr. De-Toni, Sylloge algarum, Vol. II., Sect. 1., pag. 369., Nr. 1475.) *formas a me observatas adnumerandas* ***ad interim*** *esse volo; hoc loco etiam eas describo,* ***postero*** *autem* ***tempore*** *diagnosim specialem atque iconem dabo.*

Descriptio. Valvis late lanceolatis apices versus sensim sensimque attenuatis, apicibus lenissime rostrato paullo sed evidenter productis; margine ventrali lenius, dorsuali magis arcuato, raphe paullulo incurva (fere recta), zona hyalina tenuissima circa nodulum centralem dilatata cincta, striis transversis non punctatis radiantibus, 13·5 in 10 μ. Long. 33—44 μ, lat. = 13·2—14·3 μ.

Gen.: **Encyonema** Kütz. [1833.].

22. *E. caespitosum* Kütz. var. *Auerswaldii* (Rabenh.). V. Heurck, tab. III., fig. 14. Long. = 24·2 μ, lat. = 10 μ.

Gen.: **Amphora** Ehrenb. [1831., 1840.].

23. *A. ovalis* (Bréb.) Kütz. V. Heurck, Synop., tab. I., fig. 1. Long. = 46·2 μ, lat. = 24·2 μ.
var. *gracilis* (Ehrenb.). V. Heurck l. c. fig. 3. Long. = 29 μ, lat. = 11 μ.
var. *affinis* (Kütz.). V. Heurck l. c. fig. 2.

Fam.: **Gomphonemaceae** (Kütz.) Grun. [1860.].

Gen.: **Gomphonema** Ag. [1824.].

24. *G. subtile* Ehrenb. (= *G. Sagitta* Schum., Preussische Diatom., fig. 29. et V. Heurck, Synop., tab. XXIII., fig. 27.). Long. = 28·6 μ, lat. med. = 6·6 μ, lat. capit. = 4·4 μ, lat. stipit. = 2·2 μ.
25. *G. montanum* Schum. Diat. der Hohen Tatra, pag. 67., tab. III., fig. 35. *b.*
var. *subclavatum* Grun. in V. Heurck, Synop., pag. 125., tab. XXIII., fig. 43.
*var. *suecicum.* V. Heurck l. c. fig. 32.
26. *G. dichotomum* Kütz. V. Heurck, Synop., tab. XXIV., fig. 20.
27. *G. Vibrio* Ehrenb. V. Heurck, Synop., tab. XXIV., fig. 26.
*28. *G. mexicanum* Grun. in V. Heurck, Synop., tab. XXIV., fig. 3. Long. = 35 μ, lat. med. = 6·6 μ, lat. capit. = 4·4 μ, lat. stipit. = 2·2 μ, striae 13·6 in 10 μ.
Specimina nostra sub apice superiori (capitulo) magis constrictae sunt, quam in figura supra citata.
29. *G. olivaceum* (Lyngb.) Kütz. (= *G. clavatum* Ehrenb.). V. Heurck, Synop., tab. XXIII., fig. 9. Long. = 26·4—40—44—53 μ, lat. med. = 9—11—13·2 μ, lat. apic. = 5·5—6·6 μ, lat. stipit. = 3·3—4·4 μ.

Fam.: **Cocconeidaceae** (Kütz.) Grun. [1844.].

Gen.: **Cocconeis** Ehrenb. [1835.].

30. *C. Placentula* Ehrenb. var. *euglypta* (Ehrenb.). V. Heurck, Synop., tab. XXX., fig. 33. (sub nomine *C. lineata* Ehrenb. var. *euglypta* Grun.). Long. = 18 μ, lat. = 11 μ.

Ordo: ***Pseudorhaphideae*** H. L. Smith [1872.].

Fam.: **Diatomaceae** (Grun.) Kirchn. [1878.].

Gen.: **Odontidium** Kütz. [1844.].

31. *O. mutabile* W. Sm. (= *Fragilaria mutabilis* Grun.). V. Heurck, tab. XLV., fig. 12. Long. = 11 μ, lat. = 5 μ, striae 9 in 10 μ, lat. later. secundar. = 6·6 μ.

Fam.: **Fragilariaceae** (Kütz. 1844.) De-Toni [1890. em.].

Gen.: **Synedra** Ehrenb. [1830.].

32. *S. Vaucheriae* Kütz. V. Heurck, Synop., tab. XL., fig. 19.

33. *S. Ulna* (Nitzsch) Ehrenb. V. Heurck l. c. tab. XXXVIII., fig. 7. Long. = 95 μ, lat. = 4·4 μ, striae 9·9 in 10 μ.

*34. *S. Sceptrum* Gutw. Materyały do flory glonów Galicyi, Pars II., 1890., pag. 34., tab. I., fig. 29.

var. *mesolepta* Gutw. Materyały do flory glonów Galicyi, Pars III., 1892., pag. 56.

form. *fossilis* nov. for.

Forma typo strictior; valvis media in parte (margine haud angulatim prominente) paullulo inflatis, sensim sensimque apices versus attenuatis, ante polos minus tumidis, demum magis usque ad ½ partem latitudinis inflationis ultimae in apices rostratos productis.

Long. = 136·4 μ, lat. medii = 5·5—6 μ, lat. ante pol. tumid. = 3·85—4·9 μ, lat. pol. tumid. = 4·4 μ, lat. apic. protract. = 2·2 μ, striae 10 in 10 μ.

*35. *S. Acus* Kütz. var. *delicatissima* (W. Sm.) Grun. for. *mesoleja* (Grun.). V. Heurck, Synop., tab. XXXIX., fig. 6.). (*S. delicatissima* W. Sm. var. *mesoleja* Grun.). Long. = 224·4 μ! lat. = 5 μ, striae 11—12 in 10 μ.

Gen.: **Fragilaria** Lyngb. [1819.].

36. *F. virescens* Ralfs var. *exigua* Grun. V. Heurck, Synop., tab. XLIV., fig. 3. Long. = 15·4 μ, lat. = 4·4 μ.

37. *F. construens* (Ehrenb.) Grun. De-Toni, Sylloge, Vol. II., Sect. 2., pag. 688.

var. *binodis* (Ehrenb.) Grun. V. Heurck l. c. tab. XLV., fig. 25. Long. = 15·4 μ, lat. = 4·4 μ, lat. apic. = 2·2 μ.

*var. *Venter* Grun. in V. Heurck l. c. fig. 26. Long. = 13·2 μ, lat. med. = 6·6 μ, lat. apic. = 2·2 μ.

Fam.: **Eunotiaceae** Kütz. [1844.].

Gen.: **Cystopleura** Bréb. [1849.].

38. *C. turgida* (Ehrenb.) Kunze. De-Toni, Sylloge, Vol. II., Sect. 2., pag. 777. Grun. Ost. Diat. 1862., tab. (6.) III., fig. 2. U odlomcima.

*var. *Westermannii* (Ehrenb.) Grun. l. c. fig. 8. *b.* V. Heurck, Synop., tab. XXXI., fig. 8. Long. = 22 μ, lat. = 9 μ, lat. apic. = 2·2 μ, striae 15·9 in 10 μ.

*39. *C. Sorex* (Kütz.) Kunze. V. Heurck, Synop., tab. XXXII., fig. 7.

*40. *C. Argus* (Ehrenb.) Kunze var. *alpestris* (W. Sm.) Grun. l. c. V. Heurck l. c. tab. XXXI., fig. 19. sub nomine *C. Argus* var. *amphicephala* Grun.

41. *C. Zebra* (Ehrenb.) Kunze. De-Toni, Sylloge, Vol. II., Sect. 2., pag. 784.
*var. *saxonica* (Kütz.) Grun. Ost. Diatom. 1862., tab. (6.) III., fig. 6. Long. = 33 μ, lat. = 9 μ, costae 2·7 in 10 μ.
*var. *Porcellus* (Kütz.) Grun. l. c. fig. 3. *a*. Long. = 59·4 μ (tantum!), lat. = 9 μ, costae 3·6 in 10 μ.

42. *C. gibberula* (Ehrenb.) Kunze. De-Toni l. c. pag. 786.
*var. *producta* Grun. l. c. fig. 9. Long. = 22 μ, lat. = 6·6 μ.

Ordo: ***Cryptorhaphideae*** H. L. Smith [1872.].

Fam.: **Melosiraceae** (Kütz. 1844.) De-Toni [1890. em.].

Gen. **Melosira** Ag. [1824.].

*43. *M. granulata* (Ehrenb.) Ralfs. V. Heurck, Synop., tab. LXXXVIII., fig. 7.—8. Crass. = 4·4—8·8 μ, long = 11—13 μ.

44. *M. crenulata* (Ehrenb.) Kütz. V. Heurck l. c. fig. 5.

45. *M. arenaria* Moore. V. Heurck l. c. tab. XC., fig. 1.—2. Diam. disci = 44—46—53—62 μ, long. cell. = 15·4 μ.

Gen. **Cyclotella** Kütz. [1833.].

*46. (?) *C. comta* (Ehrenb.) Kütz. var. *radiosa* Grun. in V. Heurck, Synop., tab. XCIII., fig. 1.—6. Diam. = 18—46 μ; crass. cell. 13·2 μ.

47. *C. Meneghiniana* Kütz. V. Heurck l. c. tab. XCIV., fig. 12. Diam. = 24 μ.

*

Sravni li se ovo nabrajanje enumeracija sa dosele objavljenim raspravama [1]) o bosanskim resinama, vidi se, da imade u njemu 11 za floru resinâ ove zemlje novih vrsta a 8 novih suvrsta, koje sam označio ovako *.

Podgórze kod Krakove, 20. decembra 1897.

---

[1]) Dr. G. Schaarschmidt-Istvánffi: „Fragmenta phycologiae bosniaco-serbicae“ I. („Magyar növénytani lapok“ VII., pag. 33.—39. Claudiopoli 1883.)

Dr. G. Beck: „Flora von Südbosnien und der angrenzenden Hercegovina“, Wien 1886./87. i 1889., pag. 289.—290. i 342.—348.

Dr. Justin Karliński: „Die Messungen der Tiefe des Borkesees im Bezirke Konjica“. Wien 1893. Isti: „Flora kremenastih haluga ili gljivica (Diatomea) u Bosni i Hercegovini“. „Glasnik zem. muzeja u Bosni i Hercegovini“ VIII., 1896., 3. i 4., str. 389.—409.

Dr. Gjorgje Protić: „Prilozi k poznavanju kremenjašica (Diatomacea) Bosne i Hercegovine“. „Glasnik zem. muzeja u Bosni i Hercegovini“ IX., 1897., 2., str. 313.—326.

Пјевице (Sylviidae), што су доселе затечене у Босни и Херцеговини[1]).

Приопћио

кустос **Отмар Рајзер (Reiser).**

Дрозд *(Turdus musicus* L., Singdrossel).

Када у марту први прољетни вјетрови дȗну кроз планине, па и у самој горској шуми стане копњети снијег, онда се и у босанском средогорју у великом броју јавља дрозд. Његово цврљугање далеко се ори у прољетњем зраку, као када би хтио свему свијету огласити, да је сретно умакао свим опасностима зимског боравишта на југу, па опет стигао у завичај своје младости.

Готово је чудо, гдје још уопће који и стиже са свога зимовишта: по јужним маслиницима ори се непрестана пуцњава, која је намијењена једино дрозду и косу, а велики свежњеви поубијаних дроздова стална су штафажа талијанских и грчких тргова.

Први дроздови, који долазе, јављају се вазда у низинама, по врбицима уз обале потока и ријека. Они се често појаве већ средином фебруара, н. пр. године 1892. 24. фебруара дуж Миљацке ниже Сарајева.

Него им нема за дуго останка на таким мјестима, брзо они појуре на своје љетно боравиште, у горске шуме, а најрадије у таке, гдје је измијешана бјелогорица и црногорица.

Ловца, који се враћа из лова на тетребе, разгаљује онда у априлу и мају по свој земљи дивна пјесма дроздова.

Кад онда одабере гњездиште, па када доврши умјетно изграђено, полукругљасто, изнутра глатко, измрвљеним муљем озидано гнијездо, па када коначно у њ снесе 5—6 азурно модрих јајашаца с црним пјегама, онда тек замукне пјесма у шуми — одгој младића посве заокупи старе.

[1]) Наставак из 3. св. „Гласника“ од год. 1897., стр. 425.—436.

У јесен лијетају онда млади и стари дуж горских пристранака, па најпослије, када веќ опет студен зађе у горе, онда дроздови опет листом сађу у низине, да се спремају на пут у своја зимовишта. Средином октобра само се још мало који види, а иза тога их посвема нестане.

Одиста је среќа, што ту милу птичицу у Босни и Херцеговини народ не прогони. Ни засужњена не видиш овуда дрозда. Тим више страдају од својих природних душмана, којих овуда има велика множина, како пернатих тако и непернатих. У музеју има седам дроздова, убијених у разна годишња доба, а то је и посве доста, тим више, пошто од те врсте има само незнатних одлика.

Дрозд гиткавац (*Turdus iliacus* L., Weindrossel).

О боравку те сјеверне врсте у Босни мало се има шта реќи. Биќе да она чешќе у земљу долази, него што се виђа, пошто се из даљине лако замијени дроздом, паче и с младим црнокосима.

Баш прошлогодишње (1897.) јесени чини се да их је по више придошло.

У свему су доселе тек пет комада припослана музеју, међу овима три ексемплара од разних чланова ловачке породице Гешвинт (Geschwind) (Андрија, Рудолфо и Влађо Г.). Из етикета ових пет гиткаваца вадимо ове податке:

Кланац на Иван-планини, крајем октобра 1895.

♀ Колимбаре код Високог, 7. новембра 1897.

♀ Гацко, 23. децембра 1890.

♂ Трбук, 11. јануара 1896.

♂ Травник, 13. јануара 1891.

Посматрања о повратку у прољеќе нема доселе никако, него по подацима из сусједних земаља биќе да пада у половицу марта.

Имелаш (*Turdus viscivorus* L., Misteldrossel).

Тај највеќи дрозд борави како у црногорици, тако и у бјелогорици босанских гора. Ту он особито воли шуме без ситногорице, гдје траву стока попасе, па су у близини велики пашњаци. Зими насупрот веома радо долазе у сеоске воќњаке, паче и усред највеќих вароша босанских, па онда нијесу више тако лукави ни опрезни, као у друга годишња доба. Посве необично велика јата виђају се међутим само у јесен на згодним горским пристранцима, који су обрасли боро-

вицом. У то су вријеме имелаши врло течни, јер им месо онда мирише на боровицу.

Касније су им главна храна зреле бобице имеле, као што је опћенито познато, да имелаш ту чудну биљку шири. Лијен и наждеран виђа се онда имелаш гдје сједи украј бујне имеле.

За кафез та врста није. Сви, који су доселе отхрањени, изађоше касније плашљиви и необуздани, лијетаху плахи и дивљи по кафезу, отрцаше перје или се иначе озлиједише.

У музеју у Сарајеву не само да има преко дванаест конзервираних комада имелаша различитог доба и из разних крајева земље, него има и више гнијезда с потпуним леглом.

Имелаш се већ доста рано у години пари, тако да се музеју 1892. од Пала, котара сарајевског већ у првој недјељи априла могло донијети ново легло.

Ваља још напоменути једну посве необичну деформацију кљуна. Код пиваре у Ковачићима (код Сарајева) убијен је у новембру 1897. и музеју изручен један имелаш, у кога је како горња, тако и дôња половица кљуна по начину кривокљуна била искривљена. Унаточ тој мани, која је очевидно настала од метка сачме, била је птица добро угојена и могла је посве ваљано летјети.

Многе грабилице у нашем подручју жестоко прогоне ту течну птицу, особито у студено доба.

Пошто се нигдје у земљи дроздови редовно не лове, то има слабо наде, да ће се за Босну моћи утврдити која год ријетка сибирска и источна врста дрозда, ма да с погледом на географски положај готово не може сумње о томе бити, да ти ријетки гости овамо долазе.

Дрозд бравењак (*Turdus pilaris* L., Wachholderdrossel).

Та врста дрозда, која са сјевера Европе само у зимско доба долази у нашу земљу, у неким се годинама не јавља никако, у неким само појединце и за кратко вријеме, у неким насупрот у големим јатима, па ту остају, док се не примакне прамаљеће.

Вазда најволе тражити боровицом обрасле горске пристранке по горским крајевима, пошто овуда налазе боровицу, своју најмилију храну. Али и гроздови зреле дивље оскоруше силно их маме, па тако те веселе птице гдјекоје зиме даномице виђамо у градском перивоју у Сарајеву, гдје зобљу бобице.

Кад је оштра зима, онда долазе чак у топлију Херцеговину. У погледу њихова доласка може се рећи, да се у октобру још ријетко

која овуда виђа, а истом средином новембра стижу прва овећа јата. У то су доба куд и камо најслађи, пошто касније губе онај смоласти боровички окус.

Када врло застудени и запане снијег, онда се виђају и дуж ријека по пољима, па истом када већ наступи блаже вријеме, траже опет горске пристранке.

Дању или пузају по грмљу и јатимице посједају по хвојевима виших грмова и дрвља, па им се онда ловац никако не може примаћи. Под вечер насупрот одлете међу младо шумско дрвеће и гушће грмље, гдје се скривају и тамо их је тешко усплашити, пошто ондје хоће да преноће.

Особито у гдјекојим крајевима Посавине има множина дроздова бравењака. Тако их природословац Хилф гдјекоје године у околици Дервенте поубија на стотине, па их шаље трговцима деликатеса у Берлин. Пријазношћу тога природословца добио је земаљски музеј један ексемплар, на коме се јасно виђају знаци дјеломичног албинизма, пошто по неким дијеловима главе и врата има бијело перје.

Други један комад из Билека, што га је послао Хавелка, такођер је занимљиве шаре, јер су му воља и прса живо рђаста.

Кос (*Merula merula* [L.], Amsel).

Кос је у јужнословјенским земљама добро позната и радо виђена појава. Много је мјеста од њега добило своје име, али најгласовитије јест и остаје за судбу Срба тако знаменито Косово поље у Старој Србији.

Косово звиждукање весели и данас путника, куд год он кренуо по Балканском полуострву, било то под ведрим небом Грчке, или уз обале Саве и Дунава.

Кос као најпознатија и најобичнија птица у Босни оживљава не само шуме с густом ситногорицом, него и саму шикару, као и наше воћњаке по варошима и селима.

Зими чини се, да се још чешће находе, него ли за топлих годишњих доба, јер онда излазе из шума.

Овуда се кос крије и ноћива исто тако радо по младој оморици, као и по густим шикарама, и то по потоњим нарочито у зимско доба, када су гране још пуне сухог лишћа од минулог љета.

Пошто врло касно иде на ноћиште, тражи он по сусједним ливадама и њивама себи вечеру — гујавице, које у то доба излазе — до касно у ноћ, или сједи високо по хвојевима дрвећа, па када прве звијезде засвијетле, онда свечано запјева озбиљну своју пјесму.

За зимских вечери виђамо косове често гдје са влажних мјеста по ливадама, куда су се преко дана прегонили, јуре високо у зраку спрам далеких омарових шума или спрам појединих оморика.

При најмањој погибељи заори њихово гласно чаврљање, које неоспорно и другим становницима шуме и поља служи као знамење, па се у истину и послуша.

Највише косова, и то збиља у великој множини, виђа се у Босни свакако за вријеме лова на шљуке, па се по гдјекоји штићеник Дианин и те како узруја, кад од једноћ умјесто жељно изгледане шљуке из густог грмља долепрша кос.

Разумије се, да од тако свуда проширене птице из свих крајева земље има ексемплара и у збирци земаљског музеја, и то различитог доба. Младића живо рђаста, загасита перја добио је музеј из Козаре од лугара Шперлбауера (Sperlbauera), а понешто лугасту женку из околице Тарчинске од господина натпоручника Полца.

Познато је, да се међу црнокосима понекад нађе и било дјеломични, било посвемашњи албинизам. Један случај првашњега видио сам у новембру 1895. не далеко Високог, него ту чудну птицу у густој храстовини никако не могох више наћи. Једно гнијездо са два младића, који су посвемашњи албини, нашли су прошле године (1897.) Талијани не далеко Сарајева, па су та два бијела коса у сужањству живи и здрави.

Планински кос (*Merula torquata alpestris* Brehm, Alpenringamsel).

Што је црнокос за равницу и средогорје, то је планински кос за планинске крајеве у земљи. Шаренији и гиздавији у перју живи иначе и има понајвише особина налик на свога црног рођака, само не звиждука као овај, ма да кратке китице његове пјесме почетком љета ипак прекидају тишину самотне планине и веселе путника. У то годишње доба находимо га по свим вишим крајевима босанских гора, нарочито по кленовини, те имамо мјешина са Голе Јахорине, Пласе, Прења, Бјелашнице, Преслице и Влашића.

Само кад је већ најгоре вријеме и онда ријетко кад салази та птица из својих алпинских селишта у поље. Тако то бијаше по казивању господина Хуршида Терешинског једноћ средином 70-тих година и задње недјеље марта 1891., те је дуготрајна студен и велики снијег планинскога коса дотјерао чак у Сарајевско поље. За доказ тому има у музеју један ♂, што га је 25. марта 1891. при ушћу Миљацке убио професор Кнотек.

Али и планинскога коса младога перја, које је тек од не давна познато, има од три развојна штадија у музејској збирци. Невјешти ће га лако замијенити имелашем.

Пространо гнијездо нађено је већ више пута у Босни, и једноћ чак с великим бројем од шест јаја.

Обично та јаја на зелену темељу имају крупне пјеге, само једноћ нашао сам ја сâм 22. априла 1888. на Озрену код Сарајева легло са 3 посве фино на начин црнокоса нашарана јајета. Гњездиште готово вазда одају старе птице, које показују ванредно велику љубав наспрам својих младих, те се уз велику крику престрављене узлепршају, када им се човјек примакне.

И планинском су косу зреле бобице дивље оскоруше *(Sorbus aucuparia)* особито драга храна, него у његовој храни, особито у прољећу и љети претеже анимални дио.

Док га само ријетко кад видиш засужњена, гледао сам у Сарајеву два пута планинске косове у кафезу, који су онамо доспјели с близог Требевића. Вазда бијаху чиста перја и веселили су свакога, ко их је марио гледати, својом живошћу и звучном пјесмом.

На високим мјестима њиховог боравишта највећи им је душманин хитри мрки сокô, који као бура дозуји кроз кленовину, па на њега удари као стријела.

Златоглави краљић *(Regulus regulus* L., Gelbköpfiges Goldhähnchen).

Златоглави краљићи, који цијелу годину проводе у нашим босанским шумама, припадају жутоглавој врсти. Они вазда живе заједно у малим јатима, па се придружују сродним сјеницама.

Тај је краљић нарочито врло везан за црногорицу, коју врло не радо оставља.

Када у прољећу те мале птичице својим чудним начином заћурлићу, онда им се глас барем четири пута даље чује, него у друга годишња доба.

Само у јесен појединци залазе у поља херцеговачка, као што то доказује неколико екземплара, убијених 18. и 19. новембра 1890. на обалама Хутовог блата, него су то вазда само изузеци.

Неоспорно је жутоглава врста најјаче у Босни заступана.

Само од тога краљића могла су се доселе из Босне добити јаја.

Једино му је гнијездо нађено у омаровој шуми код Ступња близу Сарајева, него како се та мала птичица доносиоцу чинила без вриједности, свезао је он тек уловљену жутовољку за гнијездо. Несташна

жутовољка полупала је готово сва она као грашак ситна јајашца осим двају, која се у музеју находе.

Ту веома ситну птичицу убијамо најзгодније сићушном сачмом, какве и нема у трговини, и која је баш тако ситна, као и округла зрна барута.

Она мјеста, гдје је та врста краљића убијена и за музеј конзервирана, најбоље му казују завичај: Игман-планина изнад Блажуја, Вучија лука код Сарајева, Брадина (Преслица), шуме око Вареша, Рачица код Главатичева и т. д.

Ватроглави краљић (*Regulus ignicapillus* Brehm, Feuerköpfiges Goldhähnchen).

У Босни и Херцеговини за цијело се та најмања европска птица ријеђе находи, него пређашња; врло јој је сродна врста, којом је ова птичица у пријашње вријеме често замјењивана.

Ватроглави краљић, који уопће има много шареније перје, него жутоглава врста, далеко мање мари за друштвен живот, па се често појединце находи у густој шикари, по грмљу око шуме, а и у самом шипрагу.

Тако га ја нађох у ријеткој шуми уз врело Жабљака код Ливна, код врела Требињчице близу Билека, али и у кршовитом дијелу Романије, па онда по пристранцима око Хутовог блата у Херцеговини и на многим другим мјестима у земљи. Коначно је земаљском музеју послан један ексемплар и из Санџака (крај око Рабреновца).

Та је птица тако слабашна у животу, да је често пута доста својски треснути о ону грану, на коју је сјела, да је бациш на тла. Ипак та птица има мање душмана, него други, много јачи сродници.

Овуда нико не мисли на то, да у кафезу држи златне краљиће, што и није лако.

Доселе још није доказано, да та врста у Босни и Херцеговини има своја гнијезда, али се то ипак може узети посве поуздано, јер је један ексемплар још 5. маја убијен у Вучијој луки код Сарајева.

(Наставиће се.)

Prilozi poznavanju faune reptilija i batrahija Balkanskog poluostrva.

Od

dra **Franje Wernera,**

asistenta u I. zoološkom zavodu c. kr. sveučilišta u Beču.

Obilati materijal, što sam ga prikupio stranom obragjivanjem zbirke reptilija i batrahija bosansko-hercegovačkog zemaljskog muzeja u Sarajevu, stranom priljеžnim sabiranjem gosp. profesora E. Brandisa u Travniku, stranom kao rezultat moga sopstvenog putovanja po Hercegovini, daje mi prilike, da faunu Bosne i Hercegovine, u koliko se tiče obaju gore spomenutih razreda kičmenjaka, mogu u savezu obraditi, pa time upodobiti temelj za kasnije ispititivanje u tome području.

Reptilijama, prikupljenim po gosp. kustosu Othmaru Reiseru na njegovu putovanju po Bugarskoj, Crnoj Gori i Grčkoj bitan je nedostatak u našem poznavanju faune reptilija balkanskog područja, koje pripada zoološki najmanje poznatim krajevima Evrope, i ako ne uklonjen, a ono ipak znatno smanjen, pa što je kustos Reiser donio, to je u pogledu životinjske geografije tako zanimljivo, da će se time za cijelo potaknuti potanje herpetološko ispitivanje sjevera Balkanskog poluostrva. Područje, po kome su raširene vrste ljutica, gorskog guštera, alpinskog salamandra i t. d., nije, kako se vidi iz daljeg razlaganja, još ni iz daleka zadosta podesno, pa se ispitači reptilija i dvoživaca još vrlo često mogu nadati svake ruke iznenagjenjima.

Dok fauna Bosne i najsjevernijeg dijela Hercegovine — po svoj prilici do Konjica — ima izrazito alpinski srednjo-evropski karakter, koji pometaju samo nekolicina južnih doselaca, kao *Rana graeca, Zamenis gemonensis* (var. *trabalis)* i *Emys orbicularis (Vipera ammodytes* i *Rana agilis* tako su na jugu naših Alpa raširene i općenite, da ih svakako moram pribrojiti karakterističnoj južno-alpinskoj fauni), to je fauna Hercegovine i Dalmacije tipična balkanska fauna, dakako opet pomiješana došljacima sa sjevera, kao *Lacerta agilis* i *viridis typica, Salamandra atra* i dr.

Ja ću tu gragju obraditi u ovim odsjecima što slijede:

I. Po meni prikupljena gragja god. 1897.

II. Općeniti prijegled reptilija i amfibija Bosne i Hercegovine na temelju gragje bosansko-hercegovačkog zemaljskog muzeja u Sarajevu i mojeg sopstvenog materijala.

III. Reptilije iz Crne Gore, Srbije, Bugarske i Grčke.

IV. Geografsko raširenje reptilija u sjevernoj polovici Balkanskog poluostrva.

I. Lovina od moga puta godine 1897.

Mome putovanju po Hercegovini te godine bijaše svrhom, da prikupim obilat materijal, pak da se orijentiram o nahogjenju i životu najznamenitijih formi, i da upoznam fizikalne, oro- i hidrografske prilike na samu mjestu. Na žalost me spriječi višednevna, prolomu oblaka slična kiša u trećoj sedmici septembra, koja je sa sobom povela nemilu studen u planini, da potpuno provedem svoj program, koji ću valjda budućeg ljeta moći da izvršim. Što se tiče broja posmatranih ili prikupljenih vrsta, taj je vrlo malen; svakako mi štošta bijaše vrlo zanimljivo, naročito one forme, koje potječu sa sjevera, kao *Lacerta viridis typica, muralis fusca;* nadalje karakteristični gušter Hercegovine *Lacerta oxycephala* var. *tommasinii,* hercegovačka odlika kopnene kornjače i t. d.

A. Kornjače.

1. *Clemmys caspica* Gmel. var. *rivulata* Val.

Gosp. prof. Matulić u Trebinju, koji me je zadužio svojim ljubeznim susretanjem prigodom mog tamošnjeg boravka i različitim svojim obavijestima, darovao mi je dorastao živ eksemplar iz potoka Sutorine. Taj kraj Hercegovine politički doduše pripada Hercegovini, ali po životinjskoj geografiji valja ga priračunati dalmatinskom primorju. Ta se kornjača prema tomu nahodi ne samo u Ombli u Dalmaciji, nego valjda i u svim vodama, koje se južno otuda saljevaju u more, jer ja sam je takogjer vrlo često nalazio u lokvama blizu mora kod Budve, gdje je ima mnogo više nego *Emys orbicularis,* kao svagdje, gdje sam obje te vrste zajedno nalazio.

2. *Testudo graeca* L. var. *herzegovinensis* n.

Obična kod Trebinja, gdje nešto po dalje od varoši jedan hrastov gajić pokazaše kao osobito zgodno nahodište. Ja sam megjutim jedan eksemplar ulovio već za jedan sat, pošto sam prispio u Trebinje, a jedan drugi u grmlju ukraj jednog poljskog puta pri dnu Gologa Brda.

Hercegovački, i to barem trebinjski eksemplari bitno se razlikuju time od dalmatinskih, da su prirasne pruge hrptenog oklopa vrlo nejasne, tako

da dakle rožne ploče posve glatke izlaze, što se naročito na starim eksemplarima vrlo jasno ističe. Nadalje su na trbušnom oklopu takozvane abdominalne ploče vazda poprečno rascijepane, i to tako, da od srednjeg šva na obje strane polazi po jedna brazda, koja ponajprije posve okomito stoji na osrednjem švu, a onda skrene prama prednjoj strani, dok ne zagje u abdominsko-pektoralni šav.

Ja sam tu brazdu nalazio u svim štadijima na mnogobrojnim eksemplarima iz Trebinja, ali nikad na dalmatinskim, od kojih sam takogjer kod Budve prikupio mnogo eksemplara, koji se po naznačenim obilježjima lako mogu razlikovati od hercegovačkih.

Još bi vrijedno bilo spomenuti, da sam mnogo više nalazio ♂ (i kod dalmatinskih) i da su se te životinje još sredinom septembra voljele pariti, tako da sam ono nekoliko ♀ time stigao, što sam polazio za uzrujanim ♂. Šuštanjem, što ga te životinje uzrokuju u šušnju, odaju se vrlo lako, pak se i najlakše ulove, kada se pazi na to šuštanje i za njime ide.

B. Gušterovi.

1. *Hemidactylus turcicus* L.

Dobio sam jedan eksemplar iz Sutorine od gosp. prof. Matulića. I ta vrsta pripada području dalmatinske faune, kome Sutorina geografski pripada.

2. *Lacerta viridis* Laur.

Svuda je po Hercegovini ima množina. Kod Mostara nalazi se var. *major* Blngr., ulovio sam lijepu ♀ *(quinquestriata* DB.) na Podveleži. I kod Trebinja biće da se nahodi var. *major*, ali ne mogoh uloviti ni jednoga eksemplara, nego mislim da sam u jednom vrlo velikom ♂, koji sam motrio na Petrini, tu odliku dosta pouzdano razmotrio. Pošto Trebinje i Mostar imaju toplo, blago podneblje dalmatinskog pomorja, to je onda, kako se čini, po tome moglo biti, da je ta forma ovamo doselila i tudijer se održala; u Mostar je svakako došla uz Neretvu, a u Trebinje uz Omblu i Trebinjčicu.

U gorskom dijelu Hercegovine s tamošnjim oštrim podnebljem živi nasuprot jedino tipični oblik, ♂ jedva se razlikuje od donjoaustrijske *viridis*, ♀ ne prutasto, već ima oveće, zagasite guste ili rijetke pjege na žutom, žućkasto-zelenom, žuto-smegjem ili mrkom temelju. Tijelo gorostasno. Tu sam formu vrlo često nalazio u šikarama kod Korita, a dobio sam je i od Brestice pri dnu Babe planine. Lako ju je uloviti, ne kao var. *major*.

3. *Lacerta muralis* Laur.

Često kod Trebinja, Bileka, Cepelice, Plane, Korita, Mostara i Bune. Nahode se dvije forme.

a) Subspec. *fusca* de Bedr. *(typica)*.

Te forme guštera, koja se nahodi u Dônjoj Austriji, ima i u Hercegovini gotovo na svim mjestima južne Hercegovine; čini se da je vazda u društvu sa *viridis typica*. Ja sam je nalazio (rijetko) kod Trebinja i Bileka, nasuprot često kod Plane, Korita, Brestice i Fojnice. Krepki po trbuhu crveni ♂ ni u čem se ne razlikuje od dônjo-austrijskog.

b) Subspec. *neapolitana* de Bedr. var. *littoralis* Wern.

Valjda po svoj Hercegovini; kod Trebinja, Bileka, Cepelice, Plane, Korita, Brestice, Mostara i Bune vrlo često.

Gotovo svuda u zajednici s tom vrstom nalazi se

var. *olivacea* Ref., samo na sjeveru (Mostar, Buna) nijesam ga našao. Dorasli ♂ *littoralis* ima isto tako krasnu narančastu dônju stranu kao i riječki

4. *Lacerta oxycephala* DB.

Taj se živi i plašljivi gušter u Hercegovini, kako već i Tommasini navodi, mjestimice vrlo često nalazi. Ja sam otvoreno modrikasto-sivu, tipičnu formu veoma često nalazio na jednom jedincatom mjestu kod Trebinja, pri jednom zidu, koji ogragjuje jednu livadu uz cestu, što vodi do utvrde na Humu. Nego zemljište bijaše tako neravno, da sam unatoč teškom naporu od više sati za tri pretpodneva mogao samo tri eksemplara uloviti, ma da ih je za cijelo oko 20 ondje obitavalo. Jedan dorasli eksemplar ulovio sam na putu iz Cepelice u Novi Bilek na staroj cesti; bijaše ih ondje prilična množina, ali kada sam po drugi put onamo došao bijaše vrijeme mutno, kišovito i studeno, pa sam samo u raspuklinama stijena, koje se spuštaju prama Trebinjčici, gdje za guštere ima gotovo nepristupačnih jama, u večer našao samo jedan eksemplar. Pošto se *oxycephale* nikad ne zavlači pod kamenje, koje prosto na tlima leži, kao *muralis*, od koga se i pri najružnijem vremenu i pri najvećoj kiši ipak može naći po gdjekoji eksemplar, kada se kamenje prilježno prevrće, to sam taj dan malo gušterova ulovio.

Crnu odliku ili planinsku formu našao sam prvi put kod Korita 17. septembra prije podne u maloj jednoj dubodolini, kakovih onuda dosta ima; gotovo okruglo dno tih dubodolina obično je obragjeno, pošto je pokriveno dobrom, s obronaka splavljenom zemljom. Obronak na istočnoj strani strm je, sastoji od velikih, korodiranih šuljeva, a obrastao je hrastovim i terebintovim šikarjem, zapadni nasuprot nije strm, a obrastao je travom. U stijenama jedne od tih ponikava nalazio sam var. *tommasinii* vrlo često u različitim štadijama uzrasta u društvu sa *Lacerta muralis fusca*, ali se uz sav trud i napor nijesam mogao dočepati nijednog eksemplara. Drugi sam dan našao samo nekoliko eksemplara, pa ih nijesam više mario ni loviti, nego treći dan moga boravka nagjoh istočno od Korita malen hrid,

visok od prilike 50 *m*, gdje sam po zapadnim obroncima željenoga guštera našao u dosta velikoj množini, pa ih stadoh baš u redu loviti. Unatoč lijepog sunca bijaše kod Korita, koje od prilike 1000 *m* nad morem leži, dosta studeno, ali to gušterima ni malo nije smetalo, da se sunčaju na svim prisojnim mjestima po hridu, pa da skačući i trčući traže svoju hranu. Iza gotovo vratolomnog lova po glatkim šuljevima gore dolje, pogje mi za rukom te u vremenu od 8 sati u jutro do 2 sata poslije podne ulovih 8 krasnih eksemplara. Ne bijahu posve jednolično crni, nego imagjahu otvorenije pjege tipične forme, ali su se mogli pouzdano raspoznati po izrazitom dimorfizmu dônje strane (♂ krasno azurno-modri, ♀ sivo-modri) kao *tommasinii*. Kasnije mi neki mlad čovjek donese više posve crnih eksemplara, na žalost mahom bez repa, od Brestice pri dnu Babe planine.

C. Zmije.

1. *Tropidonotus natrix* L.

Ulovio sam mlad eksemplar na jednoj livadi uz obalu Trebinjčice kod Trebinja, a drugi sam vidio na jednome zidu ondje (14. septembra).

2. *Tropidonotus tessellatus* Laur.

Čini se, da je kod Trebinja ima vrlo mnogo, jer ja sam isti dan i na istom mjestu kao i pregjašnju vrstu ulovio dva mlada eksemplara (jedan od ovih u samoj rijeci), a u veče još dva veća eksemplara sparena (notabene 14. septembra).

3. *Coronella austriaca* Laur.

Jedan mladi eksemplar ulovio sam 16. septembra u večer pri mutnu, studenu, kišovitu vremenu kod Novog Bileka; jedan veliki eksemplar blizu nove žandarske kasarne od Kobilje glave izmegju Korita i Stepena na cesti, iza jake kiše i oluje a na cičoj studeni.

4. *Vipera ursinii* Bp.

Veoma lijep eksemplar donio mi je rečeni mladi čovjek od Brestice za moga boravka u Koritu. Kako će se kasnije još napomenuti, nalazi se *Vipera ursinii* još južnije, te se čini kao da vrstu *Vipera berus* u Hercegovini posve nadomješta. Meni je samo jedan eksemplar pošljednje vrste poznat iz južne Hercegovine (Bilek).

5. *Vipera ammodytes* L.

Motrio sam jedan eksemplar u stijenama male jedne dubodoline kod Korita poslije podne 18. septembra, i ubio sam jedan veliki, utovljeni eksemplar 23. septembra u podne na Podveleži kod Mostara u razvalinama neke napuštene vojničke zgrade. Dok sam bio u Bileku, jedna je pjeskulja nekog žandarskog stražmeštra opasno ranila. Svojim raspitivanjem doznao

sam, da, kako i pl. Tommasini navodi, *Vipera ammodytes* mora da pripada najobičnijim zmijama Hercegovine, pače u vodom oskudnim krajevima, gdje nema vrsta *Tropidonotus,* da je uopće najobičnija.

Onaj eksemplar (♀) sa Podveleži ima 21 red ljusaka, 155 trbušnih štitaca, 33 para repnih štitova, 7 štitaca na prednjoj strani nosnog roška, nad rostralom 10—11 štitaca na gornjim usnama i 4—5 redova ljusaka megju supraokularima.

D. Zablji gmizavci.

1. *Rana esculenta* L. var. *ridibunda* Pall.

Obična po svoj Hercegovini, gdje god ima vode; dakle kod Trebinja u Trebinjčici i u njenom razljevu, kod Cepelice u Trebinjčici i u blatu Cepelici, kod Stepena blizu žandarske kasarne i kod Mostara u velikim barama uz cestu na Bunu. Pojedini eksemplari dostižu znatnu veličinu, kao u Dalmaciji; za mlada su često zelene, stare sam pretežno smegje ulovio. Veoma su plašljive, a dorasle je vrlo teško loviti.

2. *Rana agilis* Thomas.

Samo jedan eksemplar kod Bune, ulovljen na jednome pašnjaku, inače je nigdje nijesam vidio.

3. *Bufo viridis* Laur.

Često kod Trebinja i Korita, gdje se i po danu vigja, kako skače.

4. *Hyla arborea* L.

Ulovio sam dva mlada eksemplara na obali Cepelice, kreketanje te zelene žabe čuo sam gotovo svuda po Hercegovini.

5. *Bombinator pachypus* Bp.

Samo jedan mlad eksemplar ulovio sam kod Stepena. Za čudo je, kako je rijetka ta vrsta u Hercegovini; i u najpodesnijim za nju vodama nigda je nijesam nalazio.

E. Repati gmizavci.

1. *Molge vulgaris* L.

Jedan ♂ u blatu Cepelici kod Novog Bileka ulovljen. Unatoč daljemu trudu nije mi za rukom pošlo da ulovim još jedan eksemplar te, u nas tako običajne vrste. Blato Cepelica pravi je eldorado za vodene životinje, te u svojoj, vodenim cvijećem pokrivenoj vodi, drži množinu vodenih puževa *(Paludina, Limnaeus, Planostis, Bythinia),* pijavica *(Hirudo, Clepsine* i t. d.), povodnih žaba i malih ribica; na žalost ne može se dugo loviti, a da se ne dobije groznica, koja je kob i mene stigla.

II. Opći prijegled reptilija i batrahija u Bosni i Hercegovini.

A. Kornjače (Chelonia).

1. *Emys orbicularis* L. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 18. *(Emys europaea).* — v. Tommasini, Skizzen i t. d., str. 9. *(Cistudo lutaria).* — Werner, Reptil. Oesterr., str. 15.

Bosna: Jezero kod Jajca, često u sjevernoj Bosni (v. Tommasini), Busovača, Jezero Plive kod Jajca (v. Möllendorff), Travnik (Brandis).

Hercegovina: potoci Jasenica, Buna, Bunica, Čapljina; tek južno od Mostara.

Čini se dakle, da izmegju bosanskog i hercegovačkog područja, kuda se nahodi, ima jedna zona, gdje nema *Emys,* iz čega u svezi s istaknutom po Tommasiniju razlikošću forme slijedi, da je Bosna nezavisno od Hercegovine naseljena emysom, i to valjda putem susjedne Srbije iz istočne Evrope (Rumunjske, Rusije), dok je Hercegovina i Dalmacija s juga (Grčka) emysom naseljena (var. *hellenica* Val.?).

2. *Clemmys caspica* Gmel. var. *rivulata* Val.

Sutorina riječica (vidi str. 132.).

3. *Testudo graeca* L. i var. *herzegovinae* Wern. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 18. — v. Tommasini, Skizzen i t. d., str. 5. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 18.

Samo u Hercegovini: Fatnica, dolina Neretve (v. Tommasini), Mostar (v. Möllendorff), Trebinje (Werner), Bilek (muz. Saraj.), Gradnići i Blizanci kod Mostara (Brandis).

B. Gušterovi (Sauria).

Geckonidae.

4. *Hemidactylus turcicus* L.

Sutorina (vidi str. 133.).

Anguidae.

5. *Anguis fragilis* L. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 19. — v. Tommasini, Skizzen i t. d., str. 27. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 24., Z. Herpetol. v. Bosn.

Bosna i Hercegovina: Čemerno (v. Tommasini), Glamoč (muz. Saraj.), Sarajevo (muz. Saraj.), Dervent (muz. Saraj.), Grkovci, Klekovača, Dinara 1100 *m* (Brandis), Travnik (Brandis).

6. *Ophisaurus apus* Pall. v. Tommasini, Skizzen i t. d., str. 23. *(Pseudopus).* — Werner, Reptil. Oesterr., str. 26.

Samo u Hercegovini (v. Tommasini): Mostar, Trebinje (muz. Saraj.). Po prikazivanju domaćeg svijeta i kod Moska (megju Trebinjem i Bilekom) često.

Lacertidae.

7. *Lacerta agilis* L. i var. *erythronota* Fitz. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 18. — v. Tommasini, Skizzen, str. 12. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 28., Z. Herpetol. v. Bosn., str. 2.

Svuda po Bosni i Hercegovini, ali tek u područjima od 600 *m* morske visine, dakle kao dônje megje (v. Tommasini).

Bosna: Travnik (Brandis), takogjer i var. *erythronota,* Glamoč (var. *erythronota,* muz. Saraj.), Ljubuša-planina (muz. Saraj.).

Hercegovina: Baba-planina (Tommasini, str. 21.), Dračevo kod Metkovića, lijeva obala Neretve (muz. Saraj.).

8. *Lacerta viridis* Laur. i var. *major* Blngr. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 18. — v. Tommasini, Skizzen, str. 11. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 31., Z. Herpetol. v. Bosn., str. 2.

Sva Bosna i Hercegovina (var. *major* samo u Hercegovini).

Bosna: Travnik (Brandis) *typica,* Prilog megju Žepčem i Varešom (Brandis) *typica,* Sarajevo (muz. Saraj.) *typica.*

Hercegovina: Korito (Werner) *typica,* Trebinje, Mostar (Werner) var. *major.*

9. *Lacerta vivipara* Jacq. Werner, Reptil. Oesterr., str. 33. — Z. Herpetol. v. Bosn., str. 2.

Dosele od ono malo nahodišta u Bosni i Hercegovini bijahu poznata ova mjesta: Vlašić-visoravan (leg. Brandis), Prenj-planina 2100 *m* (Brandis).

Tommasini je za čudo nije napomenuo.

10. *Lacerta muralis* Laur. Erber, Amphibien d. österr.-ungar. Monarchie (Verhandl. d. zoolog.-botan. Gesellsch. in Wien, 1864., str. 703. *(Podarcis merremii).* — v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 18. *(Podarcis muralis).* — v. Tommasini, Skizzen, str. 12. *(L. muralis typica, campestris* i *olivacea).* — Werner, Reptil. Oesterr., str. 38. i Z. Herpetol. v. Bosn., str. 3. — Boettger, Ber. Senkenbg. naturf. Gesellsch.

a) subsp. *fusca* de Bedr. *(typica* i *maculiventris* Wern.).

Bosna i Hercegovina: Travnik (Brandis, var. *maculiventris* i *typica,* Möllendorff), Sarajevo (Möllendorff), Glamoč (muz. Saraj.), Dračevo kod Metkovića (muz. Saraj.), Trebinje, Bilek, Plana, Korito, Fojnica (Werner).

b) subsp. *neapolitana* de Bedr. (var. *littoralis* Wern. i *olivacea* Raf.).

Samo u Hercegovini: Trebinje, Bilek, Plana, Korito, Mostar, Buna (Werner).

11. *Lacerta oxycephala* DB. i var. *tommasinii* Schreib. v. Tommasini, Skizzen, str. 13. — Schreiber, Ueber *Lacerta mosorensis* (Verhandl.

d. zoolog.-botan. Gesellsch. in Wien, 1891., str. 574.). — Werner, Reptil. Oesterr., str. 45.

Samo u Hercegovini (možda u livanjskom kotaru u Bosni; v. Tommasini). Od Konjica niz Neretvu, Podvelež kod Mostara, Trebinje do Plane (v. Tommasini), Trebinje, Cepelica kod Bileka (Werner), Dračevo kod Metkovića (muz. Saraj.); var. *tommasinii:* od Plane do Gackog, Bjelasica i Baba-planina (v. Tommasini), Korito, Brestica (Werner).

12. *Lacerta mosorensis* Kolomb. v. Tommasini, Skizzen, str. 17. *(L. koritana).* — Schreiber, Ueber *Lacerta mosorensis* (Verhandl. d. zoolog.-botan. Gesellsch. in Wien, 1891., str. 574.). — Werner, Reptil. Oesterr., str. 45.

Samo u Hercegovini: Korito i Baba-planina (v. Tommasini) 1100—1400 *m.*

13. *Algiroides nigropunctatus* DB. v. Tommasini, Skizzen, str. 23. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 45.

Samo u Hercegovini, rijetko Fatnica (500 *m;* v. Tommasini).

C. Zmije (Ophidia).

14. *Tropidonotus natrix* L. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 19. — v. Tommasini, Skizzen, str. 78. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 51., Z. Herpetol. v. Bosn., str. 3.

U Bosni i Hercegovini česta. (Neretva, Bregava, Trebižat; v. Tommasini.)

a) typica: Travnik (Brandis), Trebinje (Werner), Ilidže (muz. Saraj.).

b) bilineatus Jan: Travnik (Brandis), Mostar (v. Möllendorff), Dervent (muz. Saraj.), Glamoč (muz. Saraj.).

c) minax: Hercegovina (v. Tommasini).

d) sparsus Schreib.: Hercegovina (v. Tommasini).

e) moreticus v. Bedr.: Hercegovina (muz. Saraj.).

15. *Tropidonotus tessellatus* Laur. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 19. — v. Tommasini, Skizzen, str. 79. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 53., Z. Herpetol. v. Bosn., str. 3.

U Bosni i Hercegovini česta. Travnik (Brandis), Sarajevo, dolina Bosne (v. Möllendorff), Hadžići (muz. Saraj.).

Trebinje (Werner), Hutovo blato kod Čapljine.

16. *Coronella austriaca* Laur. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 19. — v. Tommasini, Skizzen, str. 64. *(laevis).* — Werner, Reptil. Oester., str. 65., Z. Herpetol. v. Bosn., str. 3.

Bosna i Hercegovina. Najveći eksemplar, na koji sam se ikada namjerio, dugačak je 89 *cm* i potječe iz Dervente (Bosna).

Travnik (Brandis), Zec 5000′ i Treskavica 6000′ (v. Möllendorff), kod Mostara rijetka (v. Tommasini), Nevesinjsko polje 800—900 *m*, Gacko polje 900—1000 *m* (v. Tommasini), Novi Bilek, Kobilja glava 1100 *m* (Werner), Rujište (muz. Saraj.), Sarajevo (muz. Saraj.), Hrbljina izmegju Glamoča i Jajca (muz. Saraj.), Derventa (muz. Saraj.), Dračevo kod Metkovića (muz. Saraj.).

Jedan mladi eksemplar, dvoglav, iz Kotorskog kod Doboja, zemaljskom muzeju darovao gosp. nadmjernik pl. Zallinger.

17. *Zamenis gemonensis* Laur. Erber, Amphibien d. österr.-ungar. Monarchie (Verhandl. d. zoolog.-botan. Gesellsch. in Wien, 1864., str. 703.). — v. Tommasini, Skizzen, str. 66. i 69. *(trabalis)*. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 55.

Bosna (rijetka, samo var. *trabalis)* i Hercegovina (samo *typica gemonensis)*: dolina Trebinjčice, Neretve, Bregave i Krupe (v. Tommasini). Var. *trabalis* (= *caspius* Ivan): Banjaluka (v. Tommasini), Sarajevo (muz. Saraj.).

18. *Zamenis dahlii* Fitz. v. Tommasini, Skizzen, str. 69. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 58.

Samo u toplim krajevima Hercegovine. Mostar (v. Tommasini), Čapljina (muz. Saraj.); posljednji eksemplar biće valjda da je najveći što se uopće zna, jer je dug 120 *cm* (rep 36 *cm)*.

19. *Coluber aesculapii* Sturm. (= *longissimus* Laur.). v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 19. — v. Tommasini, Skizzen, str. 62. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 59. — Z. Herpetol. v. Bosn., str. 3.

Bosna i Hercegovina: Čemerno, Čajniče, Ilidže, Banjaluka (v. Tommasini), Travnik (Brandis), Sarajevo (v. Möllendorff), Bilek (muz. Saraj.), Dervent (muz. Saraj.), Livno (muz. Saraj.), Čapljina (muz. Saraj.). Var. *subgrisea* Wern.: Hutovo blato kod Čapljine (muz. Saraj.).

20. *Coluber leopardinus* Bp. (= *quadrilineatus* Pall.). v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 19. — v. Tommasini, Skizzen, str. 61. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 64.

Samo u Hercegovini, rijetka. Porim-planina kod Mostara (v. Möllendorff), Mostar (v. Tommasini), Stolac (muz. Saraj.), Čapljina (muz. Saraj.).

21. *Coluber quatuorlineatus* Lac. (= *quaterradiatus* Gm.). v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 19. — v. Tommasini, Skizzen, str. 50. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 66.

Samo u Hercegovini. Blagaj kod Mostara (v. Möllendorff), Podvelež kod Mostara (v. Tommasini), Stolac (1775 *mm* dug eksemplar u muz. Saraj.), Bilek (muz. Saraj.).

22. *Tarbophis vivax* Fitz. = *fallax*. v. Tommasini, Skizzen, str. 79. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 69.

Samo u Hercegovini, rijetka. Mostar (v. Tommasini).

23. *Coelopeltis lacertina* Wagl. v. Tommasini, Skizzen, str. 72. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 70.

Samo u Hercegovini. Mostar (v. Tommasini), Stolac (muz. Saraj.).

24. *Vipera ursinii* Bp. Werner, Reptil. Oesterr., str. 73., Z. Herpetol. v. Bosn., str. 3. (Dinara). — v. Tommasini, Skizzen, str. 92. *(Pelias berus).*

U Bosni i Hercegovini iza *V. ammodytes* najobičnija otrovnica.

Bosna: Dinara (Brandis), Hrbljina izmegju Glamoča i Jajca (vrlo česta, mjeseca augusta 1897.), Ljubuša-planina.

Hercegovina: Brestica pri dnu Babe-planine (Werner), cesta Korito-Gacko (v. Tommasini), veliki Velež i Bjelašnica-planina (muz. Saraj.).

25. *Vipera berus* L. i var. *bosnensis* Bttgr. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 21. — v. Tommasini, Skizzen, str. 92. *(Pelias berus).* — Werner, Reptil. Oesterr., str. 75., Z. Herpetol. v. Bosn., str. 3.

Travnik, općina Vitovlje (Brandis), Vlašić 1800 *m* (Brandis), Vlašić-visoravan (v. Möllendorff), Dervent (v. Möllendorff, muz. Saraj.), Sarajevo (v. Tommasini), Glamoč, Cincar 1900 *m* (var. *prester),* Bihać, Gredoviti vrh (var. *prester),* Vučija luka kod Sarajeva (var. *bosnensis),* Trebinje (v. Mojsisovics), Bilek (var. *prester,* jedina meni pouzdano poznata *berus,* muz. Saraj.).

26. *Vipera aspis* L. Werner, Reptil. Oesterr., str. 80.

Od ovog dosele kao specifično zapadnog poznatog oblika ima jedan tipičan eksemplar iz Bosne u zemaljskom muzeju u Sarajevu. Potječe sa Gole Jahorine (1700 *m).*

27. *Vipera ammodytes* L. Sendtner, Ausland, 1848., str. 479. — v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 20. — v. Tommasini, Skizzen, str. 80. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 82., Z. Herpetol. v. Bosn., str. 4. — Brancsik, Jahresber. d. Naturf.-Ver., Trencsin. Com. 1888.—89.

Obična u Bosni i Hercegovini, ne samo najčešća otrovnica, nego i jedna od najčešćih zmija uopće.

Gradiškin kod Travnika (Sendtner), Sarajevo (Brancsik), obala Miljacke, Trebević 4000′ (v. Möllendorff), Prača (v. Möllendorff), Travnik (Brandis), Glasinačko polje u kotaru rogatičkom, Reljevo kod Sarajeva (muz. Saraj.), Srebrnica, Klekovača, Dinara (Cincar 2038 *m,* Brandis), Ljubuški (muz. Saraj.), Gacko, Gat, Prača, Sarajevo, Banjaluka (v. Tommasini).

D. Žablji gmizavci.

Batrachia.

a) Ranidae (prave žabe).

1. *Rana esculenta* L. var. *ridibunda* Pall. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 21. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 87., Z. Herpetol. v. Bosn., str. 4.

Bosna i Hercegovina. Travnik (Brandis), Brčka (muz. Saraj.), Drina kod Višegrada (muz. Saraj.).

Trebinje, Cepelica, Stepen, Mostar (Werner).

2. *Rana temporaria* L. Werner, Reptil. Oesterr., str. 91., Z. Herpetol. v. Bosn., str. 4.

Rijetka u Bosni (jedan jedini eksemplar od gosp. prof. Brandisa iz Travnika dobio).

3. *Rana graeca* Blngr. Boulenger, Description of a New European Fros (Ann. Mag. Nat. Hist. for November 1891., str. 346.). — Werner, *Rana graeca* in Bosn., Zoolog. Anzeig., 1879., br. 526.

Dosta rijetka u Bosni; i ja sada držim svoju *R. temporaria* var. *bosnensis* (Reptil. Oesterr., str. 92.) za *R. graeca.* Travnik, Jajce (Brandis). Biće je valjda i u Hercegovini.

4. *Rana agilis* Thomas. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 21. (*temporaria*). — Werner, Reptil. Oesterr., str. 94., Z. Herpetol. v. Bosn.

Bosna i Hercegovina, gdje je to svakako najobičnija vrsta smegjih žaba. Travnik (Brandis), Buna kod Mostara (Werner).

b) Bufonidae (prave krastače).

5. *Bufo vulgaris* Laur. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 21. — Werner, Reptil, Oesterr., str. 96., Z. Herpetol. v. Bosn., str. 5.

Bosna i Hercegovina. Travnik (Brandis), Trebinje (koliko sam raspitivanjem mogao doznati, ima kod Trebinja gorostasnih žaba-krastača, koje svakako pripadaju ovoj vrsti, štono i u Dalmaciji, gdje sam ove godine jedan eksemplar ulovio kod Gruža, dostiže gorostasne dimenzije).

6. *Bufo viridis* Laur. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 21. (*variabilis*). — Werner, Reptil. Oesterr., str. 98., Z. Herpetol. v. Bosn., str. 5.

Bosna i Hercegovina. Travnik (Brandis), Trebinje, Korito (Werner).

c) Hylidae (zelene žabe).

7. *Hyla arborea* L. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 21. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 101.

Bosna i Hercegovina. Travnik (Brandis), Cepelica (Werner).

d) Discoglossidae (krastače).

8. *Bombinator pachypus* Bp. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 21. *(igneus).* — Werner, Reptil. Oesterr., str. 106., Z. Herpetol. v. Bosn.

Bosna i Hercegovina; na oko nije česta.

Planina Tvrtkovac kod Žepča, središnja Bosna 1700 *m* (Brandis). Stepen na crnogorskoj megji (Werner).

E. Repati gmizavci.

9. *Salamandra maculosa* Laur. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 21. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 118., Z. Herpetol. v. Bosn., str. 5.

Meni dosele samo iz Bosne poznat.

Travnik (Brandis), Klekovača, Dinara, juli 1893. (Brandis), Igman-planina kod Sarajeva (muz. Saraj.).

10. *Salamandra atra* L. Werner, Reptil. Oesterr., str. 121.

U zemaljskom muzeju u Sarajevu ima priličan broj eksemplara te vrste od Otiša (Prenj-planina) 1800 *m* (11. august 1895.).

To je nahodište možda jedino na cijelom Balkanskom poluostrvu i tim znamenitije, jer je najbliže poznato nahodište, riječki krš, gotovo za dva stupnja širine sjeverniji. Hercegovački planinski salamandri ne razlikuju se ni po čem od alpinskih.

11. *Molge cristata* Laur. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 21. *(Triton).* — Werner, Reptil. Oesterr., str. 122.

Brčka, Bosna, vojnička streljana, maj 1895. (muz. Saraj.).

12. *Molge alpestris* Laur. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 21. *(Triton alpester).* — Werner, Reptil. Oesterr., str. 124., Z. Herpetol. v. Bosn., str. 5.

Travnik (Brandis), Hrasnički stan kod Sarajeva (muz. Saraj.).

13. *Molge vulgaris* L. v. Möllendorff, Fauna Bosn., str. 21. *(Triton taeniatus).* — Werner, Reptil. Oesterr., str. 128., Z. Herpetol. v. Bosn., str. 5.

Travnik (Brandis), Brčka (muz. Saraj.), Hrasnički stan kod Sarajeva (muz. Saraj.), bara kod Blažuja (muz. Saraj.).

Cepelica (Werner), Čapljina (muz. Saraj.).

14. *Proteus anguineus* Laur. Sendtner, Ausland, 1848., str. 126. — Werner, Reptil. Oesterr., str. 115.

Hercegovina (blizu dalmatinske megje kod Gabele).

1. Vrelo u erarskom šumskom području Ljubuški, krajem oktobra 1896.
2. „Topljak vrelo“ kod Studenaca (Ljubuški), 21. mart 1895. (muz. Saraj.).

Kako su rečene vrste raširene.

	Samo u Bosni	Samo u Hercegovini	Zajednički	Zajednički sa alpinskim zemljama	Zajednički sa Dalmacijom
1. *Emys orbicularis*	—	—	1	(1)	1
2. *Clemmys caspica*	—	1	—	—	1
3. *Testudo graeca*	—	1	—	—	1
4. *Hemidactylus turcicus*	—	1	—	—	1
5. *Anguis fragilis*	—	—	1	1	1
6. *Ophisaurus apus*	—	1	—	—	1
7. *Lacerta agilis*	—	—	1	1	(1)
8. *Lacerta viridis typica*	—	—	1	1	—
8. *a Lacerta viridis major*	—	1	—	—	1
9. *Lacerta vivipara*	—	—	1	1	—
10. *Lacerta muralis fusca*	—	—	1	1	—
10. *a Lacerta muralis neapolitana*	—	1	—	(1)	1
11. *Lacerta oxycephala*	—	1	—	—	1
12. *Lacerta mosorensis*	—	1	—	—	1
13. *Algiroides nigropunctatus*	—	1	—	(1)	1
14. *Tropidonotus natrix*	—	—	1	1	1
15. *Tropidonotus tessellatus*	—	—	1	1	1
16. *Coronella austriaca*	—	—	1	1	1
17. *Zamenis gemonensis*	—	1	—	(1)	1
17. *a Zamenis* var. *trabalis*	1	—	—	—	—
18. *Zamenis dahlii*	—	1	—	—	1
19. *Coluber aesculapii*	—	—	1	1	1
20. *Coluber leopardinus*	—	1	—	—	1
21. *Coluber quatuorlineatus*	—	1	—	—	1
22. *Tarbophis vivax*	—	1	—	—	1
23. *Coelopeltis lacertina*	—	1	—	—	1
24. *Vipera ursinii*	—	—	1	—	(?)
25. *Vipera berus*	—	—	1	1	—
26. *Vipera aspis*	1	—	—	1	—
27. *Vipera ammodytes*	—	—	1	1	1
28. *Rana esculenta* var. *ridibunda*	—	—	1	—	1
29. *Rana temporaria*	1	—	—	1	—
30. *Rana graeca*	1	—	?	—	—
31. *Rana agilis*	—	—	1	1	1
32. *Bufo vulgaris*	—	—	1	1	1
33. *Bufo viridis*	—	—	1	1	1
34. *Hyla arborea*	—	—	1	1	1
35. *Bombinator pachypus*	—	—	1	1	1
36. *Salamandra atra*	—	1	?	1	—
37. *Salamandra maculosa*	1	—	?	1	1
38. *Molge cristata*	1	—	?	1	1
39. *Molge alpestris*	1	—	—	1	—
40. *Molge vulgaris*	—	—	1	1	1
41. *Proteus anguineus*	—	1	?	1	1

Od 44 oblika, koji se raspoznaju (s odlikama), nahode se dakle 2 gmizavca i 2 vodozemca samo u Bosni, 15 gmizavaca i 2 vodozemca samo u Hercegovini; 13 gmizavaca i 7 vodozemaca zajednička su u obim zemljama. Nego je vrlo vjerojatno, da će se *Rana graeca*, *Salamandra maculosa* i *Molge cristata* i u Hercegovini, *Salamandra atra* i *Proteus* i u Bosni naći, i to potonji u livanjskom kraju, u kome, kako pl. Tommasini pravo nagagja, ima još i drugih oblika.

S alpinskim zemljama (pri čemu naročito mislim Korušku, Štajersku i Tirolsku, dok Kranjsku i Gorički kraj smatram prelaznim područjem izmegju alpinske i dalmatinske faune; Istru nasuprot računam izravno u područje dalmatinske faune) imaju Bosna i Hercegovina 24 vrste (od ovih 12 gmizavaca) zajednički (vrste u zagradama ili su ograničene na mala područja prelaznih krajeva ili su uopće u alpinskim zemljama rijetke); i to s Bosnom samom 5, s Hercegovinom samom 2, s obje zajedno 17.

S Dalmacijom zajedničkih vrsta ima u Bosni i Hercegovini 22 vrste, i to Bosna 2, Hercegovina 16, u obje zemlje zajednički 14.

S panonskom nizinom imadu okupirane pokrajine dva oblika zajednički, naime: *Zamenis gemonensis* var. *trabalis* i *Vipera ursinii;* potonja čini se da se u Bosni i Hercegovini mjestimice tako često nahodi, kao nekoć kod Laksenburga, gdje je od nekoliko zadnjih godina već gotovo posve istrijebljena.

Vidi se, da je Hercegovina po svojoj fauni mnogo sličnija Dalmaciji, nego Bosna, i da se Bosna nešto više podudara s alpinskom faunom, nego Hercegovina. To znači dakle, da je uopće u Bosni alpinska fauna samo neznatno obogaćena južnim elementima, dok Hercegovina uz neznatan gubitak alpinskih vrsta ima još svu bogatu faunu Dalmacije.

Od onih vrsta, kojih inače nema u monarhiji, ima u Bosni *Rana graeca;* onih vrsta, koje se nahode samo u monarhiji i u Bosni i Hercegovini, imadu dvije *(Proteus* i *Lacerta mosorensis.* — *Lacerta oxycephala* nalazi se i u Crnoj Gori).

III. Gmizavci iz Crne Gore, Srbije, Bugarske i Grčke.

1. Crna Gora.

1. *Lacerta muralis* Laur. subsp. *fusca* de Bedr.

Često sam je nahodio kod Njeguša (4. septembra 1897. Tipski oblik).

2. *Lacerta muralis* Laur. subspec. *neapolitana* de Bedr. (var. *littoralis* Wern.).

Često po meni nagjena kod Njeguša i Cetinja (5. septembra 1897.). I u Erbera već spomenuta *(Podarcis merremii).*

3. *Lacerta oxycephala* DB.

Ne rijetko po vrletima u okolici cetinjskoj (5. septembra 1897.) po meni nahogjena. Koliko ja znam, to je prvo nahodište izvan Austrije.

4. *Lacerta agilis* L.

Iz Nikšića ili Morače, središnja Crna Gora (prikupio kustos Reiser).

5. *Lacerta viridis* Laur. var. *major* Blngr.

♂ i ♀ s istog nahodišta.

6. *Tropidonotus tessellatus* Laur.

7. *Coronella austriaca* Laur.

8. *Coluber aesculapii* Host. (sa 23 reda ljusaka).

9. *Vipera ursinii* Bp.

Nova za Crnu Goru i najjužnije dosele poznato nahodište te vrste na Balkanskom poluostrvu.

10. *Vipera ammodytes* L.

Sve te zmije od Nikšića ili Morače prikupio je gosp. kustos Reiser.

11. *Rana esculenta* L. var. *ridibunda* Pall.

Množina u Rijeci vodi kod Rijeke, u svim stepenima uzrasta, i ličinke (4. septembra 1897.). Jedan eksemplar sa žuto, crno i smegje marmoriranim zatkom kao tipični oblik.

12. *Rana temporaria* L.

Tek pretvoren eksemplar s istog mjesta.

13. *Rana graeca* Blngr.

Ja sam ulovio dva tek pretvorena mlada, koji su već posve imali karakteristične šare starih, na desnoj obali Rijeke zajedno s *temporaria* na vlažnoj mahovini megju kamenjem. Po tome je ta vrsta poznata iz Grčke, Bosne, Italije i Crne Gore.

14. *Bombinator pachypus* Bp.

Često u malome ribnjaku kod Rijeke (5. septembra 1897.), kako dorasli eksemplari, tako i tek pretvoreni mladi. Dônja je strana odraslih eksemplara pretežno žuta s nekoliko modro-sivih pjega ili žilica, rožnati vršci na bradavicama dônje su strane crni, tako da potonja izlazi crno piknjičava. Tu vrstu već je Erber (kao *Bombinator igneus)* napomenuo iz Crne Gore.

15. *Salamandra maculosa* Laur.

Nikšić ili Morača. Veći dio zadnje polovice tijela bez pjega. — Po gosp. kustosu Reiseru prikupljene reptilije i batrahije iz Crne Gore, Srbije, Bugarske i Grčke nahode se u bosansko-hercegovačkom zemaljskom muzeju u Sarajevu.

2. **Srbija** (Šabac na Savi).

1. *Tropidonotus natrix* L.
2. *Lacerta viridis* Laur.
3. *Rana agilis* Thomas.
4. *Bufo viridis* Laur.
5. *Molge cristata* Laur. ♂

} u zemaljskom muzeju u Sarajevu.

Meni je povrh toga iz Srbije poznat *Tropidonotus tessellatus* i *Vipera ammodytes*.

3. Bugarska.

Lovina gosp. kustosa Reisera iz Bugarske u geografskom je pogledu vanredno zanimljiva.

1. *Testudo graeca* L. Burgas.
2. *Emys orbicularis* L. i var. *hellenica* Val. Sistov.
3. *Lacerta viridis* Laur. Bez naznake nahodišta.
4. *Lacerta taurica* Pall. Sistov.
5. *Lacerta muralis* Laur. subspec. *fusca* de Bedr.

Teteven, središnja Bugarska. Gornja strana prilično zagasito-siva, ali otvorenija nego trak po strani. 6—9 ovratnih štitaca, 20—22 femoralnih pora; trbušni štitovi u 6 uzdužnih i 25 poprečnih redova. 5 supralab. pred subokularom. ♂ crvena trbuha.

6. *Lacerta vivipara* Jacq.

Rodope planina, vrelo Marice na brdu, zvanom Musala, 3000 *m.* Nahogjenje gorskog guštera u visokom Balkanu u velike je zanimljivo.

7. *Anguis fragilis* L. var. *colchica* Dem.

♂ ♀ od Gornjeg Šipka (Trojan-Balkan).

8. *Tropidonotus natrix* L. i var. *bilineata* Jan.

Kako tipični eksemplar iz Sistova, tako i prugavi iz Varne imadu manji broj postokularnih štitaca, prvi 1—2, potonji 2—2.

9. *Tropidonotus tessellatus* Laur.

Jedan eksemplar iz Varne, postocularia 3—4, 8—9 nadusna štitca. I drugi jedan eksemplar te vrste iz Varne (prikupljen od gosp. J. Bornmüllera) ima 9 nadusnih štitaca, i ne samo 4 postocularia, nego i 4 praeocularia na svakoj strani.

Od onih 9 nadusnih štitaca dotiče peti oko. Taj mi je eksemplar darovao gosp. Bornmüller najljubeznijim načinom uz množinu drugih rijetkih gmizavaca.

10. *Coronella austriaca* Laur. ♀.

11. *Coluber aesculapii* Host.

Mlad eksemplar sa 23 reda ljusaka.

12. *Coluber quatuorlineatus* Lac. var. *sauromates* Pall.

Lijep eksemplar iz bara kod mjesta Papazli na Marici, u junu 1893., i jedna koža s glavom i repom iz Varne.

1. ♂ iz mjesta Papazli, 25 reda ljusaka, 201 potrbušnih ljusaka, A. $^1/_1$, štitova $^{58}/_{58}$, +...... Nadusni štici 8—8; praeocularia 1 + 2 subokularia; 2 postocularia; 2 + 3 temporalia. Ljuske, izuzevši dva krajnja reda vrlo nastriješene, šipkaste. Dônja strana otvoreno žuta, ventrali po stranama, subkandali u sredini imaju zagasitu pjegn.

2. ♂ iz Varne, 25 reda ljusaka, 211 potrbušnih ljusaka, A. $^1/_1$, štitova $^{66}/_{66}$. Nadusni štici 9—9, 4. i 5. dotiče oko, okularni štitovi kao prije, temporalia (1) + 2 + 4, (1) + 2 + 3, (1) = malen interkalarni komad megju postokularnim i prvim temporalnim parom.

Boja vrlo slična onoj pregjašnjeg eksemplara, ali pjege na pobočnim okrajcima ventrala veće, često su suvisle, te čine nepravilnu uzdužnu prugu na svakoj strani trbuha. Na subkandalima pjege nijesu u sredini, već na zadnjem okrajku.

13. *Vipera berus* L.

Jedan stari i jedan mladi eksemplar, iz mjesta Singirli u Rodope-planini 12. jula 1893. 2150 *m*. Valjda prvo nahodište u Balkanu.

14. *Vipera ammodytes* L. Više eksemplara (Varna i Sistov).

15. *Bufo viridis* Laur. 10 *cm* dug eksemplar bez tačnijeg nahodišta.

4. Grčka.

a) Kryoneri, Akarnanija; naspram Patrasa. April 1894. (leg. Reiser).

1. *Lacerta viridis* Laur. var. *major* Blngr. Mlad eksemplar.

2. *Lacerta muralis* Laur. subspec. *fusca* de Bedr. var.

Otvoreno smegj sa četiri crne pruge po dužini, široki otvoreno smegji pojas na hrptu zagasitiji, nego ona izmegju obje uzdužne linije iste strane pružena, gotovo žućkasta linija. Prelazna forma na subspec. *neapolitana*.

3. *Ophiops elegans* Menetr. Jedan eksemplar, prvi pouzdani iz Evrope.

4. *Chalcides ocellatus* Forsk. *typica*.

5. *Tropidonotus natrix* L. var. *bilineatus* Jan.

6. *Coelopeltis lacertina* Nagl.

7. *Vipera ammodytes* L.

8. *Hyla arborea* L.

9. *Bombinator pachypus* Bp.

10. *Molge vulgaris* L.

b) Olonos, Peloponnes (leg. Leonis).

1. *Rana esculenta* L. var. *ridibunda* Pall.
2. *Rana graeca* Blngr. Više eksemplara.
3. *Bufo viridis* Laur.

c) Naxos.

1. *Lacerta viridis* Laur. var. *major* Blngr.
2. *Lacerta muralis* Laur. subspec. *fusca* de Bedr. var. *naxensis* n.

Vrlo srodna formi sa Milosa, i isto tako kao ova s jasnim *massetericum*, malim zrnastim, otvoreno smegjim šljepoočnim ljuskama, ♂ s crnim pjegama i retikulacijom, koja megjutim čini, da se sedam uzdužnih pruga (koje su u ♀ jasnije nego u var. *nigrogularis)* jasno raspoznaju kao nizovi pjega sekundarne naravi, ili pak s uskim crnim poprečnim prugama s bokova, izmiješanim kovrčicama i tačkama, slično kao *Lacerta mosorensis* Kolomb., ali dônja strana u sviju jednolično bjelkasta, samo dvije zagasite pjege pri grlu (♂). Stražnje noge kao prednje ili su jednolike ili imaju bijele pjege; stegna 21—23, dužina 180 *mm* (rep 114), 160 *mm* (100), 142 (rep 90).

3. *Agama stellio* L. Velika množina.
4. *Tropidonotus natrix* L.
5. *Vipera ammodytes* L.
6. *Eryx jaculus* var. A.

Supralabialia 10—10, interokularne ljuske 6, prsten oko očiju 9—10, ljusaka 43.

7. *Clemmys caspia* Gm. var. *rivulata* Val.
8. *Bufo viridis* Laur.

d) Milos.

1. *Lacerta viridis* Laur. var. *major* Blngr. ♂ ♀.
2. *Lacerta muralis* Laur. subspec. *fusca* de Bedr. var. *nigrogularis* n.

Valjda je srodna *Milensis* de Bedr. Gornja strana u ♀ otvoreno siva, s tipičnim uzdužnim trakama kao u *muralis fusca*, ali i tri dorsala, koji prema prednjoj strani bivaju uži i nejasniji; sve mrke uzdužne trake, do one na okrajku trbuha, s bijelim pjegama. Grlo, izuzevši ovratne štice posuto velikim crnim pjegama, inače dônja strana jednolično bijela. ♂ više retikuliran, hrbat crn na otvoreno smegjem, strane bijele na crnom temelju. Grlo, prsa i trbuh crni s okruglim, bijelim pjegama. Stegna 23, dužina 172 *mm* (rep 112) u ♂, 150 (98) u ♀.

3. *Gymnodactylus Kotschyi* Steind.
4. *Tarbophis vivax* Fitz.

♂♀ Sq. (redova ljusaka) 19, V. (potrbušnih ljusaka) 183—195, Sc. (štitova) 61, Supralab. (ljusaka izmegju očiju) 7—8.

5. *Vipera lebetina* L.

V. 126, Sc. 42, Sq. 23, nadusni štici 10—12, interokularne ljuske 11; 2 očna prstena. Jasno siva, s maslinastim pjegama; ljuske po glavi do dva prednja reda šipkaste.

Dodatak.

Tablice o najglavnijim morfološkim razmjerima dojako po meni ispitanih viperida Balkanskog poluostrva (isklj. Dalmaciju).

I. Vipera ursinii Bp.

Nahodište	Spol	Nadusne ljuske	Očni prsteni	Ispred očnih prstena	Gubica	Izmegju ljusaka na čelu i megju očima	Ljuske na trbuhu (Ventrales)	Štitova	Sveza s ljuskama pred očima	Dužina
1. Dinara 1830 *m*, 2100 *m* .	♀	7—7	7—7	2—2	3	3—4	129	24	C.—C.	421/36
2. Ljubuša-planina . . .	♀	7—8	9—8	3+1—2	5	3—3	129	22	C.—C.	330/30
3. Veliki Velež	♀	7—7	8—10	3—3	6	2—2	129_1	27	C.—C.	380/40
4. Hrbljina, Bosna . . .	♀	8—8	8—9	2—2	4	2—2	130	26	C.—C.	366/38
5. Hrbljina, Bosna . . .	♀	8—8	7—8	4—4	4	1+1 do 3+1	130	26	C.—C.	300/27
6. Bjelasica-pl. kod Gackog	♀	6—8	8—7	3—2	4	1—3	131	26	C.—C.	357/40
7. Bjelasica-planina . . .	♂	8—8	10—8	2—2	4	1—2	124	32	C.—C.	
8. Bjelasica-planina . . .	♀	7—8	8—8	3—4	4	1—2	128	26	C.—C.	
9. Brestica, Hercegovina .	♂	8—9	6—7	3—3	2	1+1—2	130	35	C.—O.	428/59
10. Nikšić, Crna Gora . .	♀	7—8	6—9	4—2	4	1—2	126	27	C.—O. nema parietalia	

II. Vipera berus L.

1. Vlašić, Bosna . . .	♀	8—9	—	—	—	—	145	30	—	—
	♀	9—9	9—11	11—11	15	2—4	145	28	—	600/57
2. Glamoč, Bosna . . .	♂	10—10	10—10	2—2	6	3—4	142	32	—	485/54
	♀	9—9	7—9	2—2	8	2—3	147	31	—	—
3. Dervent, Bosna . .	♂	9—9	11—10	—	7	4—4	144	37	—	650/80
	pull.	8—9	8—10	2—2	4	1—1	—	—	—	—
						ljuske na čelu i ona megju očima u svezi				
4. Cincer, Bosna *(prester)* .	♂	9—9	10—9	3—3	5	5—6	141	42	—	—
5. Dervent, Bosna *(prester)*	♂	9—9	9—10	2—3	7	3—3	143	43	—	—
6. Singirli, Bugarska . .	♀	9—9	10—11	3—4	5	2—2	152	33	—	—
7. ? Hercegovina .	♂	9—9	8—9	2—2	10	1—1	140	36	—	—

III. Vipera aspis L.

1. Gola Jahorina, Bosna ♂. Sq. 23, V. 153, A. 1, Sc. 42, Supralabialia 10.; 3 Apicalia.

IV. Vipera ammodytes L.

Nahodište	Spol	Nadusne ljuske	Interokularne ljuske	Ljuske na rogu iznad gubice	Redovi ljusaka	Ljuske na trbuhu	Subcand.
*1. Podvelež kod Mostara. . .	♀	10—11	4—5	7	21	155	33
2. Velež	♂ mlad	10—10	5—7	7	21	156	40
3. Ljubuški	♀	9—10	6—7	9	21	151	34
4. Čvrsnica	♂	9—10	4—7	9	23	157	39
5. Ljubuša-planina	♀	9—10	7	9	21	154	37
6. Dervent	♀	11—10	6—8	10	23	148	32
*7. Reljevo kod Sarajeva . . .	♂	10—10	6—8	9	21	153	35
8. Kozja ćuprija kod Sarajeva .	♂	9—10	6	6	23	156	39
9. Sarajevo	♂	9—10	7	8	21	150	35
10. Sarajevo	♂	11—12	5—7	11	23	150	37
11. Sarajevo	♂	9—9	4—5	6	23	157	39
12. Sarajevo	♂	10—10	6—8	ova zmija ima drugi kratki rošćić ispred običnog. Postao za cijelo uslijed ozlijede.	21	151	38
*13. Sarajevo	♀	9—9	5—7	6	21	154	28
*14. Srebrnica	♀	10—12	6—9	10	23	147	34
*15. Nikšić, Crna Gora	♂	10—10	5—7	7	23	157	39
*16. Ithaka	♀	9—9	4—6	8	21	139	31
17. Kryoneri (Akarnanija) . . .	♀	9—9	8	12	21	144	33
18. Naxos	♂	9—9	6	11	21	146	33
*19. Sistov	♂	11—10	7—9	9	21	153	39
*20. Cincer, Dinarske alpe 2006 *m*	♂ ?	10—10	6	7	23	153	30
*21. Travnik	♂	10—9	6	10	23	155	36
*22. Travnik	♂	10—10	6—7	7	23	143	35
*23. Travnik	♂	8—8	5—7	7	23	161	36
*24. Travnik	♂	10—11	7—8	7	23	157	39
*25. Travnik	♀	10—10	6	11	23	156	31
*26. Travnik	♀	10—10	6—7	8	23	147	35
*27. Travnik	♀	10—10	6—7	12	23	162	31
*28. Travnik	♀	12—12	6—8	6	23	157	33
*29. Travnik	♀	10—11	5—7	8	23	159	32
*30. Travnik	♀	10—11	6—7	7	23	147	33
31. Travnik	♀	9—9	6	5	23	157	37

IV. Geografsko rasprostiranje reptilija u sjevernoj polovici Balkanskog poluostrva.

(Bosna, Hercegovina, Crna Gora, Srbija, Rumunjska, Bugarska, Turska.)

Na ovom mjestu nipošto ne mislim iznijeti potpun prikaz geografskog rasprostiranja reptilija u gore označenom području; za to ima još premalo materijala i odviše je nepotpun. Nego mislim, da poredanje onih područja, kuda se rasprostiru pojedine vrste, ne samo da će biti zanimljivo, nego da ćemo time i o tome podataka stići, gdje i u pogledu kojih je vrsta dalje ispitivanje važno i nužno, da se dobije potpun prijegled o geografskom rasprostiranju.

Poznato nam je n. pr. rasprostiranje kornjače u tome području. Kod Tulče u Dobruči (Steindachner[1]) i kod Jedrene (Sordelli) vele da ima *Testudo ibera*. Dali su ti navodi istiniti, odnosno da li se ne osnivaju na unesenim eksemplarima, to se ne može pouzdano ustanoviti; gledeći na rasprostiranje te vrste po susjednoj Maloj Aziji ne bi se moglo reći, da je nemoguće. Sad da li je u tome slučaju, ako se *T. ibera* nahodi na istočnoj strani Balkanskog poluostrva, i *T. graeca* (dosele samo poznata iz Burgasa u Bugarskoj) dalje rasprostranjena, ili da li obje te vrste jedna drugu isključuju, to bi još valjalo ustanoviti. — *Clemmys caspica* jedva da će na sjeveru Balkanskog poluostrva znatno prekoračiti onu širinu, pod kojom je poznato njeno najsjevernije nahodište u Dalmaciji (od prilike 42° 41'). Pouzdanih podataka nema. — *Emys orbicularis* var. *hellenica* poznajem sada iz Dalmacije (Zadar), sa Jonskih ostrva (Korfu) i iz Bugarske (Sistov); da je ima u Hercegovini, to je vrlo vjerojatno; biće da je ima južno od Save i Dunava, makar i samo pojedince, po svem poluostrvu.

Slabo šta više znamo o gušterima. *Anguis* je doduše, i to valjda u var. *colerica*, u cijeloj sjevernoj polovici, a možda i po svem Balkanskom poluostrvu rasprostranjen; od *Ophisaurusa* poznajem nahodišta samo s juga i zapada poluostrva (na zapadu slabo udaljeno od morske obale, u Dalmaciji i Hercegovini valjda jedva više od 50—60 *km)*.

Od *Lacertida* biće da je *Lacerta agilis*, u koliko dosele znamo, ograničena na sjever (Bosna, Hercegovina, Crna Gora, Bugarska [Sofija]), a iz alpinskog područja valjda po kosama Velebita i Dinare dospjela u rečene zemlje. Najjužnija megja njenog rasprostiranja biće po prilici 42° 21' s. š. (Vitoša kod Sofije).

Nego nipošto nije posve isključeno, da postoji sveza s erdeljskom *agilis* preko Srbije i Bugarske; eksemplari iz Istre, sa Čresa, Lušinja i iz

[1]) U svome je izvještaju naznačio kao *graeca*, a u c. k. dvorskom je muzeju pravo etiketirana kao *T. ibera*.

megjaških planina Dalmacije vrlo su slični bosansko-hercegovačkim eksemplarima.

Nego što se tiče var. *major,* ona je kao *Clemmys* i var. *hellenica* od *Emys orbicularis* doselila s juga, te je u Dalmaciji prodrla do Zadra, u Hercegovini duž riječkih dolina do Mostara i Trebinja, pa se nahodi i u Crnoj Gori duž Morače. Var. *quinqueradiata,* što je po Steindachneru ima u Dobruči, biće valjda ♀ od var. *major,* barem meni nije poznata peteropruga ♀ od tipa iz Balkanskog poluostrva. *L. viridis major* dakle, ako pravo mislim, prekoračuje kod Zadra 44., kod Tulče 45° sjeverne širine. Ona je dosele na sjeveru Balkanskog poluostrva kao i *ophisaurus* poznata samo iz neznatne daljine od obale.

Lacerta vivipara poznata je sada po zanimljivom obretu gosp. kustosa Reisera i na Balkanu. Taj svakako sjeverni oblik mogao je na Balkan dospjeti ili iz Erdelja, ili iz Rumunjske (Tulča), dakle s istoka, ili iz Bosne; po ono malo nahodišta na poluostrvu ne može se u tom pogledu još odrediti pouzdan trag. Najjužnije nahodište gušterovo biće dosele da dopire do 42° sjeverne širine; to je ujedno i najjužnija megja prostiranja te vrste uopće.

Lacerta muralis fusca odomaćena je u svoj sjevernoj polovici Balkanskog poluostrva; poznata je iz Bosne, Hercegovine, Crne Gore i Bugarske. Dokle ona bez znatne promjene dopire na jugu, ne zna se; svakako se sjeverno od 42° sjeverne širine eksemplari još slabo razlikuju od srednjoevropskog tipa.

Var. *littoralis* nasuprot, koju poznajem iz Istre, Dalmacije, Hercegovine, Crne Gore i Grčke prelazi očevidno na istoku Balkanskog poluostrva u veoma sličnu *L. taurica,* koja je sada poznata iz Tinosa, Carigrada, Sistova i sa Krima. *Taurica* biće da duž zapadne obale Crnog mora nadomješta zelene forme *neapolitane,* što žive na jadranskoj i jonskoj obali.

Lacerta oxycephala poznata je sada iz Dalmacije (kopno od Skadra do Dubrovnika, sa ostrva Hvara, Visa, Korčule; valjda je ima i na južnijim ostrvima), iz Hercegovine do Mostara i Gackog, iz Crne Gore (Cetinje). Mnogo dalje ne će biti rasprostranjena, pošto ni s juga (Epir) ni s istoka (Bugarska) nemam vijesti o tome da je ovdje ima, niti eksemplara za dokaz, što dakako još uvijek ne isključuje, da bi je onuda moglo biti.

Za *Lacertu mosorensis* trebalo bi doduše ispitati, da li nema sveze izmegju njenih nahodišta, koja su gotovo za 3 stupnja širine razdaleko, ma da to, barem za sada, nije vrlo vjerojatno; prije će biti, da su ona nahodišta zadnja skloništa svuda izmegju Mosor-planine i Babe i Somine planine rasprostranjene vrste, koja je ili potisnuta jačom vršću, ili se je promijenila prema oštrijem podneblju, kakvo je možda u ono doba, kada

su dalmatinska ostrva još bila sastavljena s kopnom, bilo na udaljenoj za onda od obale Mosor-planini i u nutarnjosti kopna.

Slično, ali u većoj mjeri, moramo predmnijevati i za *Algiroides*. Dok je sjeverno područje rasprostiranja te vrste — Kranjska, Gorica, Trst, Rijeka, sjevero-istarska ostrva — još sastavljeno, to su joj južna nahodišta — Mosor-planina u Dalmaciji, Fatnica u Hercegovini, Jonska ostrva i t. d. na razdaleko, pa pošto te životinje ondje, gdje se nahodi, ima množina i jedva se može previdjeti, to se onda mora uzeti, da je u onim krajevima izmegju tih nalazišta, gdje je nema, izumrla. Svakako je to pak forma, strogo ograničena na zapadnu obalu Balkanskog poluostrva, koja liniju, povučenu, recimo, od Zagreba do rta Matapana prama istoku, za cijelo ne prekoračuje.

Što se tiče zmija, biće jedva da se *Tropidonotus natrix* i *tessellatus, Coronella austriaca* i *Coluber aesculapii* ne nalazi po cijelom sjeveru poluostrva na veće daljine. Što je *Coluber leopardinus* na istoku dosele samo kod Carigrada nagjen, valjaće valjda svesti na to, što je ovo područje slabo ispitano; jer isto tako, kao na Krimu odomaćeni *Coluber sauromates* biće da se i leopardska ljutica nahodi na istoku Balkanskog poluostrva, tim više jer je ima i u Maloj Aziji; nego biće da je ta životinja, koja voli toplinu, nastanjena samo u krajevima južno i sjeverno do glavne kose balkanske, a na nju samu da ne zalazi, pošto se ona samo u posve toplim krajevima (Cyclade) nahodi na brdima (Pyrgos na Syri 1600′) i to jedva ikada preko 1000 *m*. — Isto tako, kao što *L. muralis* var. *littoralis* na istoku Balkanskog poluostrva prelazi u *taurica*, tako drugdje forma *Sauromates* prugaste ljutice prema zapadu prelazi u prugastu formu; u južnoj Rusiji, na Krimu, u Bugarskoj, Tatoji, Ateni, Mykonosu, Maloj Aziji ima tipična *C. sauromates,* koja se u zapadnoj polovici poluostrva više ne nahodi, ili se barem (u Hercegovini) više ne nalazi čisto izrazita. — Gdje valja tražiti prelazno područje, i nadalje, da li se možda i u Rumunjskoj nalazi *sauromates,* što je, pošto se po Strauchu do Odese nahodi vrlo vjerojatno, to treba tek još ustanoviti. Na taj bi onda način sva nahodišta *sauromates* uokolo Crnog i Bijelog mora bila u svezi.

Od vrsta *Zamenis* slabo mi je što poznato. U mene ima *Z. gemonensis* iz Carigrada, ali niti iz Rumunjske, niti iz Bugarske znam za nahodišta te zmije. Var. *trabalis* biće da je u Banjaluku svakako došla iz Slavonije, i to banjalučki eksemplar duž Vrbasa, a sarajevski duž Bosne. Da je u Rumunjskoj ima, to pouzdano pretpostavljam, a i u Srbiji biće da je ima. Inače biće da je ograničena na nekoliko grčkih ostrva (Korfu, Tinos). Njeno rasprostiranje sjeća u štočemu na *C. sauromates.*

Zamenis dahlii poznata je sa sjevera Balkanskog poluostrva samo iz „Vlaške“, ako ne gledamo na nekoliko hercegovačkih i dalmatinskih naho-

dišta. O istinitosti ovog prvog navoda ne mogu se dalje očitovati; pri tako oskudnim podacima ne ostaje drugo, nego čekati uspjehe daljeg ispitivanja.

Što se tiče ljutica, veoma je zanimljiva njihova rasprostranjenost na Balkanskom poluostrvu. *Vipera ursinii* dosele je samo sa zapada poznata, i to od Bosne do Crne Gore (dakle od prilike do 42° 40′ sjeverne širine), pa pošto sva nahodišta nijesu dalje nego 100 *km* od Dinarskih planina, to će biti, da je područje te vrste valjda ograničeno rijekama Vrbasom, Neretvom, Limom i Moračom. Čini se da je poglavito odomaćena u planini, i to do znatne visine, dok je ona na istoku Dônje Austrije i u Ugarskoj baš tipična forma ravnice.

Vipera berus valjda se nigdje ne nahodi u zajednici s pregjašnjom vrstom, bar mi nijedno zajedničko nahodište s iste planinske kose nije poznato, ma da su im jedna područja njihova rasprostiranja po sjeverozapadu Bosne, i ma da su u tom zajedničkom području samo jedno nahodište od *V. berus* (Glamoč) i dva (Hrbljina i Ljubuša planina) od *V. ursinii* poznata. U toplijoj Hercegovini (dônja Neretva, Trebinje, Bilek) zastupa *V. ursinii* onu drugu vrstu, *V. berus*, koje opet nema u planini (Velež, Bjelasica, Baba planina), dok se opet po većem dijelu Bosne pa sve do visokog Balkana sama nahodi.

Vipera aspis dosele je samo poznata s Gole Jahorine kod Sarajeva, preko 5 stupnjeva dužine istočno od najbližeg poznatog nahodišta kod Gorice, dok će nasuprot *Vipera ammodytes* biti svuda po Balkanskom poluostrvu, gdje su joj životni uslovi ikoliko pogodni, dakle izuzevši više planinske kose.

Naknadno još valja spomenuti za *Tarbophis* i *Coelopeltis*, da nahodišta tih dviju vrsta zmija na sjeveru Balkanskog poluostrva osim zapadne obale nijesu poznata; svakako ih ima barem po Turskoj, ali jedva na sjeveru od Balkana.

Što se tiče amfibija, to su *Rana esculenta* var. *ridibunda* i *R. agilis, Bufo vulgaris* i *viridis, Hyla arborea, Salamandra maculosa, Molge vulgaris,* svuda po poluostrvu rasprostranjene. *Rana temporaria* samo je iz Bosne poznata, *Rana graeca* samo s juga (Pelopones) i zapada, ali je vjerojatno, da je i drugud ima; možda je na zapadu zamjenjuje *Rana macrocnemis,* koja bi se prema analognim pojavama *(Blanus Strauchii)* sve do Carigrada nalaziti mogla. *Bombinator pachypus* biće da samo u rumunjskoj nizini ne živi, kuda se nahodi *Bombinator igneus;* nego ta se vrsta kao i *Molge cristata* i *alpestris* tek pojedince dešava.

Salamandra atra samo je poznata s Prenj-planine u Hercegovini, ali se nalazi u Bosni i možda još u Balkanu, upravo kao i *Vipera berus* i

Lacerta vivipara. Proteus je ograničen na krajnji zapad nedaleko od dalmatinskog primorja, te dosele još uvijek pripada isključivo Austriji i Hercegovini.

Samo ću još primjetiti, da su *Geckonide* na poluostrvu ograničene jedino na primorske krajeve, te su bez sumnje kao i sve južno-evropske vrste (možda izuzevši *Phyllodactylus)* trgovačkim saobraćajem unesene na lagjama iz sjeverne Afrike *(Tarentola mauritanica)* i zapadne Azije *(Hemidactylus, Gymnodactylus).*

Završujem svoj izvještaj, od srca i najiskrenije blagodareći gospodinu kustosu O. Reiseru za njegovo ljubezno susretanje pri mome boravku u Sarajevu, po čemu mi moguće bijaše, zalihe reptilija u zemaljskom muzeju u najkraće vrijeme ispitati, izričući ujedno želju, da mi pogje za rukom, u čislu godina prikupiti isto tolike i tako znamenite priloge herpetologiji Balkanskog poluostrva, kao što je to uspjelo rečenom ispitaču, ma da je ornitolog (kao moj poštovani prijatelj prof. A. König u Bonnu, koji je toliko učinio za ispitivanje reptilske faune Alžira i Tunisa). Neka još mnogo godina u oba pravca može tako uspješno kao do sele raditi!

Различито. — Različito.

Народни обичаји с острва Хвара.

а) Предрасуде о жени прије и послије порода[1]).

Жена, док носи дијете у својој утроби, а исто тако и послије порођаја, мора пазити на више тога, иначе је по народном вјеровању изложена и она а и дијете многим опасностима и неприликама.

Једна од поглавитих ствари, на која трудна жена мора да пази, јест „воја“[2]). Воја се покаже на дјетету, а настане ево овако: Ако пред трудном женом споменеш коју ствар, а дотична је жена зажели, мораш јој одмах удовољити жељи, наиме поклонити јој такав предмет, или ако је које јестиво, дати јој да окуси малко. Друкчије ево што се догађа. Пошто јој жеља није била испуњена, на њезином дјетету у утроби појави се такав предмет, који си ти пред њом споменуо — и то на оному дијелу тијела, гдје се на своме тијелу жена руком најприје дотакнула. Воја остаје на човјеку доживотно: за њу нема никакова лијека. Ми познајемо дијете, којему је на лицу јасно утиснут мали морски пуж, а познајемо и његову мајку, која тврди, да је пожељела једном, док је била трудна да једе таковних морских пужева. Колико у овој ствари имаде истине, ми не ћемо на овоме мјесту истраживати. Познајемо још човјека, којему је на лијевој руци утиснут баш доста јасно морски рак, а да ли је његова мајка, док је с њиме била носећа, била пожељела да једе морских рака, то баш не знамо.

И ово је одиста карактеристично.

Пред трудном женом не ваља сакривати никакова јела, па макар да је и таково, које би јој могло нашкодити, јер ево што се збива: дијете, које се од ње породи, не може да чује нити мирис од онога сакривенога јела, а то све дотле, док је у животу она особа, која је била сакрила дотично јело. Ја н. пр. не могох окусити до двадесете године крумпира, а моја је мајка тврдила, да је једна њезина сестра била сакрила пред њом печени крумпир и то зато, да јој не би позлило. Фактум је тај, да је наша тетка још у животу, а мени данас крумпир иде прилично у сласт. Таково је народно вјеровање и ништа друго.

Пошто се је дијете породило, не смије нико из оне куће излазити ван послије „Здраве Марије“ (Госпина поздрава), а то све дотле, док се дијете не крсти. Нити кућна врата не смију се отварати, да ко други не уђе у кућу. Дијете док није крштено, по народном вјеровању није с Богом у пријатељству, већ са некрштеним

---

[1]) Ово о носећој или трудној жени покупили смо на острву Хвару.

[2]) Од талијанске ријечи: voglia.

душама, које чаме у тмини „лимба". Те некрштене душе из „лимба" облијетају и врте се око куће, у којој имаде некрштено чедо, те би могле дјетету наудити, кад би се отварала кућна врата: дијете би могло нагло оболити па још и без крста умријети. Такове некрштене душе из „лимба" зову „мацићи". Како и у каковом се одијелу они приказују и коју и колику моћ имаду на земљи, ми ћемо у будуће прозборити у чланчићу: „Духови и приказе". Често се ипак догоди да когод мора из куће по што по то, или насупрот да когод мора у кућу — и послије „Здраве Марије". Наши сељани нађоше и тому лијека. Кад отворе кућна врата запале на једном тањуру мало лишћа од маслине, палме, јавора, руте и т. д., које је било благословено у недјељу Цвијетницу. У ватру баце кадшто и мало благословљена воска. Онај, што излази или улази, мора преко те ватре до три пута, прекрстивши се до трипут. Тако не ће дјетету ни мало наудити, јер некрштене душе из „лимба" бјеже од светих и благословених ствари. — Док је дијете још некрштено, не смије му се у кући нико приближити а ни у кућу ступити, ако је био да прати мртваца или ако је био у којој кући, у којој се находи мртвац. Да му се узмогне приближити или само у кућу ступити, мора до три пута прећи преко горе поменутих запаљених ствари, прекрстивши се као и ондје до трипут. Кад се то не би урадило, домаћа би се чељад помамила, а особито женске. Али и неко вријеме послије крштења, барем док дијете не почне само ходати, не иду укућани радо на спровод или близу мртваца, а ако се баш мора, тада понесу са собом нешто већ споменутог благословеног лишћа. Али ево још нешто карактеристичније.

До онога дана, док се дијете не крсти, не смије се по народном вјеровању никому ништа из куће узајмити нити ишта од другога у зајам узети. Некоји, које смо запиталн за узрок тому, напросто нам одговорише: да то просто не ваља, да је то грубо и да је то стари обичај. Да је то стари обичај, ми бијасмо о томе увјерени, али нас такав одговор није ипак задовољио. Бијаше их који казиваху, да не ваља позајмивати до крштења с тога, што би дијете, кад дорасте, било расипно, па да би сасвим лакоумно узајмљивало. А дијете је до крштења и онако увијек напаствовано од тих блажених „мацића", који настоје по сваки начин да му нашкоде. Поготово старој жени не смије се посудити ништа а најмање соли, јер би она по ноћи дошла као „мора" или „вјештица" у кућу да мо̀ри кога и тим би могла и дјетету наудити као зли дух.

Док није дијете крштено, не смијеш бацати ни смећа из куће напоље. Пропитасмо за узрок тому. Док је дијете некрштено у кући, „мацићи" се врте око ње, па би морали набасати на таково сметљиште. Ако пак ко од куће, што је сасвим лако, угази на то смеће, те уђе у кућу, донесе некрштеном дјетету „науд". И када ко умре, то онда из оне куће не бацају смеће за осам дана, све док трају „харомине", о којима ћемо такођер коју прозборити. Да удовољимо најживљој знатижељности, казаћемо ипак да „харомине" нијесу друго, него неке посебне молитве, које се осам дана обављају у кући покојника. Смеће пак не бацају ван зато: Дотични мртвац може да буде и у непријатељству с Богом, па онда носи „науд" другима. Ова је предрасуда скроз хуманитарне нарави. Сјећамо се, кад се назад пар година повратисмо с наука на ладање, наша се је бака била помамила, што је домаћа подворкиња била избацила смеће, и то зато, јер је прије пар дана умро један њезин син. Смеће не избацују из куће, гдје је неко умро, прије осмога

дана још и стога, што би дотични мртвац свакога другога дана по ноћи залазио у кућу.

Док још није дијете крштено, а и послије све док не почне само ходати, не смије се ништа од његове робе, било повој или што друго, оставити по ноћи на двору. Наши сељани вјерују, да би „мацићи" и ту заболи свој нос, само да науде дјетету. Докле ту допире празновјерје, приповиједићемо овај догађај, који се збио у једном хварском селу назад пет или шест година по прилици. По зими оставила је подворкиња имућне варошанке пелене у дворишту, да се по ноћи осуше. Пелени се дакако смрзнуше а подворкиња, кад је било у јутро, повије с њима дијете. Што би послије с дјететом, то може већ свако предвидјети. Дијете оболи нагло. Лијечник установи узрок болести, али мајка, као и остала домаћа чељад, сви бијаху увјерени, да је дјетету наудило јер је било повијено у пелене, који су били остали ноћи у дворишту да се суше. Мацићи су, по њиховом вјеровању, својом мокраћом[1]) скваснли пелене и тако је дјетету нашкодило. Кад је лијечник отишао, почне домаћа чељад да кади дијете споменутим благословљеним лишћем, а нека бака — врачара из комшилука да му моли становите молитвице против науда. Све бијаше узалуд: дијете је издахнуло.

Пред нејаким дјететом не ваља ништа јести, ако му не мислиш дати који залогајић онога јела, јер да се дијете у себи устресе и да остане улишено. Ако дјетету не дадеш комадић да окуси, оно ће се на те у невиној својој души разјадити па ти може сасвим лако кад понарасте, постати непријатељем. Кад ко хоће да упозори некога да даде дјетету окусити комадић, вели му: „дој му бокунић, да му се не би уздахло (или уздахнуло)". Осим што се дијете на тебе разјади и што може да ти постане непријатељем, може још да му и позли, те може и обољети, ако му не дадеш окусити комадић.

Док је дијете јоште у повојима, па дође ли отац уморан кући, мора положити на његову зипку капу или шешир, што носи, иначе би по тијелу дјетета избиле какове љаге модро-црвене. Узрока тому вјеровању и поближег тумача не сазнадосмо.

Мајке се највише боје од „науда" и од „урока". Што је науд, већ донекле објаснисмо, но с њим ћемо се као и с уроком послије још боље упознати. Понајвише могу урећи зле очи старе које жене, као и уопће очи свију циганица. Лијек против науда већ нам је познат, но да се од урока излијечиш, ваља ти свакако „вадити урок", а како се он вади, ми ћемо на другом мјесту о томе проговорити. Но од урока можеш се ипак очувати, ако носиш увијек уза се благословених трава и воска, јер ти тада зле очи не могу нашкодити.

Него да видимо сада, како мајке чувају дјецу од урока. Опазити нам је прије свега, да зле очи могу лакше урећи нејаку дјецу, него одрасле, и то зато, што су дјеца невина и без гријеха, па зле очи хоће по што по то да их отрују, разјађене што су она у милости Вишњега. Наша мајка сељанка чврсто је увјерена да јој никакове очи не ће урећи дјетета, ако му држи у повоју благословена лишћа и воска, који се благосиље у бијелу суботу Велике седмице или у дан Госпе свијећнице (кандалора). Али ће дијете бити боље очувано од урока, ако му држи у повоју комадић круха. Ево зашто круха. Наши сељани јако поштују крух, а зову га „благо

[1]) Видјећемо у више наглашеном чланчићу у своје вријеме чиме се јоште и како служе мацићи као и друге приказе да науде.

божје“, и то зато, јер им је он свакидањом храном: јер га свећеник за службе божије претвара у само „тијело и крв Исукрстову“. Боже сачувај набацити се на кога крухом или га не пољубити, кад си га дигао са земље, куда је случајно пао. „Крух је света створ, од њега бижиду арјаве очи“, веле наши стари сељани. И они, који имаду зле очи, једу крух, али људи веле, да он за њих нема благослова. Из тога се лијепо разабире оштроумност нашега народа, који је овим потоњим умно избјегнуо протусловљу. У коликој части и цијени је крух, види се још и из тога, што сматрају гријехом бадати вилицом у кору круха, јер тада, хоћеш, не ћеш, мораш употребити неку силу, а то не смије да бива спрам тако свете ствари. Кад се крух понесе из куће у пећ, ваља по сваки начин дјетету задјети у повој малко тијеста, а исто тако и комадић топла печена круха, кад се донесе из куће, иначе би дјетету могло наудити а могло би се лако и урећи; јер кад се крух у кући прави, наши сељани вјерују, да се тада около куће највише и најрађе врте зли духови и зле очи. Али најбоље може се сачувати дијете од урока, ако му држиш у повоју неку врст старинског новца, који наши сељани зову „крижни бечиц“. Такови су старински новци сасвим ријетки, па је свака наша мајка пресретна, кад га може одакле добити. О „крижном бечицу“ можемо тек толико рећи, да је на њему отиснут мали криж. Од урока чува дијете пако онај криж, који је на њем отиснут. Ми смо назад неколико година познавали младу једну мајку сељанку, која је некој жени из сусједства обећавала свега и свачега, ако јој гдјегод нађе „крижни бечиц“. Тај „крижни бечиц“ иде у нашљедство, па га је с тога тешко и добити.

Животиње: жаба, зец, змија и т. д. не пријају нити најмање мајци нејака дјетета. Од свију животиња највише може дјетету наудити жаба. Пред малим дјететом не смијеш никако споменути жабу, јер би његова мајка побјеснила. Она је увјерена да би у том случају њезином дјетету израсло нешто под језиком попут жлијезде, а неки опет тврде, да би дјетету под језиком израсла мала жаба, или како наши сељани воле казати: „жабица“. Неки опет тврде, да би дијете могло сасвим лако добити „жолве“ (талиј. scofole). По свему овоме не слути жаба ни најмање на добро. Што рекосмо о жаби, то исто вриједи за зеца, змију и неке друге животиње. Ако си већ коју од тих животиња пред дјететом споменуо, то не остаје друго, него да му лагано отегнеш уши, иначе ће га снаћи једна од поменутих неприлика. Није баш потребито да споменеш пред дјететом једну од споменутих животиња па да му нашкоди: оне имаду у себи неку прирођену отајну моћ, а наше мајке, да се обране од ње, даду направити код златара једну жабу, зеца, змију и т. д. од сребра, а сасвим ријетко од злата, те све то скупа привезано држе дјетету о повоју. За што баш то чине, нијесмо никако могли дознати. Да то ваља, да је то добро, да је то старински обичај и т. д., бијаху одговори. Када трудна жена случајно набаса на жабу или мора да је спомене, мора да каже: „У, она губа, бабица; у, погарда, биж отле, у погарда!“ Пред дјететом не ваља споменути ни гаврана, сову, кукавицу и т. д. Често опазисмо на дјетету од сребра саливену жабу, зеца и змију, ну птице много рјеђе.

Пред мајком немој хвалити њезино дијете, да је добро или паметно, јер јој га можеш нехотице урећи, а немој рећи ни да је здраво, лијепо или румено, јер тада тјераш зле духове на ненавидност, а ми већ видјесмо, како они не могу да трпе тих невиних створова. Ако већ хоћеш да похвалиш пред мајком њезино дијете, или да кажеш да је здраво, лијепо или румено, тада мораш увијек да

надодаш: „не буд му зла“, или „не буд му урока“. Мимогред спомињемо, да се овако обичаје рећи и код животиња, а особито код крава, којима би могло нестати млијека. Ми се и овдје пропитасмо за узрок и дознадосмо га. Мацићи и други зли духови, знајући, да се дјеца понајвише хране млијеком, настоје и у тому да им нашкоде. Таковим животињама, од којих добивамо млијеко, такођер дижу урок, јер и оне могу да буду уречене од злих очију и остати без млијека, којим се обично хране мала дјеца. Ни плодност мајчинога млијека не смијеш похвалити без горњег надодатка, јер би је могла стићи иста неприлика.

б) Вечерње и noћно пјевање.

И по градовима далматинским може се опазити вечерње и ноћно пјевање, али се је оно најбоље сачувало на далматинским отоцима, особито у сёлима. У градовима пјевање обично слиједи послије забаве при чаши вина, дочим у оточанским сёлима бива другчије.

Обично пјевају момци. У сваком селу имаде више пјевачких група, а те су састављене свака за себе, од неколико ужих пријатеља. Чланови појединих група састану се послије вечере на уречено мјесто, обично на сеоској „пјаци“ или пред црквом. Ту установе, којим ће дјевојкама испод прозора пјевати и што ће пјевати. Такови пјевачи обично су млади заљубљеници, с тога иду од куће до куће, у којима живу њихове драге, али још незаручене, јер кад је већ момак заручио дјевојку, тад се окани пјевања и иде напросто заручници у кућу, а да оде с дружином пјевати, тога она не би могла поднијети. Поради тога има дјевојака, које знаду своме драгану и за више дана, како но се каже, нос објесити. Кад јој првипут дође, знаде му намргођено одсјећи: „Хоћа̀, пој кантој....“[1])

Прије него ће дружина отићи да пјева, развидиће, хоће ли исте вечери или ноћи и која друга дружина пјевати. Између појединих дружина влада нека врст љубомора: свака се боји, да не би која друга боље пјевала, имала љепших пјесама и да не би отишла пјевати испод прозора становитих дјевојака, за које се занимају чланови дотичне дружине и т. д.

Ако дружина пјева испод прозора које дјевојке, за коју се ниједан члан особито не занима, тада пјева коју народну пјесму у получакавском нарјечју, или коју пјесму, која нема особитога значаја.

Ако дружина пјева дјевојци, а један од дружине хтио би да јој се открије, онда пјева ову пјесму:

„О дивојко притварда,
Ма образа јубазна,
Изајди на понистру,
Неј[2]) ти образ видимо.
Нећемо га појубит,
Јошће[3]) мање објубит:
Младићи смо поштени,
Све од мајке рођени[4])
И од оца гојени.

Изађи на понистру,
Пај[5]) ћеш нидит....[6]);
Сарце му се стиснуло.
И све гарло замукло.
О дивојко — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — видимо“.

[1]) Ту спомене име оне дјевојке, на коју сумња, да је тобож поради ње ишао с дружином пјевати.

[2]) Нек. [3]) Јоште, још. [4]) Рођени. [5]) Пак.

[6]) Ту се спомене име момка, који чезне за дјевојком.

Дјевојка познаје већ све момке, па ако јој је по ћуди, то она изађе на прозор; не остаје, већ час оде а час опет дође. То је за момка почетак побједе — и он се већ прве недјеље усуди, да јој добаци коју љубезну ријеч.

Дјевојке по селима радо сију цвијеће, а држе га у лонцима и лопижама на једној даски, која је наслоњена на два камена зуба испод доњег прага од прозора. Често се догоди, да која дружина понесе цвијеће којој дјевојци, па јој сутра дан у вечер пјева слиједећу:

„. . . .[1]) дивојко,
Усахло ти цвиће,
Липо твоје цвиће;
Гарифули[2]) липи,
Липа мажурана
И јошћер муртела[3])
И јерба[4]) конела[5]).
Ма не вируј . . . .[6])
Да ти је усахло
Липо твоје цвиће,
Гарифули липи,
Липа мажурана
И јошћер муртела
И јерба канела.
Липо твоје цвиће
Однио је . . . .[7])
И тебе ће барзо
Однити из куће."

Реченом пјесмицом дружина јој очитује, ко јој је понио цвијеће. То се догађа онда, кад се је већ заметнула љубав између дотичне дјевојке и момка. Дјевојка ужива кад јој понесу цвијеће, али колико може лако да се превари, јер јој га кадшто понесе која дружина, да освети којег свога члана, па јој дан касније у вечер пјева:

„Немој цвилит а поради цвића.
Твоје цвиће однио је . . . .[8])
Твоје цвиће он ће теби дати,
Јер за њега ти ћеш се одати.
Трај на нина на,
Трај — — — — — — —
Јер за њега ти ћеш се одати."

Обичај је, да сутра дан у ноћи дружина поврати цвијећи, али ако јој га је понијела која дружина из освете, јер је тобож заволила другога момка, како се и из пјесмице разабира, тада може и да заборави своје цвијеће. Том пригодом обичавају пјевати и ове стихове:

„Лила лала ла,
Дивојка је заспала;
Лила лала ла,
Цвиће јој је украла;
Лила лала ла,
Дивојка је заспала,"

и те стихове обичавају по вишепут опетовати, обично из даљега, да их не би препознали. Таква шта јако жалости дјевојку.

Као што свагдје, тако и по хварским сёлима момчад буде врагометна и уједљива. Ако је који момак волио коју дјевојку, а она насупрот другога заволила, па ју тај, рецимо, послије више времена остави, тада први не касни да јој се освети. Са својом дружином он јој чим прије запјева ову:

„Липа се је дивојка одала,
Осан дана редон пировала;
А девети сина породила,
А десети мужа изгубила."

Како се види из речена четири стиха, избија очита иронија, јер се ту говори о њезиној удаји, пировању, сину и мужу, дочим свега тога није било.

[1]) Име дјевојке. [2]) Гарифул = талијански garofano = карамфил.
[3]) Талијански mortella, веома оштра мириса. [4]) Јерба, талијански erba = трава.
[5]) Талијански canella, цвијет се зове талијански erba canella. [6]) Име дјевојке. [7]) Име дјевојке.
[8]) Име момка, који ју је тобож однио једному од дружине.

Обичавају оваком приликом пјевати и ове стихове:

„Куквижа је јтила[1]) соколића,
Пај[2]) остави слипега совића[3]);
Трајла, лала, ла̀,
Слипега совића!
Ал соколић вазме соколицу
А куквижа оста на границу;
Трајла *лала*, *ла*,
Оста на границу!

У овој имаде још више ироније него у првој. Обично бива, да ову пјевају, када која дјевојка остави свога пара, а заволи којег отмјенијег момка, па на концу не буде ништа: остане на цједилу, или „на границу".

Како рекосмо, младост буде врагометна и уједљива, али сасвим тим нерадо биљежимо ову. Ако имаде у селу која усидјелица, то она има и своје пјесме. Она их дапаче имаде највише.

Ако је која дјевојка остала усидјелицом, јер је хтјела да оде за момка отмјенија, па у очекивању одбијала своје парове, а отмјенији момак није дошао, тада јој која дружина обичаје у вечер запјевати:

„Мијар пута ....[4]) су *просили*,
Ал је нису никад испросили,
Трајна, нина, на,
Никад испросили.
Јер је ....[5]) високо летила,
Док ни своја крила поломила.
Трајна, нина, на,
Крила поломила.
Мијар пута могла се удати
И до сада невиста назвати.
Трајна, нина, на,
Невиста назвати.
Ма сад би се итила[6]) одати
И невиста млајана назвати.
Трајна, нина, на,
Млајана назвати.
Ма већ није фајда[7]) говорити
Сад већ ваља богу зафалити.
Трајна, нина, на,
Богу зафалити."

Ова је пјесма много дужа. То знамо одатле, што нам је онај, који нам ју је казивао, примјетио: „е, још је тот тега, ма јо се већ не спомињем". Речени стихови не требају комента: они су тако јасни.

Ако је случајно која дјевојка у селу остала с тога усидјелицом, јер је била ружна, или због штошта слична, то се нађе кадшто која дружина, па и њој запјева, обично ову:

„Све дивојке на пир су позвоне,
Све дивојке и жене одоне.
Лила, лала, ла,
И жене одоне.
Све дивојке редон[8]) потанцују,
А жене се њима *посмихују*,
Лила, лала, ла,
Њима посмихују.
Ма ли једна код комина сиди,
Пај[9]) се јуто сома но се[10]) јиди[11]).
Лила, лала, ла,
Сома но се јиди.
Јер је нису на пир инвитали[12]),
Ни младићи ѝ с њон[13]) затанцали.
Лила, лала, ла,
И с њом затанцали[14]).

И оне дјевојке, које су остале усидјелице поради каква сумњива чина, не баш најпоштеније нарави — и оне имаду своју пјесму, у које баш нема ништа особита, али опет ју изостављамо, јер је прилично порнографичне нарави. — Кад дружина

---

[1]) Јтила = хтјела. [2]) Пај = *пак*.

[3]) За совића кажу да по дану не види, већ само по ноћи, па га ваљда стога и зову слипи совић или још ћорави совић.

[4]) Име дјевојке. [5]) Исто. [6]) Хтјела. [7]) Фајда = хасна, корист.

[8]) Редон = редом. [9]) Пај = пак. [10]) Сома но се = сама на себе. [11]) Јиди = љути.

[12]) Талијавска ријеч: invitare = позвати.

[13]) И сњон = сњом, и сњин = сњим. Каракт., чак. нарјечја.

[14]) Затанцали = заплесали.

пјева такове пјесме, обично се држи малко подаље од куће, јер се таковом приликом боје, да их не облије киша с прозора.

Овдје нам је забиљежити нешто. По хварским сёлима, као можда и у свим другима омањим мјестима, доста је кадшто да момак само погледа дјевојку, па већ у селу говоре, понајвише дјевојке и баке, да се дотични за њон(м) луди. Такав глас брзо се рашири по селу, док не дође до ушију и дотичном момку. Ако момак у истину воли дјевојку, то он ужива рад такова гласа, али ако му она није по ћуди, па ако случајно и то дознаде, што често бива, да се је она пред кимгод поради тога, како но кажу, похвалила, тада јој чим прије момак, са својом дружином, заинтачи овако:

„Дивојка се фалила
И с чешјен [1]) се гладила.
Трајна, нина, на,
И с чешјен се гладила.
У зарцало [2]) гледола,
А . . . [3]) чекола.
Трајна, нина, на,
А . . . [4]) чекола.

Залуду се фалила
И с чешјен се гладила.
Трајна, нина, на,
И с чешјен зе гладила.
Залуду се гледола,
И залуду чекола.
Трајна, нина, на,
И залуду чекола.“

Видјели смо, како дужине сеоских пјевача знаду однијети којој дјевојци цвијеће са прозора. Добро је, кад јој га однесе она дружина, којој припада њезин миљеник, али другчије бива, кад јој га однесе која дружина, да освети којега свога друга. И у овом случају дружина пјева своју пјесму, а како видјесмо, малко из даљега, али опет често бива, да их наслуте, па тада ствар избије на свјетло, па ако и не дође до законитог суда, то дође, рецимо, до пучког суда: наиме до шака између дружине која је цвијеће однијела и дружине, у којој се находи миљеник дотичне дјевојке.

Поради пјесама усидјелицама, такођер знаде доћи до рјечкања, јер доста да се у којој дружини нађе који знанац или рођак дотичне усидјелице, то се та дружина што прије ухвати у коштац с првом. — Ипак, морамо забиљежити с непристраности, никада не дође до такових изгреда, да би ствар постала погибељном. Таково шакање или рјечкање, може се присподобити пламену од сламе.

Више мање у свим селима острва Хвара, као и острва Брача, владају исти обичаји. С обзиром на горе речено, тек ћемо споменути, да је у једном брачком мјестанцу, поради једне украђене јеруле [5]) трајала правда преко дванаест година.

Ако је којој дјевојци случајно драги у туђем свијету, то ју она дружина, којој је он припадао, кадшто почасти пјесмом, а таковом приликом пјевају:

„Розице [6]) румена,
Ча си невесела,
Ча ми дужној венеш
Посрид парсих мојих?
Ол те пече сунце,

Ол те туче витар,
Оли ти је мушно,
Ча је мени драги,
Далеко од мене,
Опет: далеко од мене?“

---

[1]) Ис чешјен = с чешљем. [2]) Зрцало, огледало. [3]) Име дотичног момка.

[4]) Исто као под бр. 3.

[5]) Јерула = посуда у којој је цвијеће засађено. Ријеч „јерула“ чује се на острвима Хвару и Брачу. Иста ријеч находи се и у једној пјесми Сплићанина М. Марулића.

[6]) Розице = ружице.

Ову пјевају дебља грла, а тања, између којих је једно веома танко, одговарају.

„Не пече ме сунце
Ни ме туче витар,
Ни је мени мушно,
Ча је мени драги,
Далеко од мене,
Далеко — — — — —,
Неј[1]) је мени мушно,
Ча јо ниман листа
Од драгога мога,
Од драгога — — — —.“

Сви:

„Барзо лис[2]) ће доћи,
Старни[3]) се дивојко;
Далеко је — — — —
Старни се дивојко,
Барзо лис ће доћи
Барзо — — — — —.“

Ако се је случајно којој дјевојци драги повратио из свијета, то дружина, којој је он припадао, не касни да ју почасти пјесмом. Том пригодом дружина пјева овако:

„Врати се је[4]) — — — —
Весела је[5]) — — — — —
Весела је[6]) — — — — —
Врати се је[7]) — — — — —
Весели се[8]) — — —
Врати се је[9]) — — — —
Весели се[10]) — — — —
Здрава ти је[11]) — — — —.“

Уз речену пјесмицу морамо нешто забиљежити. Назад пар година сâм сам присуствовао, гдје је неколико момчади састављало речене стихове у дућану неког Л. Божиковића у селу Свирчима.

Иначе, таковом пригодом пјевају и ову:

„Далеко је Америка,
Америка,
Далеко је — — —[12]),
— — — — — — —[13])
Ма ће доћи из свита,
Из свита.“

Ову пјесму дружина обично пјева, када се којој дјевојци има скоро повратити драги. Та је пјесма, у колико нам се чини, дужа; тек смо то забиљежили.

И овдје нам је нешто споменути. Ако који момак, који се находи у туђем свијету, има што да поручи својој драгој, с којом није ни још заручен, тада се обично то пише којему члану оне дружине, којој је припадао. Толико пријатељство постоји између чланова појединих дружина. Догоди се кадшто, да којој дјевојци умре драги у туђем свијету, а њезини родитељи, ако су били вољни тој љубави, замоле једнога или два члана оне дружине, којој је дотични припадао, да јој јави жалосну вијест. И том пригодом дружина ће запјевати овако:

„Тужна је дивојка,
Дивојка;
Умор[14]) је далеко,
Далеко;
Немој, о дивојко,
Дивојко;
Јер ћеш се одати,
Одати;
Лица си јубазна,
Јубазна;
Сарца си примека,
Примека;
Добра си каршћанка,
Каршћанка.“

Из ове пјесмице разабира се лијено и кршћанско чувство, које је у оточана добро развијено.

Запјеваће и болесној дјевојци, ако се који од које дружине за њу занима. То тек конштатујемо; стихове нијесмо приспјели забиљежити. Можда другом згодом.

---

[1]) Неј = нег, него. [2]) Лис = лист, писмо. [3]) Старпити се = стрпити се. [4]) Име момка. [5]) Име дјевојке. [6]) Као под 4. [7]) Као под 5. [8]) Као под 5. [9]) Као под 4. [10]) Као под 5. [11]) Као под 5. [12]) Као под 4. [13]) Исто. [14]) Умор = умро.

И дјевојци, која се је заручила с којим од дружине, пјевају. Том приликом пјевају обично коју јуначку пјесму, ну нарочиту пјесму није нам пошло за руком забиљежити.

Стихове, које смо досада забиљежили, пјевају дружине у становите пригоде, док обично пјевају разне пјесме, које не циљају ни на шта особита. Такових пјесмица имаде на претек, које ћемо ми, у своје вријеме, још уз неке јуначке, забиљежити као прилог овому чланку.

Сада ћемо радије проговорити о томе, како се дружине приправљају за пјевање.

Чланови једне дружине обично се састају на „пјаци“. Ту установе, рецимо, програм. Догађа се често да они преиначе коју пјесму прама потреби, било с обзиром на околност било на дотична имена. Том пригодом они знаду и стварати пјесама, а то бива тако, да један по један од чланова, сваки за себе изрече по један стих — и тако настане цјелина. Бива и тако, да једнога дана саставе неколико стихова, по тима другога дана прикрпе нових стихова — и тако пјесма расте. Догоди се да једна дружина чује од друге неколико стихова, па их онда усвоји неколико. Да не постају можда тако варијанте? Ми бисмо то устврдили. Такових варијанта у хварским сёлима имаде доста: ми ћемо и ње, у своје вријеме, забиљежити у реченом прилогу.

*

Сада ћемо да проговоримо нешто о вечерњем и ноћном пјевању у коризмено вријеме.

Како рекосмо, вјерско чувство је у оточана јако развијено. То доказују многе чињенице, као и та, да хварска момчад у коризмено доба не пјева у вечер веселих пјесама, јер би иначе изазвали саблазан међу сељацима. Момци пјевају насупрот у то доба набожне пјесме, а обично бива, да пјевају уломке из „Муке Исукрстове“, или неке становите пјесме (конте), које се пјевају у опходу, који се обдржава у ноћи од Вел. Четвртка и Вел. Петка. Тај опход, или како на отоку по талијански кажу процесјун или прецесјун, веома је карактеристичан, па ћемо му с тога, у своје вријеме приказати посебан чланак.

Вечерње и ноћно пјевање хварске момчади у коризмено доба веома је тугаљиво и отегнуто. У то доба пјевачке дружине највише се натјечу, која ће боље пјевати, јер се не може знати, кога ће запасти срећа да пјева у реченом опходу. О томе ћемо у поменутом чланку потање проговорити, као и о томе, како се бирају пјевачи за речени опход.

Споменућемо још, да обично свака дружина имаде у овом збору једно веома танко грло — а то бива, да воде са собом којег одраслијег дјечка, навлаш стога, да им танко пјева.

*

Вечерње и ноћно пјевање чути ћеш у свим хварским сёлима, те је оно више или мање, свугдје једнако. Колико смо пак у овом чланку рекли, судара се потпуно с вечерњом и ноћном пјесмом у селу Свирчима (Свирче), које лежи један сат по прилици далеко од приморске вароши Јелше, а исто тако један сат далеко од приморског града Старога Града (Старигрод).

Забиљежити нам је још, да момчад данас већ јако мало пјева у вечер онако пригодно, како је у овом чланку речено. За таково пјевање састају се момци лукавији и одважнији, које у селу називљу „мушкардинима“ (мушкардин). Кад смо испитивали једног пријатеља сељака за таковe пјесме, напросто нам одсијече:

„To би вајȁло да пи̑тоте зермо̂на Андрију; он је про̂ви мушкарди̏н, зно̂ сва̏кега вро̂га.“ И збиља помоћу једног таковог мушкардина нама је пошло за руком написати нешто о томе у овај чланак, којему ћемо можда, у своје вријеме, моћи штошта и надодати.

в) Један карактеристични оппход.

Изнијети ћу карактеристичан и од давнине уобичајен опход у некојим мјестима острва Хвара, а то, пошто је вјерски обичај, без особитих комената: хоћу само да га конштатујем.

Приморске вароши: Врбоска и Јелша, па села: Питве, Врисник, Свирче и Врбањ, од којих ни једно није при мору, леже као у округ. У овим се мјестима обдржава опход, о којем ћу да говорим.

Опходу самому говоре: „поћ за крижен(м)“, јер пропело игра у том опходу главну улогу. Пјевачи, који имаду да пјевају у опходу већ се кроз цијелу коризму приправљају. О њиховом приправљању за таково пјевање, ми смо потање проговорили мало прије у одломку *б)*: „Вечерње и ноћно пјевање на Хвару“, и у 4. свеску „Гласника зем. музеја“ од год. 1896. у нашем чланку: „Коледање уочи младога љета на Хвару.“ Сада ћемо тек рећи, да момци у вечер за коризме пјевају по селу само набожне пјесме; с тога што се веселе не смију у то доба пјевати, већ само с тога да се вјежбају, јер, раздијељени на пријатељске дружине не знаду коју удругу може запасти част да пјева у опходу. Такови пјевачи играју такођер једну од главних улога.

У цркви (крикви) у то доба мора да је направљен Спаситељев гроб, или како на острву кажу: „божји греб“. У „божјем гребу“ најзнаменитије су свијеће воштанице, особито у селу Свирчима, гдје суде љепоту његову по љепоти и множини свијећа воштаница. У Вел. Четвртак послије подне „барабан“ се истуче њешто раније него ли дан прије. Истући барабана, или како у селу Свирчима говоре: тући коризму, хоће рећи лупање шибицама по клупама црквеним, а то послије како се испјева „Miserere“ и угаси пошљедња свијећа на дрвеном трокуту, коју свијећу (воштаницу) зову у селу Свирчима „Маријина свића“. Ту свијећу у Свирчима не обичавају угасити, већ је горећи уклоне.

Послије „барабана“ свјетина се сакупи на шиматорију пред црквом, гдје ће се одлучити, како ће носити криж, ко ће носити становите фењере и ко ће у опходу или „за крижем“ пјевати. За фењере и пјевање гледају људи да се нагоде, а то обично гласовањем помоћу „бусуле“. О таковом гласовању ми ћемо у своје вријеме потање проговорити у чланку: „Разни начини гласовања и брушкита на острву Хвару.“ Гледе крижа, или боље пропела, бива друкчије. Ко хоће да у опходу носи криж, мора платити, или како на острву кажу „дати лемозину“. Ту је ко више даде, дакако за први или другипут, дочим, кад се јави за трећипут, а нико не повиси, криж остаје оному, који се је задњи најавио. Дакако да криж носе имућнији сељаци, а обично они, који су се завјетовали. Тај новац иде у благајну за црквене потрепштине. — Гледе крижа тако је у селу Свирчима. У колико је нама познато, до назад неколико година било је тако и у селу Враснику, а ваљда је и данас. У вароши Јелши носе га црковинари редом из године на годину. Онај, који га носи, обичај је да у Велики Петак приправи обилну вечеру од најбоље рибе, а та вечера запане кадшто лијепа новца. У осталим мјестима нема, више или мање, никака обичаја.

Свјетина, пошто се је све тако одредило, разиђе се својим кућама, па да се опета около једанассте у ноћи сакупи у цркви. Око те уре почиње опход, или још боље, како би на острву по талијански казали „прецесјун“ или „процесјун“. Пошто звона не звоне, ремета иде по селу са „шкрабатоницом“, да даде први, други и трећи знак, па најпослије и четврти, који се зове „дозвон“, јер је дозвонило, и послије не даје никакав знак. На Вел. Четвртак буде кадшто и ружно, кишљиво вријеме, ну имаде у Свирчима стараца, који се не сјећају, да је било године без процесије. Чврсто су увјерени, да Бог сам не допушта баш сасвим ружно вријеме, али било ово ружно или лијепо, процесија се обдржава. Криж, па макар он сам, у руци онога, који га носи, мора да се пронесе. Назад десетак година, чули смо од неког преко деветдесетгодишњег старца у селу Свирчима, да је у његовом дјетинству једне године било тако ружно вријеме, да је било немогуће и помислити на процесију, али онај, који је имао да носи криж, рече: — Криж, браћо гре, а ко ће за њим, добиће проштење! — па се тако и не пазећи на вријеме одлуче да иду у процесију неколико особа, што мушких а што женских. Исти старац још рече, да су те године били крижеви и из осталих мјеста у процесији, па да је сваки имао пратњу, па ако и малу, а да је киша лијевала као из кабла, или како би на острву рекли: као кроз решето.

Прије него што се опход упути, жупник дотичнога села или вароши држи опходницима кратку проповијед, или боље опомену, како ће се у опходу пристојно и набожно владати. Свећеник, дотично жупник, није у дужности да иде у опход; то зависи о његовој доброј вољи. Опход траје цијелу ноћ до у јутро. Ево опсег опхода: Свирчани иду у Врбањ, па у Врбоску, Јелшу, Питве, Врисник, а из овога у своје село Свирче; Врбањани пак у Врбоску, затим редом у сва речена мјеста, док и они у јутро не приспију и своје село; а тако исто раде и Јелшани и Питавјани и Врисничани, док се сви редом не изреде, а није могуће да се сукобе, јер сви иду истим правцем наоколо. Кад опходари приспију у мјесто, походе цркву, или „божји греб“. Ако је црква о себи, те се може ићи около ње, каошто то обично бива при сеоским црквама на острву Хвару, то опходари, прије него ће у цркву, прођу около ње, а то с лијеве стране прама десној. У опходу иде најпрво криж, фењери који га прате, пјевачи, затим братими, обучени сви у дугој, бијелој кошуљи, коју зову „тôника“ (tunica). За братовштином, а у сваком селу има само по једна, иду остали мушкарци, а за овима женске. Како мушкарци тако женске, раздијељени на посебне рпе, моле гласно разне молитве, а обично бива, да моле „свето число“, док пјевачи кадикад запјевају по коју њихову. Кад приспију у цркву, пјевачи испјевају два или три или више „кôнта“ (по талијанском canto = пјевање), затим сви измоле становити број „оченаша“ и још неке друге молитве, па одлазе у друго село. Сваки опходар имаде у руци ужгану свијећу воштаницу. Ко не иде у опход, тај обично у својој жупној цркви дочекује друге крижеве, а исто тако и жупник дотичнога мјеста, ако случајно није и он у опходу. Ако имаде у селу осим жупне још која знаменитија црква, тада опходари, ако имаду када, походе послије жупне и њу, зауставивши се нешто мање него у првој.

У јутро, кад су опходари већ близу свога мјеста — жупник им иде у сусрет с онима, који нијесу били у опходу. Ганутљив је у истину призор, када жупник поздрави свој криж, примивши га у руке да га пољуби.

Вишепут се догоди, да се поради рђава времена састану оба крижа у једном мјесту. У селу Свирчима н. пр. постоји предајно вјеровање, да то не слути

на добро; некоји кажу, да се спрема лоша љетина, а неки опет, да пријети болест. Имаде жена, које очекују ма какову неприлику, ако им свијећа у опходу није лијепо пламтила или ако су им често ноге попузале.

Послије опхода, за више дана, говори се по реченим мјестима, у којем је мјесту био љепше направљен „божји греб“ и који су пјевачи боље пјевали, а који лошије.

Назад неколико година, кад смо са свирачким крижем били у опходу, те гледали из Питава и Врисника (јер су ова два села на нешто узвиситом положају) безброј свијећа у низини, наше је срце било обузето с особитог чуства набожности — а такав поглед као и сами опход напуња уопће срце таковим чуством.

Како су и данас приљубљени поменути варошани и сељаци уз тај опход, надати се је, да ће се он још за много и много година одржавати, а и право је, кад је тако лијеп и карактеристичан.

г) Неколико народних игара на острву Хвару.

На острву Хвару дјеца се особито радо играју и забављају. Одраслији па тако и млађи радо се играју о благданима „на балун“. Та игра састоји у томе, да се састану двојица или тројица, те се смјесте у одређеном размаку један спрам другога. Ако је и трећи, тада он обично стане по сриједи. Тај „балун“ је сашивен од коматка коже, а напуњен је вуном, или што је још боље, костријети. (Данас су у моди балони од гуме.) Један узме балон, удари њиме о тле, па када поскочи, дочека га, па га дланом лупи. Друг га његов дочека, те га опет дланом врати свому другу. Први, кад ће да удре балоном о тле, рече: „zoga!“, а друг му одврати „fallo“, — и тим је дан знак, да је игра започела. По тому, колико је који право погодио балон, броје се добри „punti“, а по томе, колико је који пута промашио, броје се лоши. Мјесто, гдје балон падне, кад га је играч промашио, забиљеже једним камечком, а таково мјесто зову „кача“. На свршетку игре изброје се добри „punti“ обојице, а исто тако и „каче“ т. ј. лоши, па ко имаде више „кача“, тај је изгубио. Ако је трећи на сриједи, тада и он може да ухвати „балон“ у лету и он је за себе такођер играч. Ако су четири, онда играју два по два. Може их бити и шест, и тада задња двојица стоје на средини. Обично их не игра више од шест. И мања дјеца играју се „балона“, а за то одаберу кров од које пониже куће. Један стане са једне стране, те баци „балон“ преко крова. Друг његов дочека га с друге стране крова, те га, док је још у зраку, „батије“ дланом опет на кров. Оному, који погријеши, те не „батије“ балон, забиљежи се свакипут по једна „кача“.

Бацање или метање главе од овна, овце или које друге сличне животиње. Обично у недјељу из јутра, прије „велике пјеване мисе“ или послије подне, састане се неколико момака, те се бацају овнујском главом, па ко ће даље. Кад хоће који да је баци, прихвати је за врх рога. Онај, који ју је добио, понесе је кући да је скуха, а ваља памтити, да на Хвару сматрају овнујску главу таковијем јелом, за којим се радо испије и која чашица више. У селу Свирчима можеш често слушати, како се међу сељачким круговима говори, ко је бољи јунак у бацању главе. Ту се разилазе мнијења, па једни бране једнога, а други другога. И док се момци набацују главом, препиру се гледаоци о њиховој вјештини, а честопут се и окладе, Такова шта, хоћеш не ћеш, подсјећа нас утакмице у цирку за Јустинијана.

Главу кадшто замијене „грепчићем“, т. ј. комадом жиле од лозе. Кад се набацују „грепчићем“, тада се обично игра за вино.

Игра „на криж-марак“. Један баци у зрак новчић и запита друга: „Криж, или марак?“ Овај мора да каже прије, него што новчић пане на земљу. Ако погоди, његов је, ако не, тад мора исплатити новчић свому суиграчу. „Криж“ је она страна, на којој се находи број, а „марак“ она, на којој је грб. Новчићем игра се још и тако, да се само покрије руком, па тад погађај.

Игра „на бати-мору“. За овакову игру употребљавају дјеца и пуцета од *кости*. *Одраслији играју се новцима. Више њих баца редом новац о зид, који* одатле поскочи. Сада се мјери одређеном мјером. Ако је твој новац стигао у одређену близину другога новца, то га онда можеш узети. Но у оваковој игри има кадшто посебних правила, као н. пр. у селу Свирчима.

Игра звана „У јокорових двор“. Ово је дјечија игра, за коју узимају бајаме (омендуле) или коштице од бресака и т. д., а ријетко када новац. Један узме неколико, рецимо, бајама, те их покрије обима рукама. Његов друг рече: „у јокорових двор“, а онај, који држи бајаме, запита га: „са колико вос гре?“ Он чече онолико, колико му се чини. Ако је погодио, све је његово, а ако није, онда мора дати свому другу толико од својих бајама, за колико је рекао више или мање.

Игра „на јонку“. За ову игру треба такођер бајама, а играју је обично за божићних благдана. Издубу једну јамицу, коју зову „јонка“. Одреде даљину, из које један по један баца бајам. Чији је бајам упао у „јонку“, или ако ничији није упао, тада онај, чији је ближе „јонке“, има право да „точе“ (гл. такати, тачем; у дијал. токат, точем) остале бајаме у „јонку“. Колико их је утакао, толико их добио. Кад овај промаши, онда таче онај, чији је бајам ближе „јонки“.

Најгоре је оному, чији је бајам најдаље од „јонке“, јер често нема што да таче, Такање бива овако: играч савине у полукруг кажипрст десне руке и њиме турне бајам прама „јонки“.

Играти се „на ањули = бањули“. Број играча није опредијељен; што их више имаде, тим је игра веселија. Дјеца стану уокруг. Један од њих такне се руком у прса, те рече: „ањули“, за тим такне онога, који је до њега, те рече: „бањули“, онда такне трећега четвртога и т. д. Код трећега рече: „компра“ а код четвртога: „раи“. Ево свију ријечи, а свака, како пада на којег играча, одијељена је од друге цртицом: „Ањули — бањули — компра — раи — лако — рона — дило — рѐ, — уно — дуве — трѐ!“ (То би по талијински било овако: „Agnuli, bagnuli, compre(a) rai la corona di lorè, — uno, due, trè!) Код којега казивач изрече: „трѐ“, тај је „фора“ т. ј. ванка, те изађе из округа. Казивач почне изнова од себе па даље. Кад њега западне: „трѐ“, тад он већ себе не показује, јер је „фора“. Тако он ради док није свију запало: „трѐ“, осим једнога, који је преостао. Овај није „фора“. Сад се други сакрију, а он мора послије да их тражи. Док се играчи сакривају, он покрије лице рукама и наслони главу о зид, чему кажу: „зажет очи“. Док се скривају, може се често чути, како му довикују: „липо зажми очи, ве!“ Први, којега нађе, мора „зажети очи“, док се овај други сакрије, и онда мора поћи да га тражи. Кадшто онај који је био први уловљен, помаже другу тражити остале, па тако трећи и т. д. Послије затвори очи онај, који је први био уловљен или напросто започне игра изнова. Уопће такови играчи воле, кад их западне да се сакривају. Тражење сматрају као неку малу казну. У некојим мјестима острва Хвара казују и неке друге ријечи. Задња ријеч значи што и „трѐ“. У Свирчима

говоре само: ањули бањули и т. д. Биле ријечи овакове, или онакове, игра остаје увијек иста: један тражи, а остали се сакривају. Карактеристично је, што играч покаже најприје на себе, па на друга, који му је на лијево. Ако случајно погријеши, те покаже на друга, који му је с десне стране, одмах ће га који од играча исправити ријечима: „не тако; ол (од) тамо, с те друге бонде (стране) почми; боме ол тамо гре (иде) сунце пуд (пут) овамо“ и каже му руком уокруг од лијевога друга па даље. Често се поради такове ситнице заметне кавга, па ако не могу да се нагоде, тада „брушкитају“ и ко добије „брушкит“, тај има право.

О разним врстама „брушкита“ говорићемо у посебном чланку.

Игра „на пинпинелу“. Игру „на пинпинелу“ могу играти двојица и више њих. Један узме „балон“ од коже или гуме, баца га у висину, те га дочекује отвореним рукама. Како га баца и хвата вели: „пинпинела једон (један), пинпинела дво и т. д.“. Кад га не ухвати, онда вели: „пинпинела ништа“, те даде балон другому да баца. Кадшто ова игра састоји у самом бацању, а кадшто опет онај, који је више пута рекао не ухвативши: „пинпинела ништа“, мора тражити балон, који једап од играча сакрије. Игра „на пинпинелу“ имаде неколико сличних варијаната.

Играти се „на слипега (слијепога) миша“. Један од играча завеже себи очи и тако лови друге. Кад је кога уловио, мора да погоди на првипут кога је уловио. Ако је погодио, то скине рубац с очију и завеже очи онога, кога је погодио по имену. Варошка дјеца зову ту игру и: „Maria orba“ (слијепа Марија)“.

Играти се „на плоче“. За ту игру треба да је мјесто равно. На једном крају поставе један кукасти камен „бачић“, а од њега нешто подаље опет један овећи камен „кучић“. Сваки играч баци, стојећи до „бачића“ свој плочасти камен прама „кучићу“ и онај, чији је камен ближе овому, игра прије. Стојећ до „кучића“ баца се прама „бачићу“ и који га стровали, тај је добио. На „бачић“ кадшто сваки метне по један новчић. Који га од играча стровали, тај је добио. У Сплиту зову ту игру „играти на плојке“. — Слична је игра „на балете“ (талијански ballotta, piccola palla = кругљица). Те су „балоте“ обично од какове жиле, понајвише од вриса илити вријеска (saturea montana). Највеће „балоте“ могу имати 10 *cm* у премјеру. Што се код игре „на плоче“ зове „бачић“, то је код ове игре „булин“. „На плоче“ играју већином дјеца, док „на балоте“ одраслији. Игра „на балоте“ раширена је уопће по Далмацији. У Сплиту кажу још: „играти на боће и буће “ На „балоте“ игра се обично послије поднева за светачњих дана.

Ћапињот се т. ј. тркајући ловити један другога. (Ћапињот је талијанска ријеч = chiappare = уграбити, дочепати, достигнути и слично.)

Игра на „товор гре — нека гре“. Колико имаде играча, толико прутића положе на земљу. За сваки се прутић знаде, чији је. Један оде подаље, одакле не може видјети прутиће, а један каже једном шибом сад један прутић, сад други и вели: „товор (магарац) грѐ (иде)“, а онај, који стоји сакривен, одговори по вољи, или: „нека грѐ“, а он тада покаже други прутић уз исте ријечи, или: „тоте (туте) га веж“, а он тада стане и упита га: „са колико?“ а овај ће му: „са пет, са десет, двадесет или ма колико“, а то хоће рећи, да онај, на чији је прутић показивао, мора добити толико „сардел“, т. ј. срђела. Срђеле се зову ударци шибом по руци. Код показивача прутића стоје два или три „стражора“, јер и показивач и они и онај, који је сакривен, имаду сваки свој прутић, да не би било какове преваре. Такове прутиће зову „спичице“. Уопће на острву Хвару пруту кажу „спица“, прутићу „спичица“, а шиби „палица“, која нема диминутива „паличица“.

д) Урок и дизање урока.

Најлакше могу да буду уречени млади људи, а дјеца поготово: доста је, да дијете похвалиш да је паметно, лијепо, добро, послушно — и слично, ето можеш да га уречеш, ако уз дотично апострофирање нијеси нададао: „не буд му урока", а тим лакше можеш да га уречеш, ако си престар човјек или жена или ако живиш у гријеху. Циганин н. пр., а особито циганица, најлакше може да урече: хварске жене држе од њих своју дјецу што је могуће даље. Имаде жена, које држе, да им дијете може бити уречено, ако у његовој близини тек споменеш циганско име или коју становиту особу у селу. Мимогред буди речено: у селу Свирчима умро је назад неколико година средовјечан човјек, а зваху га „барабан" (Barabba), именом једног разбојника, за којег су Јудејци хтјели да буде слободан умјесто Исуса, а то с тога, јер није радо похађао цркву, вршио закон божји и т. д. Свака жена, која је имала мало дијете, вољела би била, да јој учиниш ма што на жао, него да јој споменеш то име пред дјететом: у таковом случају, она би га сматрала уреченим.

Пошљедице урока: дијете ослаби, омршави, не ће да сиса и т. д. Од младих уречених људи догађа се слично.

Дизање урока:

Мало које мјесто на острву Хвару имаде, а да у њем не би била једна бака, која знаде дизати урок. Разне баке дижу га на разни начин, али опет у главном то дизање је слично.

Ја ћу да изнесем овдје три разна начина дизања, које сам на своје очи и уши чуо и видио.

У Старому граду назад три или четири године умрла је бака, која је дизала урок овако: Бôник, или мајка његова, ако је било дијете, морао је да јој исприча све потанко како му је позлило, а затим би га она оставила у посебној соби, да ту измоли становите молитве, као трећи дио св. числа, седам оченаша у част блажене дјевице од Кармела, пет оченаша у спомен тешке муке Исукрстове, три „Здраве Марије" и три „Слава Оцу", па најпослије једну „Здраво Краљице", а дотле би она на свом комину запалила ватру и разгорила мало угљена, а затим дозвала у кухињу бôника. Тада би му, збиља карактеристично, казала оно исто што је он њој прије казао, само мало друкчије — и тако би бôник остао забезекнут, увјерен да је бака погодила. Затим би стала да баца у хладну воду комад по комад усијана угљевља — и како би бацила који комад, измолила би у себи становиту отајну молитву, коју она не би ма ни за живу главу кому одала. Најпослије би дала бôнику, да испије малко од оне воде, у коју је бацала угљевље — и тим би он остао, по увјеравању баке, здрав. Дакако, бôник је при одласку морао да плати баки становиту свотицу.

Друга једна бака постављала је на палету малко усијана угљевља: бôник је морао проћи до три пута преко угљевља и сваки пут бацити поврх њега малко тамјана и прекрстити се. Бака би му на поласку дала малко тог угљевља, па да сваког дана, за осам дана, смрви комадић у храну.

Трећа једна бака чинила је да бôник баца поврх угљевља благословене воде умјесто тамјана.

Чудновато је збиља, да се никада ниједан бôник није потужио, да му није користовало дизање урока: дапаче сасвим обратно.

На острву Хвару, поглавито у селима, ко мање вјерује таковим бакама, каже да су варалице — или ако вјерује њиховом дизању, каже да то чини једино помоћу врага „гриха смартнега“.

Ја сам имао пригоду да дигнем урок код свију трију бака, ма наравно само да видим обичај, па сам опазио, да су оне најчвршће увјерене, да је збиља тако како раде: да ли хине, то не избија из њиховог држања.

У вароши Јелши имаде једна бака, која врача уочи св. Ивана Крститеља. О њој сам већ написао чланак у „Гласнику“, св. 4. од год. 1897. Осим тога она диже и урок, али, карактеристично само дјевојкама. — Изображенија дјевојка, која је, иначе здрава, отишла навлаш к њој, рече ми, да најприје пита за име родитеља, па за име браће и сестара, па за име вјереника, ако га случајно имаде. Затим јој о свему тому опћенито говори, гледајућ јој у длан од руке. Најпослије јој рече, да остави форинт (а то је обична пристојбина) а да ће јој она дати запис, који ће носити, док јој не буде боље. Запис да не смије отварати, већ га њој, онако затворена, донијети натраг. У запису речене дјевојке било је нешто воска и тамјана.

Сад ајде, па погађај, како то иде.

У свем томе то је најпоглавитије, да најприје мораш испричати своје јаде, а најпослије баки платити што ти их је опет испричовиједила и што ти је дала запис или што слична.

ђ) Причање о постанку села Свирача[1]).

На острву Хвару, један сат по прилици далеко од града Стариграда и вароши Јелше[2]), находи се у лијепој и зеленојували село Свирче, које имаде од прилике хиљаду житеља, а ови се уз веома мале изузетке, баве ратарством. Село имаде свога жупника и учитеља, па још два или три дућана, у којима сваки сељанин може добити што му треба за кућу. Свирче је данас једно између имућнијих села острва Хвара.

Четврт сата далеко од Свирача лежи село Врбањ, које је понешто напучније од Свирача. У несталним некада доба, мисли народ, потекоше Свирчани од Врбањана. Нека наиме браћа Стипићи, пастири, пасући своја стада уували, у којој данас лежи Свирче, опазише, да у њој имаде добре паше, те саградише ту кућу за становање. Они је саградише на нешто узвиситијем мјесту, на једном брду, којему на подножју бијаше поток, који тецијаше само за кишовитих дана, а вијуга се све до вароши Јелше, гдје се вода излијева у море. С друге пак стране потока простире се Свирче.

Њихови синови не саградише више нити једне куће на брду, већ уували, на противној страни потока. Мјесто пак да се је прозвало Свирче одатле, што су та браћа, пастири Стипићи, дошли свирајући у свиралу, коју зову у селу „сурла“, што ће бити једно те исто, што „дипле“. Рушевине, а и зидови те куће још и данас опстоје. Камен је причвршћен клаком уз камен. То доста ситно камење данас је већ прилично поцрњело и истрошило се, а „гомињач“ и друга свакојака дивља трава, израсла је између појединих каменова. Кућу, а и њезин околиш зове и данас народ „за Стипићевих кућу“.

---

[1]) Ном. Свирче.

[2]) Некоји кажу Јелша, некоји Јелса, а некоји опет Јеса.

Већина су градина страшилом, особито за нејаку дјецу. Такова судбина није минула ни „Стипићевић градину“. Старија дјеца обичавају плашити млађу, када се десе близу ње.

Некоји опет мисле, да нијесу браћа Стипићи први насеоци села Свирача. Истина, да су дошли некоји пастири из Врбања свирајући и тиме да је добило име Свирче по ријечи „свирати“, и да су саградили прву кућу уували, а не на брду, а да су браћа Стипићи тек касније на истоме саградили кућу, те изумрли сви до једнога. *Колико имаде истине у свем овоме, тешко је знати.* Оваково причање може се чути данас тек од гдјекојег старца. Иначе се опћенито мисли, да Свирчани потјечу од Врбањана.

Једном приповиједао неки старац, да су браћа Стипићи саградили кућу подаље од села на брду, тобоже да буду близу неких својих винограда, али да то учинише тек зато, што бијаху силни месоједи, и да узмогну лакше красти па пећи или кухати овце, козе, овнове, јањце и т. д. Кости и месо, које нијесу могли појести, да су бацали кроз једну рупу у дубоку јаму. Рупа, због које ту кућу сматра страшилом, кажу да и данас постоји. Ја сам је дуго тражио, али узалуд. *Неки сељани веле, кад бацим кроз њу камен, да истом за пола сата приспије на дно, и када пане, да се добро разабире, када удре о гомилу костију.*

Антун Илија Царић.

Zemaljska štamparija u Sarajevu. — Земаљска штампарија у Сарајеву.